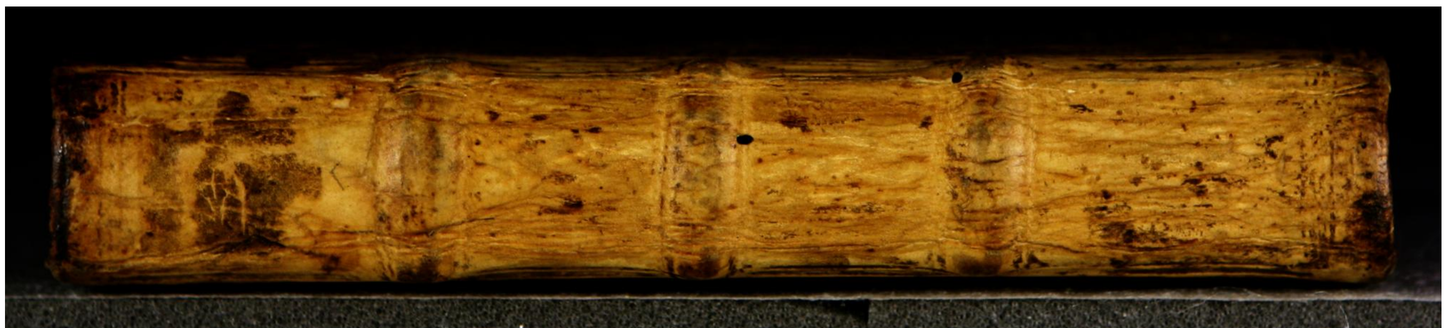
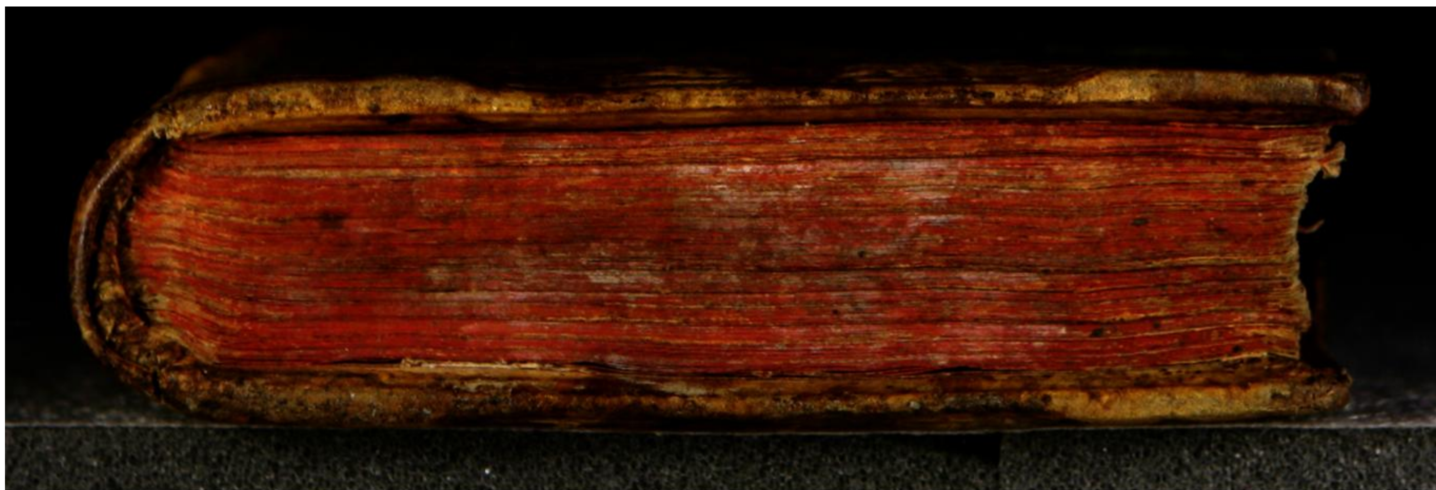
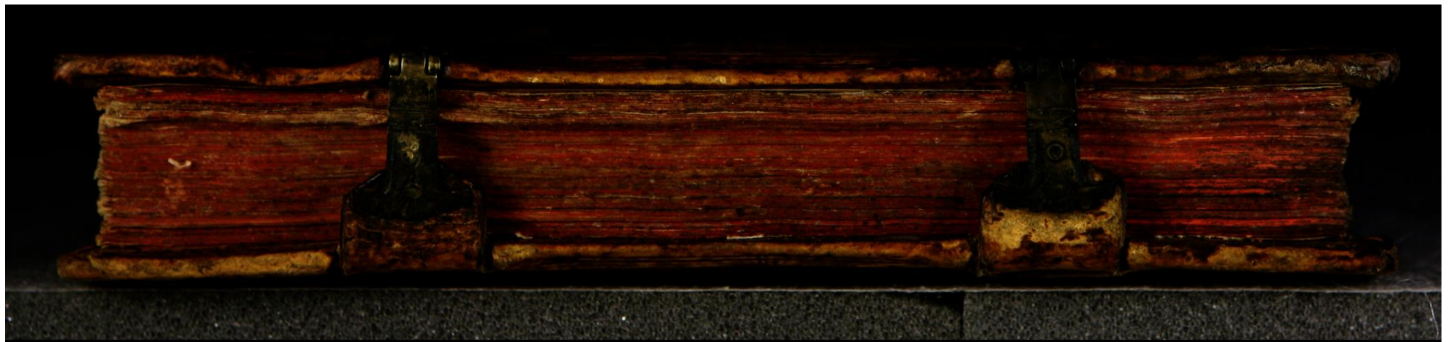

DISCITE·IVSTICIAM
MONITI·ET·NONTE

CASTA FVIT CLARVM
CAPIT HINC LVCRETIA

880

No. 1702.

Hoc libro donavit, Christiernus
Paulus, Benedictum Nicola-
um, in signum perpetue
amicitie
inter illos servandae.

Anno 1577 —

Possessor [illegible]

Ergo Johannes f

Venlosius / Wenlosius /

Cic. lib. 4 Tuscul. qu.

Hic est beatus, cui nihil humanarum rerum, aut intolerabile ad demittendum animum, aut nimis laetabile ad efferendum videri potest.

DE LEGE NATVRAE APODICTICA METHODVS,

CONCINNATA per

NICOLAVM HEMMINGIVM.

Rom. 2.

Gentes ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, unà testimonium reddente ipsorum conscientia.

VITEBERGÆ

EXCVDEBAT IOHANNES CRATO.

ANNO M. D. LXVI.

SPLEN
NERIS
ET VIRTV
ro, Domino
atq; senatori
Domino de
mino su
do:
c

NICC
N

E
di
sin
q
a
gnificatur, S
principis mu
ciæ uim, sine
la domus, de
seruari potes
iusticiæ, qua
societatis, pr
est (quem su

SPLENDORE GENERIS, DOCTRINA ET VIRTVTE CLARISSIMO VIro, Domino Erico Krabbe, Equiti aurato, atq; senatori Regni Daniæ sapientissimo, Domino de Bustrup, Patrono ac Domino suo inprimis obseruando: Gratiam & pacem precatur

NICOLAVS HEMMINGIVS.

VETVS (teste Plutarcho) dictum est, uir clarissime, sine iusticia ne Iouem quidem posse principem agere: quo sane dicto significatur, & maxime arduum esse principis munus, & magnam iusticiæ uim, sine qua nulla respub: nulla domus, deniq; nulla societas, conseruari potest. Nam ut lex regulam iusticiæ, quæ est uinculum humanæ societatis, præscribit: ita magistratus est (quem summi Philosophi νομοφύ-

 λακα,

λακα, hoc eſt, legum cuſtodem uo-
cant) totis uiribus in hoc incumbere,
ut uinculo legum, quod eſt iuſticia,
corpus reipublicæ contineat. Etenim
ut corpora noſtra ſine mente, ſic ciui-
tas ſine lege, iuſticiæ norma, ſuis par-
tibus & neruis & ſanguine & mem-
bris (ut ait Cicero) uti non poteſt.
Quapropter merito laudandi ſunt le-
gum conditores, ut ſanctiſſimi iuſti-
ciæ myſtæ ac miniſtri, qui ipſos le-
gum fontes in natura quærentes in-
columem hominum inter ſe coniun-
ctionem conſeruare uoluerunt. Nul-
la enim ſocietas niſi iuſta fuerit, con-
ſtans & incolumis permanebit diu,
atq; ideo leges (quæ hoc nomen iuſte
merentur) hoc ſpectant, hoc uolunt,
ut iuſticia inter ſe coaleſcant homi-
nes, quo eorum ſocietas inter ſe ſit
ſancta ac ſtabilis.

Huius autem iuſticiæ ueluti nerui
quidam ſunt, religio ſiue cultus diui-
nus, natura communis, ſuperiorum
& inferiorum ordo, cognatio, affini-

tas,

tas,contractus, officia in societate humana uaria,unde fit ut alij aliorum indigeant opera. Hos neruos lex ipsa seu magistratus, qui est ueluti uiua quædam lex, stabilire, conseruare ac regere debet,cauebitq; ne his neruis, aut nimium laxatis, aut omnino ruptis,corpus Reipublicæ eneruetur,ac paulatim concidat. Hac enim de causa legi præficitur magistratus ut custos, qui ut anima in corpore,ita ipse in republica neruorum iusticiæ moderator sit. Membra autem quæ nolunt se his neruis regi, aut corrigat magistratus,aut si se corrigi non patiuntur, de corpore abscissa abijciat,ac imitetur sapientes medicos,qui membra hominis quæ sana sunt,bona uictus ratione,atq; alijs legibus ad conseruandam sanitatem spectantibus, conseruant, affecta autem curant si possunt: at ea,quę medicina nō emendantur, sed putrescunt magis,abscindunt, ne contagione sua, sana paulatim inficiant membra, donec totum

corpus infectum collabatur. Huc re-
spexit Poëta cum diceret:

sed immedicabile uulnus
Ense recidendum est, ne pars sincera trahatur.

Et illud:

Morbida facta pecus totum corrumpit ouile,
Ne maculet alias, est separanda grege.

Romani cum inter plebem & Pa-
tres dissensiones ortas, legibus à Ro-
mulo latis componere nequirent:
tres legatos in Græciam miserunt,
hoc mandato, ut leges Solonis de-
scriberent, & mores & instituta reli-
quæ Græciæ cognoscerent, ut uel isto
pacto componi status ciuitatis Ro-
manæ, exemplo Græcorum posset.
Postquam autem gnauiter negotium
à legatis transactum esset, proximo
anno redierunt, creatique sunt Decem-
uiri legum ferendarum, qui primum
decem tabulas iuris ciuilis Rom: scri-
pserunt, deinde addiderunt duas, ap-
probatæque sunt omnes comitijs Cen-
turiatis, atque hæ sunt nobilissimæ le-
ges,

ges, quæ dicuntur duodecim tabularum. Sapienter etenim iudicarunt Romani, non tam uiribus quam bonis legibus, quæ bonorum morum ſunt normæ, concordiam ciuium alifoueriq́; atque adeo ciuitatem ipſam non tam muris, quam moribus muniri.

Huc pertinet feſtiuiſſimum quoddam Plauti dictum: rogat hiſce uerbis uirginem Sagariſtio ſeruus, ut munitum tibi uiſum eſt oppidum? reſpondet illa, ſi incolę bene ſunt morati, pulcrē munitum arbitror: perfidia & peculatus ex urbe & auaricia ſi exulant: Quarta inuidia. Quinta ambitio. Sexta obtrectatio. Septima periurium. Octaua indulgentia. Nona iniuria. Decima, quod peſſimum aggreſſu, ſcelus. Hæc niſi inde aberunt, centuplex murus rebus ſeruandis parum eſt. Huc proinde leges pertinēt, ut iuſticiæ norma homines retineantur in officio, & inter ſeſe iuſticiæ neruis ueluti colligantur. Quare Sci-

pio præclarè dicit, tunc eſſe Rempublicam, hoc eſt, rem populi, cum bene ac iuſtè geritur: geritur autem tum demum bene ac iuſte, cum iuxta iuſticiæ normas, hoc eſt, leges uiuitur. huc & illud Ennij:

Moribus antiquis res ſtat Romana uiriſq;:

ſentit enim grauiſsimus Poëta, morum probitate iuxta legem præſcriptum, & fortitudine animorum conſtare reipublicæ incolumitatem.

Etſi autem omnes ſani unà nobiſcum fatētur unam iuſticiam eſſe, quæ domos, quæ ciuitates, quæ prouincias, quæ regna conſeruat: (Nam Carneadem, qui diſputandi gratia iniuſticia conſeruari rempublicam affirmauit, & Romanos qui antiquum illud dictum, quod ex Plutarcho ſupra adduximus inuerterunt, dixeruntq́;, Sine iniuria rempublicam regi non poſſe, contemnendos iudico. ille enim acuminis laudem in defendendis contrarijs ſententijs quærebat, hi autem reſpexerunt ad initium Romanæ reipubli-

publicæ, nam isto dicto salse significa-
bant, si iusti uelint esse Romani, hoc
est, si aliena restituant, ad casas esse re-
deundum, & in miserijs tabescendũ)
Tamen fuerunt, qui de iusticiæ origi-
ne, non eodem modo iudicarunt.
Nam ut ex Platone cõstat, alij iustum
natura tale esse, alij tantum opinio-
ne hominum disputarunt, atque hi su-
am sententiam ex eo potissimum con
firmare uidebantur, quõd lex, quam
sæpe iusticiæ normam esse testati su-
mus, non sit eadem ubique & apud
omnes, nam alios populos, alijs uiue-
re legibus extra controuersiam est.
Minos apud Platonem, quo confir-
met iustum, opinione iustum esse &
non natura, contrariarum legum hæc
exempla recitat. Carchedonij, ut le-
gitimum & pium, Saturno litare libe-
ros suos lege statuunt. Lycienses lege
coacti patria, suorum mortuorum fu-
nera domi suæ humant. Sed utrunq;
Athenienses ut illegitimum & impi-
um rectè detestantur, imo lege con-

traria cauent, ne quis uel liberos suos litet Saturno, uel mortuum domi sepeliat. Adduci possent multa, non barbaræ impietatis exempla, de legibus contrarijs, quæ confirmare eorum sententiam uidentur, qui dicunt iustum non natura sed opinione tale esse.

Verum horum sententiam falsissimam esse sapienter disputat Socrates Platonicus, hic enim affirmat iusta, iusta esse, & honesta, honesta: & cōtra iniusta, iniusta, & turpia, turpia: idque ubiq; & apud omnes homines, & definit legem non esse opinionem hominum, sed τοῦ ὄντος εὕρησιν, hoc est, ueritatis inuentionem. Nam ea demum lex, legis nomen ritê sortitur, quæ non solum autoritatem principum & magistratus habet, uerum etiam (idq; multo magis) ratione firma & immota nititur.

Hæc ratio aliunde peti non debet, quam ex duobus, nempe, ex natura ipsa, & fine legis. In natura ipsa sunt semi=

ſemina quædam iuſti & honeſti, præterea iudicium, quo iuſta & honeſta iniuſtis & turpibus præferantur. Ex his ſeminibus oriuntur leges, quę deſtinantur incolumitati reipublicæ, nō aberranti ab ultimo fine, ad quem omnia referri oportet. Quæcunque leges iſto pacto ſunt extructæ, ſolæ merentur leges dici, & non quæuis Tyrannorum decreta aut potentum placita.

Imperator quidam legem tulit, qua ſanciuit licere uni marito ſimul duas habere uxores, hanc legem multi amplectebantur, parum ſoliciti de legis latæ iuſta ratione, uerum, quia hæc lex non manet intra iuſtas metas, hoc eſt, non proficiſcitur à natura, & tendit ad incolumitatem reipublicæ, non aberrantem ab ultimo fine, nequaquam legis nomine digna cenſeri debet, ſed potius turpiſſimæ libidinis cœnū dicenda eſt. Neq; enim alia de cauſa tulit hanc legem Imperator iſte, quam ut legis prætextu ſuam tegeret

libidi-

libidinem. Quicunque ergo isti impuro decreto obtemperarunt, non excusantur Imperatoris autoritate, sed à lege naturæ, quæ est & Dei, damnantur. Nam & à natura aberrarunt, & Deum naturæ opificem contemserunt ingrati.

Quocirca in qualibet lege ratio, quam dixi, diligenter spectanda est: ad quam cum lex congruit ā magistratu legitimo lata, iustum censebitur quicquid secundum legum latam fit contra iniustum, quod contra legem committitur, neque hoc opinione iustum aut iniustum æstimandum est, sed natura & reuera. Sed de hac quæstione copiosius suo dicetur loco.

Hæc diligentia reuocandi leges, iuxta quas uiuere in hac humana societate nos decet, ad suam originem & proprium finem, digna est inprimis bonis uiris. Nam huius rei obseruatio non solum amorem in placidis naturis erga leges excitat, uerum

etiam alium iucundiſſimum fructum habet. Quid enim quæſo iucundius eſſe poteſt, quàm uidere methodum pulcerrimam, quam ſequuti ſapientes ueteres, ſuas leges extruxerunt? ut interim taceam, non parum eſſe, ubi uel minimum deflexerint legumlatores à iuſta legum ratione, perſpicere.

Paulus fatetur gentes huius methodi ductu eō perueniſſe, quod eadem, quę Deus ſua lege proponit, agnouerint: etſi ab agnita hac noticia, uitio naturali & conſuetudine malorum uicti poſtea aberrarunt. Quare agnoſcenda eſt hęc lux, & gratię Deo agendæ ſunt, quòd ipſe hac luce naturam humanam ornauerit, ac etiam poſt lapſum igniculos quoſdam in natura reliquerit, qui dum excitantur cogitatione pulcerrima uirtutum ac legum harmonia, & ueluti ædificatio quædam agnoſcitur.

Huius rei digniſſima admiratio me impulit, ut de fonte legum, quem

legum

legem naturæ usitate uocamus, nonnulla scriberem: idq; methodo certa & Philosophica, quo initia, progressus, metæ & regressus clare conspiciantur, uidemus omnes artes suis methodis esse comprehensas, ut Grammatica, Dialectica, Geometria, Arithmetica, Musica, Physica, atque aliæ. & quælibet ars ut magis perspicua est scripta methodo, ita & in admiratione est maiori. Medici etsi sua axiomata â Physica mutuantur: tamen non postremas laudes ob artis suæ methodum merentur. Habent & leges ciuiles suam methodum, quibus axiomata suppeditat Philosophia moralis.

Etsi autem multi, cum Poëtæ (ut Pythagoras, Theognis, Phocylides, Cato, aliiq; non pauci: tum Philosophi (ut Plato, Aristoteles, Plutarchus, Cicero) præcepta morum tradiderunt, ac nostra ætate Philippus Melanthon (cuius sanctissimi uiri decus, nec uiperina multorum ingratitudo,

nec occultæ maleuolorum insidiæ, nec apertæ aduersariorum calumniæ obscurabunt unquam) de Philosophia morali sapientissimè & utilissimè scripsit: nullus tamen adhuc, quod sciam, hæc elementa tradidit, & ostendit uiam progressus demonstratiui in hac nobilissima naturæ, ut ita dicam, arte, quod sane summis illis uiris haud fuisset difficile, si naturæ principia, & inde conclusionum extructiones, ea tractare methodo proposuissent, quam nos sequimur.

Sunt forte qui dicent, non opus fuisse ea quæ natura omnibus nota dicuntur, ad artis limites reuocare. His nihil aliud responsum uolo, quam quod eadem ratione possint improbare conatum maximorum hominum, qui Dialecticam ad certam reuocarunt methodum, nam & ea, particula quædam legis naturæ est.

An non (inquies) de hac lege multa præclarè in Platone, Aristotele,

Xeno-

Xenophonte, Plutarcho, Cicerone & alijs leguntur: hoc quidem uerisſimum eſſe fateor, ſed eorum nullus ea ad certam & iuſtam eamq́ uniuerſalem methodum reuocauit, quæ ſparſim in illorum ſcriptis leguntur: quod equidem tentandum ſaltem iudicaui, ſperans bonos uiros non improbaturos eſſe hunc meum conatum, præſertim cum cupiã prodeſſe ſtudijs iuuentutis. Non enim dubito & ſumme utile & periucundum fore moralis Philoſophię ſtudioſis, uidere initia, progreſſus, ac metas legis naturæ: conſiderare principia, ac ueluti elementa axiomatum moralis Philoſophiæ, ex quibus hypotheſes innumeræ, adhibita Philoſophica apodixi, in legibus politicis & Oeconomicis extruuntur: obſeruare ſyntheſes & analyſes demonſtrationum: perſpicere qua uia omnia iura & omnes leges ad ſuos fontes reuocari poſſint.

Hinc etiam futurum ſpero, ut non amplius Ethicæ ac iuriſprudentiæ

ſtudioſi, ferant iſtam quorundam contumeliam, qui negant doctrinam de moribus et legibus demonſtrari poſſe, uidebunt enim clariſſimè non minus legis naturæ concluſiones deſtitui euidentibus demonſtrationibus, quàm artem Euclidis, quam quidam ſolam demonſtrationibus niti, falſo contendunt.

Etſi autem fatendum eſt euidentes in Euclide demonſtrationes eſſe, iuxta omnes demonſtrandi uias, nam triplici demonſtrandi methodo utitur Euclides, alias enim ſyntheſi componit, alias analyſi hypotheſes ad principia reuocat, haud raro ἐπαγωγῇ εἰς ἀδύνατον, ut ex abſurdo uerum colligat, utitur: tamen iuſtè contendo, non minus ἐναργεῖς & euidentes eſſe in hac noſtra naturæ ſcientia demonſtrandi uias, quàm in Euclide aut alijs nobilibus & præclaris ſcientijs. Has uias conor in hoc libello patefacere & ad artis methodum, naturæ legem reuocare, idque

eo consilio, ut hæc Philosophiæ pars aliquo modo illustretur, quam oporteret omnibus esse notissimam.

Porro ne quis me accuset tanquam hominem, qui suam, iuxta prouerbium, falcem in alienam mittat messem, hæc est mea defensio. Epistola Pauli ad Romanos superiori anno erat mihi enarranda, in qua quia Apostolus legem naturę appellat ueritatem, & ius Dei gentibus notum, quod ipsæ ostendunt operibus suis unà testimonium reddente eorum conscientia: putaui operæ precium esse, quæ nam sit istius legis uis explicare, & ne prolixa commentatione interrũperem prælectionem Paulinam, cœpi seorsim hanc de lege naturæ methodum colligere, utinam tanto cum fructu, quanto cum labore.

Cæterum quod hanc legis naturæ methodum sub tuo nomine, clarissime uir, in publicum prodire uolui,

lui, duas habeo, ut mihi quidem uidetur, iuſtiſsimas cauſas. Harum una eſt, quòd cupiam aliquo ſigno gratitudinem animi mei erga te declarare, qui ut de omnibus optime mereri, & quod Cicero dicit boni uiri proprium eſſe, omnibus prodeſſe & nemini nocere ſtudes: ita me ſingulari beneuolentia multos annos es complexus. Altera, quod in ſimili fere negocio iam longo tempore occuparis. Nam leges noſtras Danicas, (quæ ſunt legis naturæ, de qua nos agimus hypotheſes quaſdam) ut diſiecta & ueluti diſſipata quædam corporis membra (quod ſane non uitio legiſlatorum accidit, quorum alij alijs nationibus tulerunt leges, Sed propter uarietatem populorum quibus aliæ atque aliæ leges ferendæ erant) ad iuſtum corpus reuocare conaris, quō ſingula apto nexu cohæreant: hoc quâm operoſum ſit, ſoli prudentes intelligunt. Nam hic requiritur non tam labor

tranſcribendi, qui ſane in iſta re minimus eſt, quàm ſingularis prudentia in collatione legum diuerſarum nationum, quo obſcuriores illuſtrentur clarioribus: & quæ uidentur propter breuitatem mutilæ, cōpleantur perfectioribus: & quæ parum apto ordine hactenus legi uidebantur, reſtituantur ſuis locis: quō unum ſyſtema iuris Danici habeatur, ſingulis reuocatis ad legum fontem ac proprium finem, quem unicum ſpectant & uolunt ſanctæ leges. Oro Deum Patrem Domini noſtri Ieſu Chriſti, ut tibi in hoc arduo & utiliſsimo labore adſit, ac uires largiatur, quo tandem incepto operi finem lætum imponas. Vale Mæcenas optime, anima, corpore & ſpiritu integer.

Haffniæ, anno 1562. & Menſe Maio.

PRAE-

PRÆFATIO AD LECTOREM.

CICERO SAPIENTER & rectè dicit: nihil præstabilius esse quàm planè intelligi nos ad iusticiam esse natos, neque opinione, sed natura constitutum esse ius. Vidit enim vir sapiens, hominem non esse conditum ad beluinas voluptates, quemadmodum Epicurea schola impiè & impudenter blaterauit, Sed ea potius expetenda, quorum igniculos quosdam homines sani in se esse reconditos animaduertunt.

Nam cùm homo reliqua animantia mente & intelligentia excellat, & facultate discernendi honesta & turpia præditus sit, vt illa quidem expetat, hæc verò auersetur, idq́ na-

turæ instinctu, necesse est fateri alium homini finem esse propositum, quàm cæteris animantibus, quæ mente, & intelligentia ac proæresi destituuntur.

Vt autem ad huius finis, qui est proprius hominis, contemplationem ac amorem suos discipulos veteres Philosophi excitarent, Delphicum illud, (quod pro foribus templi Apollinis Delphici Amphictyones scripsere) γνῶθι σεαυτὸν, ipsis commendârunt, quo sanè dicto voluerunt vnumquemq; sui admoneri officij: quod his versibus expreßit Menander: γνῶθι σαυτόν ἐστιν ἂν τὰ πράγματα ἴδῃς τὰ σαυτοῦ καὶ τί σοι ποιητέον: nosce te ipsum est, si res intueare tuas, & quid faciendum sit tibi. Nam qui seipsum benè norit (vt ait Cicero) primùm aliquid se habere sentiet diuinum, ingeniumq; in se suum

ſuum quaſi ſimulacrum aliquod dedicatum, tanto munere Deorum ſemper dignum aliquid & faciet & ſentiet, & cùm ſe ipſe perſpexerit, totúmque tentârit, intelliget, quemadmodum à natura ſubornatus in vitam venerit, quantáque inſtrumenta habeat ad obtinendam, adipiſcendámque ſapientiam, quoniam principio rerum omnium, quaſi adumbratas intelligentias animo ac mente conceperit, quibus illuſtratus ſapientia duce bonum virum, & ob eam ipſam cauſam cernat ſe beatum fore.

Ad hæc ergo tria, Oraculum illud Delphicum, Noſce te ipſum, referendum eſt: Vt homo cogitet, quibus ſit diuinitus ornatus dotibus: quid faciat ac ſentiat: quòd beatitudo ſit propoſita illi, qui ducem Naturam fuerit ſecutus. Nam hoc perſuaſum eſſe

debet omnibus, dominum esse omnium rerum ac moderatorem DEum, eáque quæ geruntur, eius geri ditione ac numine, eumq́ optimè de genere humano mereri, & qualis quisque sit, quid agat, & quid in se admittat, qua mente, qua pietate colat religionem, intueri, piorumq́ & impiorum habere rationem, vt illis quidem beatam immortalitatem, his verò supplicia merita tribuat, sicut Cicero & Plato in multis locis argutius sanè quàm vtilius disputant. Nam nec vulnus naturæ intellexerunt, nec remedium inuenerunt: vtrumq; Deus Ecclesiæ sua voce patefecit.

Cùm enim Cicero lumine naturæ vidit hominem naturalibus facultatibus eligendi bonum, & verum inquirendi præditum esse, quibus veluti ducibus duceretur ad beatitudinem,

& tamen conspexit in toto genere humano horrendam ἀταξίαν, adeò quòd plerique omnes contra mentis iudicium ruant in horrenda scelera, consuetudini hoc tantum malum imputauit, in hæc verba exclamans: Tanta est corruptela malæ consuetudinis, vt ab ea tanquàm igniculi extinguantur à natura dati, exoriantur confirmenturque contraria vitia. Poëtæ hoc malum referunt ad malum genium, seu Deam, quam ἄτην, eò quòd rebus mortaliũ noxas & turbas soleat immittere, vocant. Pindarus in Olympijs hoc Prometheo asscribit, cùm inquit: Prometheus adfert hominibus virtutem & lætitiam, Sed tamen accedit obscura nubes obliuionis, & rectam viam negotiorum aufert à mentibus. In Pythijs hoc malum ad Deus autores refert, inquiens: Iuxta

vnum bonum duo incommoda dÿ tribuunt hominibus: Ac verbum Dei non consuetudini, non obliuioni, non Dÿs, non fortunæ: sed Adamo transgredienti mandatum Dei hoc malum imputat, contra quod semen mulieris, vt salutare remedium, promißum est & exhibitum. ano mundi 3963.

Quapropter nos Deo gratias agamus, qui vulnus naturæ, & vndè sit indicat, & remedium salutare gratuitò offert.

Verùm cùm iam natura vitiata sit, & nemo ad veram sapientiam & beatitudinem venire poßit duce natura, videtur quod frustra de ea suscipiatur disputatio, ad hoc ita responsum volo. Primum dignum est studioso homine, videre quidnam sit illud, quod Paulus vocat nunc veritatem Dei, nunc δικαίωμα τοῦ θεοῦ, quod

notum

notum gentibus eſſe prædicat, vtqúe intelligatur quouſque ratio progredi poßit. Deinde pulcherrimum eſt animaduertere, ex quibus principijs quibúſq; demonſtrationibus extruatur doctrina morum & leges politicæ, quibus non magis quàm igni & aëre carere poteſt humana ſocietas. Nam quicquid in ethicis, & legibus traditur, hoc norma legis naturæ diiudicandum eſt. Nam, vt rectè inquit Cicero, Lex bona à mala naturali norma diuiditur.

Conſtitui igitur pauca quædam de lege naturæ colligere, non ſolùm vt excitemur ad gratitudinem erga naturæ opificem, intelligamúſq; monſtrante natura, quò omnes noſtræ actiones, adeóque tota vita referenda ſit: verùm etiam vt rectius intelligatur Apoſtolus, qui dicit: Gentes oſten-

ostendere opus legis scriptum in cordibus suis.

Vt autem certam doctrinæ methodum sequamur in huius rei explicatione, visa est nobis commodissima ea, quæ analysis à Galeno dicitur.

Nam primùm rem vniuersam in definitione tanquàm in fasciculo intra transennas comprehensam & conuolutam proponam.

Deinde eandem explicaturus, analysin instituam eorum membrorum, quæ breuiter in definitionis veluti corpore coniunguntur, in qua analysi conspicietur naturæ vis, & præter alia multa, quisnam finis sit hominis, quæ principia & hypotheses legis naturæ, vnde moralis Philosophia & iuris scientia tanquàm ex fonte deducitur, adhibita Philosophiæ amussi quæ est demonstratio: ad hæc, quæ præ-

præmia ſint ſeruatæ naturæ normæ & quæ pœnæ violatæ, explicabitur. His explicatis addam, quomodo decem illæ leges, ex principijs practicis extruantur & concludantur, & quatenus lex naturæ cum diuina congruat, & quatenus ab eadem diſcrepet.

Huc quoq; virtutum catalogum ſubijciam, cum ſententijs ex optimis autoribus deſumtis, & quomodo ex naturæ lege fluant, demonſtrabo, In his omnibus conſpicietur finis et vſus legis naturæ. Poſtremò, quia conſcientia eſt legis naturæ teſtis, de ea etiam non nulla dicam. Hac methodo me effecturum ſpero, vt lex naturæ, quæ deliteſcere quodammodo videtur, ſe contemplandam illuſtrius exhibeat. Deus naturæ autor ſua nobis aſsiſtat gratia.

DE LEGE NATVRÆ.

PRiuſquam autem abſolutam definitionem legis naturæ tradam, nonnulla dicenda videntur, quæ ad nominis rationem pertinere videbuntur. Sæpè enim vera nominis explicatio, multum lucis adfert toti de re aliqua ſuſceptæ diſputationi.

Vt itaq; lex Græco nomine (vt Platoni & Ciceroni placet) ex eo dicitur, quod ſuum cuiq; tribuat: Sic Latino ab eligendo appellatur, illud ad finem legis nempe iuſticiam, hoc ad conſilij facultatem & eligendi poteſtatem refertur. Vt lex ſit, quæ non ſolùm quid ſingulis tribuendum ſit doceat: verumetiam normam tradat de eligendis iuſtis & fugiendis contrarijs. Debet itaque lex omnis commen-

mendatrix virtutum & emendatrix vitiorum esse.

Naturæ nomen ponitur epitheti loco, quo monstratur legis huius, de qua nobis est sermo, forma. Nam cùm dicitur lex naturæ, significatur alia esse quàm scripta: Vt illa ordine prior, hæc posterior sit: illa fontis rationem, hæc riuulorum habeat: illa causa sit huius, hæc illius effectus existat. Deinde naturæ vocabulo vis quædam, quæ omni homini inest, indicatur, hoc est, communis intelligentia quæ virtutes in honestis, & turpia in vitijs ponit.

Hanc naturæ legem qui negat mentibus hominum impressam esse diuinitus, eum cum seipso dissidere necesse est. Nam cum summis Philosophis, & Apostolo Paulo contrarium testatur omnium hominum con-

scientia,

scientia, de qua re postea suo loco plura dicenda sunt.

Hæc naturæ lex varijs nominibus (quæ ad eius vim intelligendam faciunt) à Philosophis appellatur. Cicero eam vocat, nunc Ius naturæ, propterea quòd humanis mentibus naturaliter impressa sit: nunc ius gentium, quia omnibus hominibus latè per orbem sparsis, eadem est, Nam non vt oratio, ita ratio apud homines variat: Nunc ius diuinum, eò quòd Deus huius legis sit autor: quam ob causam Paulus etiam naturæ legem vocat veritatem & ius Dei, vt suprà admonuimus. Interdum Ius æternum, idq; ea de causa, quod eius norma sit constans & perpetua, de qua re idem autor in oratione pro Milone in hunc modum loquitur: Est enim hæc (inquit) non scripta, sed nata

nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus: verùm ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expreßimus, ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus.

Sophocles hoc ipsum comprobat, cùm leges naturæ vocat ἄγραπτα κἀσφαλῆ θεῶν νόμιμα, hoc est, non scripta, firma tamen & solida Deorum legitima, vt quæ nemini vnquàm mortalium violare fas sit.

Aristoteles eandem legem vocat nunc δίκαιον ἔμψυχον, ex quo omnis lex scripta vim suam mutuatur, interdum λόγον, interdum νοῦν, quas duas voces Cicero coniungens ait: lex illa, quam Dij humano generi dederunt, est ratio mensq; sapientis, videlicet radius quidam diuinæ iusticiæ in mente lucens, id quod Euripides eleganter expreßit his verbis: Tanta

lux (inquit) de cœlo nobis affulsit, vt etiam Hespero Luciferoq; splendidior sit: quæ verò huic aduersantur è profundis emersere tenebris.

Demosthenes legem dicit εὕρημα, καὶ δῶρον θεῶν, inuentum & donum Deorum, quod sanè tum demum de lege scripta dici potest, quando lex scripta lege naturæ vt fundamento nititur.

Quæ hactenus diximus, mediocriter nobis rationem nominis explicant: Nunc vt nobis viam sternamus ad iustam definitionem, quasdam breues legis naturæ ἀποδόσεις & assignationes adyciam.

Primùm itaque occurrit illa Ciceronis: Lex naturæ, est ratio summa insita in natura, quæ iubet ea quæ facienda sunt, prohibetq; contraria. Summa ratio dicitur, quia à diuina

mente

mente profecta, æterna imperandi probibendíque norma est, hoc est, in humana mente lucens rectè agendi ratio. Quia ergo iubet & prohibet, lex dicitur, & quoniam insita est in natura, naturalis cognominatur.

Alius quidam ita definit: Lex naturæ est certa & indubitata sententia Dei, mentibus hominum impressa, qua docemur, quæ facere, & quæ fugere oportet, hoc est, noticia discriminis honestorum & turpium, vt illa quidem expetantur, hæc verò caueantur. His ita breuiter notatis iustam definitionem & absolutam colligam, hoc modo:

Lex naturæ est diuinitus impressa mentibus hominum noticia certa, principiorum cognitionis & actionis, atq; conclusionum ex istis principijs demonstratarum proprio fini ho-

minis congruentium, quas ex principijs necessaria consequentia ad humanæ vitæ gubernationem extruit ratio, vt homo ea quæ recta sunt cognoscat, velit, eligat, agat, vitétque contraria, quorum omnium & testis & iudex conscientia hominibus diuinitus est attributa.

Hæc plenior definitio plurima continet, quibus explicatis patebit quàm latè se extendat naturæ vis in hominibus, quantum quidem ad expetenda & fugienda attinet. Nam de his tantùm instituta est nostra oratio, non de singulis motibus & proprietatibus in animantibus. Quemadmodum itaq; proposui, singula definitionis membra, eo quo proposita sunt ordine persequar, & veluti anatomiam quandam instituam, quò omnia distinctius & clarius percipiantur.

Primùm

Primùm itaque definitio nostra meminit originis legis naturæ, & ipsam ad Deum refert autorem, qui eam mentibus humanis impreßit, vt sit tanquàm radius quidam diuinæ mentis & sapientiæ. Verùm quia hoc suprà aliquoties dictum est, hîc tantùm, quarum rerum nos hæc legis naturæ origo admoneat, breuißimè indicabo.

Primùm itaque hæc legis naturæ origo nos commonefaciet de ipsius autoritate, dignitate, æquitate. Fieri enim non potest, quin quod DEum autorem habet, istis omnibus emineat.

Deinde eadem origo admonebit nos, quòd vt quicquid iuxta hanc legem fit, rectè fiat: Ita omnis huius legis violatio non solùm cum natura, verumetiam cum Deo ipso pugnare

videatur. Quare admodum rectè veteribus Philosophis θεομαχεῖν dicuntur, quicunque huius legis limites peruerse transgrediuntur: vnde & θεόμαχοι, qui lege hac spreta pro sua vixerunt libidine, dicti sunt.

Hîc deploranda est humana peruersitas, primorum parentum lapsum sequuta. Nam inde effectũ est, quòd tanta sit hominum aduersus hanc Dei legem contumacia & rebellio. Sol, Luna & astra omnia, diuinæ ordinationi obtemperant, & conficiunt, iuxta legem sibi impositam, suum cursum præfinito temporis spacio: homo in medio constitutus veluti speculator quispiam, solus contumaciæ reus peragitur, vt qui legi & ordinationi diuinæ non velit esse subiectus. Tanta est peruersitas, tanta contumacia hominum aduersus naturæ opificem.

De

De origine hactenus: Sequitur quòd lex naturæ sit noticia eáque certa. Nam normæ legis naturæ, neque sunt opiniones ambiguæ neque sententiæ ἀκατάληπτοι, quæ percipi non possunt: Sed sunt firmæ rerum expetendarum & fugiendarum perceptiones, quas firma assensione ἄνευ τῆς ἐποχῆς Academicorum amplecti oportet.

Priusquam autem ad noticiæ materiam, hoc est, ad principia veniamus, de modo certitudinis & apprehensionis dicam nonnihil, quò reliqua melius intelligantur.

Quomodo itaque illa certitudo efficitur? Quæ apprehensionis ratio? Omnium primùm hoc constat ex Aristotele (quod & ipse sensus communis conuincit) duo esse actionum principia, cognitionem & appeti-

tum, illa rem percipit qualis ſit, hic eandem aut ſectatur aut fugit.

Eſt autem cognitio duplex, Vna ſenſitiua, altera intellectiua, quomodo vtraq; fiat breuiter explicandum, ac primùm de ea dicam, quæ eſt ſenſuum, & fit hoc modo.

Primùm, obiectum mouet externum ſenſum, vt exempli cauſa, pulcritudo, viſum: dulce, guſtum: odorificum, olfactum: ſonorum, auditum: molle, tactum: &c.

Deinde communis ſenſus, cuius ſedes in cerebro eſt, ea quæ exterioribus ſenſibus offeruntur excipit, & eorum ſimulacra quædam fingit.

Tum ſi temporis interuallum interponitur, eadem retinet memoria, quam confirmat & tuetur recordatio ac meditatio.

Hic

Hic inſurgit appetitus, qui rem placentem, vtpote iucundam & voluptuariam, apprehendit, ex quo impetus fit ad actionem, ſeu ad rei expetitæ fruitionem & vſum.

Verùm hîc niſi legi naturæ ſeu rectæ rationi obtemperatum fuerit, ſæpiſſimè peccatur, cùm in expetendo, tùm in fugiendo. Appetitu enim animali, qui ſequitur cognitionem ſenſitiuam, ſæpè expetimus ea, quæ aduerſantur appetitui rationis. Nam vt ille brutum, ita hic humanum ſequitur iudicium: & rurſus ſæpè auerſamur appetitu animali, quæ eſſent reuera expetenda.

Eſt proinde diſcernendum inter obiecta ſenſuum. Nam alia ſunt, in quæ fertur animalis appetitus, alia quæ idem aſpernatur & fugit. Appetimus autem ſenſu animali, quæ

grata, iucunda & voluptuaria videntur, quæ vno nomine generali, voluptates dicuntur corporales. Nam ſunt etiam animi voluptates, de quibus alio dicetur loco.

Corporalium voluptatum tres differentiæ ſunt: Nam aliæ ſunt naturales & neceſſariæ ſimul: aliæ ſunt naturales & non neceſſariæ: aliæ nec naturales, nec neceſſariæ. Qui in hæc triplicia voluptatum genera ſine diſcrimine & ſimili impetu abripitur, porcus eſt potius quàm homo cenſendus. Quare qui rationem ducem ſequi mauult, quàm ὁρμῷ abſq; ratione, hoc teneat ac ſeruet diſcrimen.

Voluptas corporis naturalis & neceſſaria, cibi & potus eſt, ac veſtimentorum. Hæc naturalis dicitur, quia natura expetitur, Neceſſaria, quia ſine ea naturæ incolumitas con-

ſeruari

ſeruari nequit. Verùm hæc cautio adhibenda eſt, vt ijs contenti ſimus, quæ naturæ ſufficiunt, ad ipſius conſeruationem, & functionum naturalium exequutionem.

Voluptas corporis naturalis & non neceſſaria, rerum venerearum eſt. Hæc tametſi pertinet ad totius generis conſeruationem, atq; ideò naturalis exiſtit: Tamen non eſt neceſſaria, quia ſapiens ea carere poteſt, imò omnino illicita iudicanda eſt, niſi ratione & lege gubernetur. Nam ſi ratione gubernatur, naturali & diuino iure probatur: ſin contra rationem fertur, naturam fœdat & contaminat.

Voluptas corporis nec naturalis nec neceſſaria, eſt ebrietatis, libidinis, commeſſationum, repletionum neceſſitatem excedentium. Hæc non

est naturalis, quia naturam corrumpit: non necessaria, quia ea carere possumus. Hæc adeò à lege naturali abhorret, vt etiam bestiæ multæ eam auersentur ac fugiant. Hanc igitur qui sequuntur, indignißimè faciunt. Nam seipsos infra bestias miserrimè deijciunt.

Execrandus est itaq; Epicurus, qui in hoc voluptatis genere summum hominis bonum, atque adeo finem bonorum posuit: contra huius peruersißimum dogma, pugnat naturæ humanæ dignitas: pugnat facultatum animorum in hominibus eminentia: pugnat voluptatis, quam captat Epicurus, subiectum, obiectum, vilitas, communitas, vis & euentus: pugnat appetitus rationis & rectum in omnibus sanis hominibus iudicium: pugnat conscientia: pugnant omnium verè sapien-

sapientum suffragia, pugnant præstantißimorum virorum et excellentium fœminarum exempla laudabilia: vt interim taceam de doctrina cœlesti. Hæ rationes sua claritate facilè dispellunt fœtidos fumos, quos voluptatis Epicureæ misera & insana mancipia eructant. Quare porcis, qui sunt de grege Epicuri, eos relinquamus.

Hactenus de obiectis sensuum iucundis, quæ vel expetere vel non expetere, licet. Iam alia obiecta restant, quæ sensibus sunt aspera & molesta, & hæc non sunt vnius generis. Nam quædam naturæ inimica sunt, & properantes ad scientiam & virtutis decus impediunt: vt sunt, morbus, carcer, exilium, paupertas & huiusmodi alia: Hæc si vitari nequeunt, conandum est, vt in ijs vel scintillula virtutis

tutis luceat: quædam ſunt ſine quibus ad Palladis & virtutis arcem, hoc eſt, ad veri ſcientiam & virtutis iuſtam actionem nemini patet aditus, vt ſunt ſtudia, labores, ſumma diligentia & cura in obeundo commiſſo munere. Hæc tametſi aſpera ſunt: tamen non ſunt fugienda, de quibus pulcrè Heſiodus, cum inquit: τῆς ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν ἀθάνατοι, hoc eſt, Virtutem poſuêre Dij ſudore parandam. Et illud Epicharmi apud Xenophontem: τῶν πονῶν πωλοῦσιν ἡμῖν τ' ἀγαθὰ πάντα οἱ θεοί. Laboribus nobis vendunt omnia bona Dij. Lucanus quoq; venuſtè ait: Serpens, ſitis, ardor, arena, dulcia virtuti, gaudet patientia duris. Hoc etiam pulcerrimè oſtenditur in Semetis tabula: Idem quoque Xenophon ex Prodici commentarijs propoſito paradigmate

mate

mate teſtatur: Narrat enim Herculem, cùm iam pubeſceret, tacitè apud ſe cogitaſſe, quámnam viuendi viam & rationem ſequeretur, voluptatémne ſectaretur an virtutem. Videbat enim voluptatis viam facilem admodum & valde tritam: contrà virtutis aſperam & difficilem. Hæc cogitanti Herculi apparent duæ magnæ mulieres: quarum quidem vna eleganti et honeſta facie fuit & liberali ingenio, quam natura ipſa ornauerat. Erat enim corpore munda, oculis verecunda, geſtu modeſta, veſtitu candida. Altera verò carnoſa & mollis apparebat, præterea accuratè comta & ornata, cutem quidem fuco nitidam habuit, vt candidior & rubicundior, quàm reuera eſſet, videretur, ſtatum corporis compoſuit, vt erectior appareret, quàm

natura ferret, oculis erat vagabundis & patentibus, vestis illi erat talis, vt ex ea venustas quædam reluceret, seipsam subinde respexit, & attendit etiam, num quisnam alius se contemplaretur, sæpenumerò præterea ad propriam vmbram respexit.

Hæ duæ mulieres cùm propius Herculem accessissent, prior quidem illa eodem, quo cœperat, modo pergit. Altera verò præuenire cupiens, accurrit ad Herculem, quem hac oratione affatur.

Video te, ô Hercules, dubitare ad quam viuendi viam te conuertas, si itaque me diligas, ad dulcissimam facilimámque te ducam viam: vt illis quidem quæ delectant abundes, duris verò & molestis in vita careas. Nam primùm quidem neq; bellorum neque negotiorum curam habebis vllam:

lam: Sed illud potius ſpectabis, vt cibum tibi gratnm ac potum inuenias: vt quod viſu, odoratu, tactu, delectabile ſit percipias: quibus cupiditatibus vſus, quàm maximè oblecteris: quóque pacto quàm molliſſimè dormias, atque adeo qua ratione hæc omnia obtinere poſſis abſq; labore & moleſtia, quòd ſi quando deficere, illa quibus hæc acquiruntur, ſuſpicio oboriatur, non erit timendum, ne te ducam ad iſta corporis animiq́; labore & ærumnis paranda: Sed illis tu potius vteris, quæ aliorum laboribus ſunt parta, à nullo abſtinens, vnde lucrum aliquod ſperari poſſit, Vndecunque etenim captare commoda meis familiaribus permitto.

Hæc cùm audiſſet Hercules, ô mulier, inquit, quod eſt tibi nomen? At illa, mei quidem amici, ait, feli-

citatem me appellant, at hostes inuidioso nomine me κακίαν nominant.

Interea dum hæc dicerentur, altera mulier accedens, & ego, ait, ad te venio, ô Hercules, noui tuos progenitores ac indolem in puerili instructione animaduerti, vnde spero, te, modò ad eam quæ ad me ducit viam, conuertaris, bonorum & honestorum operum fore sectatorem & cultorem, & me multò honorabiliorem, & bonorum expetendorum gratia videri illustriorem confido. Non fallam te voluptatis præmio, sed qualem rebus Dij contulêre naturam, tibi verè narrabo. Nihil enim eorum, quæ bona atque honesta sunt, Dij dant hominibus sine labore & cura: Verùm si Deos tibi propicios esse velis, colendi sunt vtique Dij: si ab amicis diligi optes, amicis est bene-

benefaciendum: Si à quapiam ciuitate honorari desideres, ciuitati aliqua vtilitas adferenda est: Si à tota Græcia ob virtutem in admiratione esse velis, conaberis toti Græciæ benefacere: Si vt tibi terra fructus producat expetas, terra tibi colenda est: Si iumentis diuitias acquirere animus tibi sit, iumentorum tibi cura est habenda: Si rebus in bello gestis, clarus haberi cupias, amicos quidem à seruitute liberando, inimicos verò in seruitutem redigendo, bellicæ artes discendæ sunt ab illis qui sciunt, & exerceri in eis oportet, vt illis vti rectè scias. Si velis corporis valere robore, corpus assuefieri oportet, vt animi consilio pareat, vtq; laboribus & sudoribus exerceatur.

Hîc κακία interpellans, intelligis, ô Hercules, inquit, quàm asperam

& longam viam ad voluptates & delicias, hæc mulier narret, & quàm facili ac breui via ego ad felicitatem te ducam. Ad hæc Virtus respondens, ô misera, inquit, quid boni tu habes, aut quid tibi suaue videri potest: quæ nihil horum gratia vis agere: nec suauium desiderium expectas, Sed antequam te capit vllum desiderium, omnibus istis plena es, vt quæ ante famem comedis, ante sitim bibis. Vt autem cum voluptate comedas, exquisitos paras tibi coquos: vt cum voluptate bibas, vina variáque & preciosa quæris, ac in æstate circumiens hinc & illinc niuem quæritas: vt cum voluptate dormias, non solum stratum molle substernis, sed etiam lectos & lecti subsellia paras: non enim labore defatigata, sed nihil quod agas habens, somnum expetis:

vt Venerem, antequam opus est, exerceas, omnia excogitas, nec à viris, nec à fœminis abstinens: Sic enim tuos amicos instituis, vt nocte quidem omni turpitudini se dedant, diei verò vtilissimam partem stertendo absumant. Etsi autem immortalis es, à Dijs tamen es abiecta, & à bonis hominibus contemneris, Quod omnium auditu iucundissimum est, tuam unquàm audisti laudem: nec quod omnium iucundissimum est spectaculum, præclara tua facta vidisti. Quis igitur tibi dicenti crediderit? Quis tibi iudigenti opem tulerit? aut quis suæ compos mentis sustinuerit in tuo numerari sodalitio? Nam qui sunt in tuo sodalitio, iuuenes quidem, debili sunt corpore, senes verò stulto sunt animo & mente capti. Nam postquàm adolescentiam in otio &

delicijs transigerunt, senectutem multis laboribus & infirmitatibus confractam viuunt: quos vt pudet anteactæ vitæ, ita præsentibus onusti malis grauantur, In iuuentute voluptatem sectantur, sed in senectute molestiam sibi reponunt. At ego familiarem consuetudinem habeo, & cum Dijs, & cum hominibus bonis: opus præclarum & honestum, neque à Dijs, neque ab hominibus fieri potest sine me: in maximo sum honore cùm apud Deos, tùm apud homines, quibus conuenit. Nam desiderata quidem cooperatrix artificibus sum: fida domorum dominis custos: beneuola ministris socia: adiutrix bona in laboribus pacis tempore, in bello firma auxiliatrix, optima amicitiæ conciliatrix: Ad hæc, meis necessarijs suauis, promtus cibi potusq; vsus est.

Expe-

Expectant enim quouſq; illa deſiderant, Somnus ſuauior illis, quàm otioſis contingit, qui ſomno ſi deſtituuntur, interdum haud moleſtè ferunt, neq; propter ipſum, quæ facere oportet, negligunt. Iuniores gaudent, dum laudantur ſenes. Seniores lætantur, cùm honorari vident iuniores. Vt cum ſumma voluptate, res geſtas priſcorum recolunt: Ita dum ipſi aliquid præclarè agunt, non parum oblectantur, propter me Dijs cari, deſiderati amicis, honorabiles patriæ ſunt. Cæterùm poſtquàm fatalis finis aduenerit, non obliuioni traditi ſine honoribus iacent: ſed memoria hominum celebrati, æternum florent. In hunc modum, ô Hercules, inquit, ex bonis parentibus nate, qui ſe laborando exercet, beatiſſimam felicitatem conſequi poterit.

Hunc pulcherrimum dialogum adſcripſi, vt ſtudioſi admoniti, collatis vtrinq; argumentis, ſe componant ad virtutis viam: ad quam, vt nemo peruenit vnquam ſine laboribus, ita voluptas corporis, quæ in virtutum choro eſt veluti meretrix in matronarum cœtu, ab eadem reuocat. Non ergo ſenſu brutorum præcipites ruere nos decet in ea, quæ primo aſpectu dulcia & iucunda videntur. Nam cùm cognitio ſenſitiua, quæ eſt opus animæ ſentientis, tantùm retinet nos in ijs quæ ſenſibus arrident, nos contrà cogitare debemus, quo animæ gradu à beſtijs diſtamus. non enim ſolùm cum ſtirpibus creſcimus & vegetamur, & cùm brutis animantibus ſentimus, Verum etiam cum angelis mente præditi ſumus, Quare quò mens nos vocet ſpectandum eſt.

Hæc

Hæc de cognitione sensitiua & appetitione illi ex aduerso respondente: iam de cognitione intellectiua, & de appetitu rationis, qui illam naturaliter comitatur, pauca adijciam. Sunt enim hæc duo principia actionum virtutis: quorum alterum intellectus dicitur, & est principium dirigens: Alterum voluntas vocatur, & est principium imperans, prius ad iudicium rerum, posterius ad finem bonorum pertinet: quæ duo maxima sunt, vt Cicero ait, in Philosophia bona.

Primùm itaq; tenendæ sunt differentiæ, ne hæc duo genera cognitionis confundamus. Cognitio sensitiua opus est animæ sentientis tantùm. Cognitio intellectiua opus est intellectus: Cognitio sensitiua est & in brutis & in hominibus, intellectiua

tantùm in homine, illa ſemper ab obiecto externo & ſenſu, hæc interdum & non ſemper ab illis initium ſumit: illius eſt finis rei expetitæ vſus, huius ſcientia & prudentia eorum, quæ natura expetimus.

Priuſquàm autem gradus ſubtilius diſtinguam, verba Ciceronis, principis Philoſophorum apud Latinos, aſſcribam: Mens, inquit, ipſa, quæ ſenſuum fons, atque etiam ipſe ſenſus naturalem vim habet, quam intendit ad ea, quibus mouetur, atque alia viſa ſic arripit, vt his ſtatim vtatur: alia ſic recondit, è quibus memoria oritur: Cætera autem ſimilitudinibus conſtruit: ex quibus efficiuntur noticiæ rerum, quas Græci tùm ἐννοίας tùm προλήψεις vocant, eò cùm acceſsit ratio, argumentíque concluſio, rerúmque innumerabilium multitudo,

tudo, tùm & perceptio eorum omni-
no apparet, & eadem hæc ratio per-
fecta his gradibus ad ſapientiam per-
uenit. Ad rerum igitur ſcientiam
vitæquè conſtantiam, aptiſsima cùm
ſit mens hominis, amplectitur maxi-
mè cognitionem, & ipſam κατάληψιν,
quam, vt dixi, verbum è verbo ex-
primentes, comprehenſionem dice-
mus, cùm ipſam per ſe amat, nihil eſt
ei veritatis luce dulcius, tùm etiam
propter vſum. Quocircà etiam ſen-
ſibus vtitur & artes efficit, quaſi
ſenſus alteros, & eò Philoſophiam
corroborat, vt virtutem efficiat, ex
qua re vna vita omnis apta ſit. Hæc
Cicero. Vide quàm pulchrè & eru-
ditè hîc Cicero, quibus gradibus per-
ueniatur ad virtutem, oſtendat, qua
parta, mens noſtra non vltrà pro-
greditur. Vt autem hæc à ſtudioſis
diſtin-

diſtinctius intelligi poſsint, gradibus certis ea diſtinguam.

Primus ergo gradus eſt notio rerum ſimplicium, quas vt intelligentia patibilis recipit, ita agens tractat & apprehendit: ac primùm quidem ſingulares, mox vniuerſales inde formas elicit. Facultas illa, qua hæc efficiuntur, ſimplex apprehenſio dicitur, hanc comitatur compoſitio, qua notiones multæ & variæ componuntur in vnum: quarum aliæ affirmantur, aliæ negantur, hanc comitantur ὑπόληψις, hoc eſt, æſtimatio, quæ planum iudicium promit de notionibus propoſitis, connectens coniungenda & ſeparans pugnantia, atq; ideo diuiſio à Phyſicis appellatur. Huc accedit poſtea ratiocinatio, quæ ex iudicatis notionibus alia atq; alia colligit, ſed diuerſimodè. Nam ſi ex

euidentibus fit collectio, demonstratio dicitur: Si verò ex probabilibus tantùm, conclusio texitur probabilis. Proinde ratiocinationis huius effectus aliâs est scientia, aliâs opinio. Sed hæc accommodemus ad nostrum propositum.

Notio itaque, quam primo loco posui, est actus mentis & animi, quo contemplamur virtutum decus: hæc à simulacris virtutum elicita, vniuersalis fit norma honestatis, atque hæc notio virtutis, simplex dicitur aprehensio.

Secundo loco compositio notionum accedit eadem mentis facultate, in hac compositione est veritas & falsitas, Vt notio simplex est honesti, iusti, expetendi, turpis, iniusti, fugiendi &c. Sed compositio hæc nectens, enunciationes facit. Hone-

ſtum eſt expetendum: turpe eſt fugiendum: iuſtum eſt honeſtum: quod turpe inhoneſtum eſt: iuſtum eſt in virtute, iniuſtum in vitio ponendum.

Tertio loco accedit æſtimatio compoſitionis, qua mens de compoſitis planum profert iudicium, hoc vt verum affirmans, illud verò falſum pronuncians, iuſtum expetendum dictitans, iniuſtum fugiendum, hoc aiens bonum eſſe, illud inficians eſſe malum, vt iuſticia eſt bona, quod ſecundum rectam rationem fit, non eſt malum.

Verùm, ſi quæ mens ita compoſuit & iudicauit ſunt euidentia, adeo vt ipſorum contraria appareant manifeſtè falſa, fiunt axiomata demonſtrationum, quò cùm acceſſerit quarto

quarto loco argumentatio, plurima colliguntur.

Est autem argumentationis via duplex. Vna enim quæ ex pluribus hypothesibus vniuersale theorema colligit, & vocatur Inductio. Altera quæ ex vniuersali pronunciato, plures extruit hypotheses, & vocatur Syllogismus. Exempli causa: Iusticia expetenda est, similiter prudentia, fortitudo, temperantia. Igitur omnis virtus est expetenda. Ex hac rursus: Si omnis virtus est expetenda, certè amicitia, gratitudo, veritas, mansuetudo, & reliquæ particulares virtutes omnes sunt expetendæ. Hic ratiocinationis effectus dicitur scientia, quam naturaliter sequitur vel expetitio, vel contemtio. Nam, si honestum vel vtile vel iucundum fuerit quod concluditur,

ditur, mox homo naturali fertur impetu, ut eo potiatur, sin contrà, turpe, inutile, iniucundum ratione deprehensum fuerit, ut mens illud non amplectendum iudicat, ita ab eodem abhorret voluntas. Mirandum proinde opificium Dei est, qui ita hominem condiderit, ut in eo sint facultates, & γνωστικαὶ & ὀρεκτικαὶ, hoc est, quibus res cognoscantur & appetantur: quas intueri & admirari decet, ut simus grati opifici, qui adeò admirandis dotibus hunc μικρόκοσμον, id est, hominem, ornauit.

Quia autem harum facultatum obseruatio diligens, aperit nobis principiorum noticiam, de illis nonnulla adijciam. In hunc itaque modum de his veteres scripsere Philosophi: Ammonius post Aristotelem quinque cognitionis opifices facit, qui sunt:

νοῦς mens, διάνοια discursus, δόξα opinia, φαντασία imaginatio, & αἴσθησις sensus: hi quinque opifices & rerum inuentioni, & perceptioni seruiunt.

Quoniam autem de cognitione sensitiua superius satis dictum est, hîc tantùm agemus de cognitione intellectiua, cuius progreßio est duplex.

A sensu, infimo cognitionis opifice, vna: à mente, supremo cognitionis opifice, altera. Cùm à sensu fit progreßio sursum, colligitur vniuersale theorema, seu axioma: idque διανοίας beneficio per Inductionem Axioma ita extructum, postea vt principium sumitur ad probandas hypotheses, quæ in eo virtute continentur. Hinc generatur nunc scientia, nunc opinio. Hæc dum ratiocinatione concepta sunt, mente retinentur,

ex quo facilè intelligitur, quòd sola διάνοια ratiocinetur, & sola mens quæ conclusa fuerint, conseruet & retineat, vt inde rursus promantur vbi res postulauerit.

Cùm à mente supremo cognitionis opifice fit progreßio, colliguntur hypotheses, de quibus quæritur, idq; per Syllogismum, vnde etiam nunc scientia, nunc opinio generatur. Scientia quidem, vbi λήμματα (propositio & assumtio) sunt necessaria: opinio verò, quando sunt tantùm probabilia. Hæc exemplis declaranda sunt:

Animaduersum est, singularum rerum peculiares quasdam actiones esse, quæ diuersæ naturæ rebus minimè conueniunt: Vt hunc hominem esse capacem disciplinæ, & discernendi honesta & turpia, facultate præditum,

ditum, hoc ipsum postea quæsitum est sigillatim in multis, & quia non occurrit vnquam in sanis hominibus contrarium exemplum, hoc axioma seu theorema concluserunt: Omnem hominem capacem esse disciplinæ, & discernendi honesta & turpia facultate præditum. Hæc progreßio incipit à sensu, & per inductionem colligit vniuersale pronunciatum: quod mens arripiens, tanquàm fidelis custos, recondit & seruat: vt eo si quando opus fuerit vtatur, hac via vsi sunt primi Philosophi in omnibus artibus. Nam ea quæ nos per disciplinam accepimus, illi inuentione propria perceperunt: duæ enim sunt viæ, quibus in rerum cognitionem perducimur: μάθησις καὶ εὕρησις.

Porrò, si hoc axioma tanquàm firmum principium arripis et ita col-

ligis : Omnis homo eſt capax diſciplinæ, & eligendi facultate præditus. Igitur Galli, Germani, Dani, Hiſpani &c. capaces ſunt diſciplinæ & eligendi facultate pollent, Progreſsio eſt à mente, & concludit quæ ſunt propiora ſenſibus.

Atque ita apparet duplicem eſſe cognitionem intellectiuam, quarum vna à ſenſibus incipit & deſinit in mentem: Altera contrà à mente ſumit exordium & finit vel in ſenſibus, vel in ijs, quæ ſunt ſenſibus proxima.

Ab hac Peripateticorum doctrina, non abhorrent quæ prius tradidit Plato, & poſtea Platonici, quorum ſententiæ ſummam huc adſcribam: nam, non ſolùm Ariſtotelis ſententiam illuſtrat, verùm etiam haud dubiè grata futura eſt bonis ingenijs,

genijs, & amantibus naturæ vim. Hæc enim nos deducit rectà in opificis admirationem.

Faciunt itaq; Platonici quatuor cognitionis facultates, quas homines sani perpetuò secum circumferunt, harum prima est, (si ab infima numerare placet) αἴσθησις, huic proxima est δόξα, hanc excedit διάνοια, suprema omnium est νόησις, seu νοῦς, hunc Plotinus regis, αἴσθησιν serui vices obtinere dicit.

Timæus Platonicus harum facultatum duas συζυγίας facit, in priori copulat νόησιν καὶ λόγον seu διάνοιαν: sed τῇ νοήσει principem tribuit locum, cui adiungit λόγον ὥσπερ ἐλάττονά τινα νοῦν, vt Procli verbis vtar: in posteriori collocat τὴν δόξαν, καὶ τὴν αἴσθησιν, hîc priorem quidem locum occupat δόξα, tanquàm rationalis sensus, po-

ſteriorum verò αἴσθησις ἄλογος: in priori iugo ratio cum mente τὰ νοητὰ cernit, at ratio per ſe medias contemplatur rationes: in poſteriori iugo δόξα cum ſenſu videt τὰ γνωστὰ, per ſe verò quæ ſunt in ea ſpecies omnes conſiderat, αἴσθησις particularis, & ἄλογος τὰ αἰσθητὰ, hoc eſt, ſenſilia percipit. iſta autem ſenſilia dicuntur πάθη, propterea quòd τὰ αἰσθητήρια afficiant. Quare vt νοῦς quidem dicitur ὁλικῶς, λόγος verò καθολικῶς, φαντασία μορφωτικῶς: ita αἴσθησις dicitur παθητικῶς, ſenſibus ſubiecta percipere. Solus autem Deus dicitur ἡνωμένως res cernere, vt qui ſimplici intuitu res intueatur omnes, cùm præſentes tùm abſentes, præteritas & futuras. Sed de ſingulis ſigillatim dicamus.

Senſus ſenſorio ſuo τὰ πάθη rerum percipit: quod fit ſanè hoc modo: pro-

do: prolato in medium pomo, visu percipies quòd rubrum sit aut flauum, idque ex ea affectione (id enim πάθος significat) quæ in αἰσθητήριον visus, quod est oculus, incurrit: Olfactu percipies, quòd bene vel malè redoleat, idq; similiter ex affectione quæ in nares incurrit: gustu præterea dulcedinem: tactu planitiem capies. Quæ autem ad istum modum singulis percipiuntur sensibus, αἰσθητὰ dicuntur, & sunt subiectorum quædam accidentia, eadem respectu sensoriorum, quæ illis afficiuntur, πάθη dicuntur. Sed quænam ea facultas est, quod in medium allatum est, pronunciat esse pomum? an oculus? nequaquam. hic enim tantùm colorem percipit: an auditus? an gustus? an olfactus? nullus sanè horum, nam quilibet in suo obiecto occupatur.

An omnes sensus simul? nullo modo. Non enim pertingunt ad rei substantiam, sed tantùm hærent in communibus quibusdam accidentibus. An fortè sensus communis? nequaquàm. Sensus enim communis tantùm actiones particularium sensuum discernit. Efficitur ergo hinc, quòd sensus nec οὐσίαν *nec* αἰτίαν, *hoc est, nec* τὸ ὅτι *nec* τὸ διότι *rerum percipiat. Habemus quousque progredi poßit sensus in rerum cognitione, & vbi subsistat suo officio functus.*

Δόξα, *opinio seu* τὸ δοξαστικὸν, *hoc est, facultas æstimandi res, rationibus sumtis ex ijs quæ in sensus incurrunt,* τὰς τῶν αἰσθητῶν οὐσίας, *hoc est,* τὸ ὅτι *rerum percipit. Hæc ergo primum pronunciat, quod in medium est prolatum, quod* τὸ δοξαστὸν *à Platonicis dicitur, atque ita* πᾶν τὸ γνωστὸν

opinione & sensu est perceptibile, quorum hic τὰ πάθη *tantùm percipit, illa* τὰς οὐσίας *speculatur. neque hæc facultas Vlterius ascendit, nam ad causas rerum non pertingit.*

Διάνοια *Vlterius ascendit, nam &* οὐσίας *& causas scrutatur, hoc est, non solùm* τὸ ὅτι, *Verùm etiam* τὸ διότι *considerat, &* τὰς τῶν ὄντων ἐννοίας *excipit, Vnde postea mirabilem hypotheseon copiam extruit, atque ideo Platonici dicunt* λόγον *coniunctum* μετὰ τοῦ νοῦ μεταβατικῶς *res rerúmque naturas rimari. hic sursum spectat, deorsum despicit: ad latera respicit, atque ita mirabilem rationum Vim colligit, Vt Veritatem deprehendat. rectè igitur definitur,* ἡ διάνοια αὐτῆς πρὸς ἑαυτὴν ψυχῆς διάλογος ἄνευ φωνῆς γιγνόμενος.

Νόησις *suprema in homine cognitionis est effectrix, quæ* ἀμεταβάτως *rerum notiones apud se tenet, sed* ὁλικῶς, *vt suprà dictum est. Nam, quia* νοῦς τὸ ἑαυτοῦ νοητὸν *habet, propterea dicitur totum complecti, hoc est,* ὁλικῶς *res & rerum* ἐννοίας *percipere.*

His facultatibus quibus Deus ornauit humanam naturam accedit oratio, quæ & ipsa λόγος *græcè dicitur, propterea quòd rationis quasi riuulus quidam est, atq; ideo Platonici orationem definiunt:* τὸ τῆς διανοίας ῥεῦμα διὰ τοῦ στόματος ἰὸν μετὰ φθόγγου ἢ φωνῆς, *ab alio quodam dicitur* τοῦ νοήματος ἄγγελος.

Porrò circa voces seu sonos tria spectantur. Primum nomina, quæ sunt τῶν νοημάτων *principaliter, minus autem principaliter etiam rerum*

sub-

ſubiectarum ſymbola. Deinde ſpectantur in vocibus τὰ νοήματα, quæ ſunt rerum ſubiectarum ſimilitudines, quædam & effigies, ſeu vt Græci loquuntur, ὁμοιώματα & ἐκτυπώματα, ex quo fit, quòd apud omnes τὰ νοήματα ſint eadem. Eadem eſt enim omnibus à ſubiectis rebus impreſſa figuratio, at nomina rerum non eadem, quia Dialecti in alijs nationibus aliæ ſunt. Tertiò ſpectantur in vocibus res ſubiectæ, hoc eſt, τὰ ὑποκείμενα πράγματα, ex quibus in nobis τὰ νοήματα informantur, ídque per abſtractionem & comparationem, quemadmodum doctiſſimus DANIEL BARBARVS eleganter docet. Huc ergo Grammaticorum & Dialecticorum ſtudia & contemplationes referre oportet.

Dixi hactenus ex Aristotelis, Ammonij, Platonis, Procli & aliorum Platonicorum sententia, quinam sunt & quales opifices cognitionis, per quos natura tàm admirabilia edit opera: nunc pauca quæ eodem pertinebunt ex Reuchlini scala adducam, spero enim & illa non ingrata futura Philosophiæ & pietatis studiosis.

Reuchlinus præceptor Melanthonis, scalæ cognitionis decem gradus facit, per hos dicit homines, ad cognitionem omnium, quæ sunt ferè, aut sensu, aut scientia, aut fide, ab imo ad summum ascendere posse. Gradus autem hi sunt: obiectum, diaphanon, sensus exterior, sensus interior, phantasia, iudicium inferius, iudicium superius, ratio, intellectus, & mens ipsa, à cuius lumine recepto inferio-

inferiores virtutes dirigantur & gubernentur.

Deinde in ascensu horum graduum tres ordinantur regiones, infima, media, & suprema. Et in singulis regionibus vnus abstractionis est status.

In prima ergo regione sunt hi tres gradus: obiectum, diaphanon, sensus: atque hic primus abstractionis status est. Verbi gratia. Luculentissimum procul ignem exardescere video, intenditur forma eius per illustre medium vsque ad oculum corporeum: hîc primò statur, vbi obiectum diaphanum & sensus inueniuntur.

In secunda regione sunt hi tres gradus: sensus interior, phantasia, iudicium: & secundo statur: sensus interior accipit à sensu visu formam

ignis oblati, ſequitur imaginatio, & iudicium inferius: quo non ſecus atq; bruta de igne iudicamus.

In tertia regione eſt iudicium humanum, ratio & intellectus, & tertio ſtatur: iudicio humano οὐσίαν *ignis percipimus, ratione cauſas perueſtigamus, & intellectu complectimur iſta omnia: Horum omnium domina mens, recepto lumine ſuperiori, hominis intellectum illuſtrat & perficit, Nam quod oculus eſt in corpore, id mens eſt in anima.*

Nomina horum trium ſtatuum ſunt, ſenſus, iudicium, intellectus. In primo ceſſat corpus & incipit anima, vnde nominatur animal. In ſecundo ceſſat animal & incipit ratio, vnde nominatur homo. In tertio ceſſat intellectiua potentia, & incipit mens, quæ ſola de foris aduenit, atque

ideo

ideo diuina cognominatur, & veluti quidam Deus eſt.

Hæc pulcrè & verè dicuntur, & mirum in modum nobis opificis ſapientiam commendant.

Cæterùm quia dictum eſt, quibus naturæ dotibus præditus homo, ad cognitionem rerum quaſi manu ducatur, iam quædam adijciemus de partibus τῆς εὐμαθείας, hoc eſt, docilitatis. Sunt itaque tres docilitatis partes, acumen, memoria, ſolertia.

Acumen, ὀξύτης, eſt intelligentiæ celeritas, ad ea, quæ vel traduntur nobis ab alijs, vel quæ legimus ipſi, percipienda. Hoc acumen in alijs maius, in alijs minus eſt, in quibus autem nullum eſt, prorſus ſunt ad diſcendum inepti, trunci potius quàm homines cenſendi.

Memoria, quæ dicitur à Platonicis

nicis τῆς αἰσθήσεως σωτηρία, est conseruatrix & custos fidelis eorum, quæ percepisti, vel à magistro vel ex lectione. Qui hac destituitur, etiamsi acumine valeat, operam ludit, hinc est quòd μνημοσύνη dea dicitur, & Musarum mater appellatur apud Platonem.

Solertia, ἀγχίνοια, est facultas quædam ex ijs quæ didicimus & percepimus, ea quæ nec didicimus nec percepimus, celeriter inuestigandi: ijs qui hac valent, modò cætera non defuerint, ad arcem Palladis, & eruditionis culmen facilis est aditus. Hæ tres docilitatis partes vt ignauia & otio torpescunt: ita diligentia & labore excitantur & crescunt.

Hactenus de cognitione intellectiua, iam de appetitu qui cognitionem

nem intellectiuam comitatur, nonnihil adyciam.

Hic appetitus rationis est, & vocatur voluntas. Nam non sine deliberatione, vt appetitus animalis, impellitur ad agendum, Sed deliberatione eligit hoc vel illud. Habet proinde voluntas eligendi vim & consilij facultatem, quæ facultas Græcis ideo dicitur προαίρεσις, quia pluribus propositis, rationis iudicio adhibito, alia præ alijs eligit: quam electionem sequitur conatus, vt re electa vti poßimus.

Alij subtilius gradus numerant, per quos venitur ad rei expetitæ vsum.

Primo enim loco ponunt βούλησιν id est, voluntatem finis, hoc est, eius rei quam volumus.

Deinde, ſubijciunt ζήτησιν καὶ σκέψιν, *hoc eſt, inquiſitionem & conſiderationem.*

Tertio loco, ſi id quod expetimus obtineri poteſt, βουλή, *id eſt, conſilium, adhibetur, conſultamus enim an rem aggredi iuuet, nécne.*

Quarto, ſi id quod affectamus & amamus iudicio noſtro approbatum fuerit, γνώμη, *hoc eſt, ſententia accedit.*

Huic quinto loco adiungitur, προαίρεσις, *hoc eſt, delectus.*

Hanc ſexto loco ὁρμή *ſequitur, hoc eſt, proſequutio, qua ad agendum mouemur.*

Poſtremo loco eſt χρῆσις, *vſus, atque ita quieſcimus, aut potius in vſu rei acquieſcimus.*

Hæc ſint dicta de cognitione intellectiua & appetitu rationis, quæ

illam

illam natura comitatur. Nunc de principijs cognitionis, & actionis dicemus. Nam supra diximus, legem naturæ esse noticiam certam principiorum contemplationis & actionis: & quia de modo satis supra dictum est, hîc tantùm de materia est agendum: vt inueniri poßint axiomata & hypotheses legis naturæ, quibus mores hominum regi oportet.

Vis contemplans seu τὸ θεωρητικόν, *considerat rerum habitudinem & affectionem.*

Vis actionis seu τὸ πρακτικόν, *definit rebus agendis rectam rationem, illa in ipsa mente residet, hæc in ratione: illa finem habet scientiam, hæc prudentiam moderatricem actionum virtutis.*

Proinde principia cõtemplationis sunt, ex quibus scientia rerum manat.

Principia actionis, quæ πρακτικὰ vocantur, sunt ex quibus ratio morum, & actionum secundum virtutem petitur. Principia appellantur duabus de causis, quarum vna est, quòd non pendeant ex priori aliqua demonstratione: altera, quòd omnes hypotheses legum honestarum, quibus mores gubernari par est, ex ipsis desumantur.

Principia Contemplationis incomplexa, sunt notiones simplices: vt vnum, verum, aliquid, bonum, ens, non ens, affirmatio, negatio, causa, effectus. Complexa principia sunt notiones compositæ: vt esse aliquid, aliquid non esse, hoc esse, aliud esse. Huc axiomata plurima pertinent, qualia sunt hæc: Totum quodlibet est maius qualibet sua parte: nihil fit sine causa: natura nihil facit frustra.

Prin-

Principia actionis, hoc est, Practica, sunt etiam duplicia, videlicet, simplices notiones & compositæ. Simplices, vt bonum, honestum, iustum, vtile, expetendum, fugiendum, malum, turpe seu inhonestum. Compositæ, vt iusta sunt expetenda, iniusta sunt fugienda, honesta amanda, turpia vitanda, virtus est laudabilis, vitium est vituperandum, & huiusmodi multæ, quæ Syllogismorum practicorũ prima λήμματα et materia sunt.

Cæterùm priusquàm accedamus ad finem hominis, ad cuius conseruationem referenda est tota hæc doctrina, breuiter ostendam, cur necesse sit fidem his primis principijs adhiberi, tametsi superiore aliqua demonstratione concludi non possunt.

Certitudo itaq; immota principiorum hoc modo cernitur:

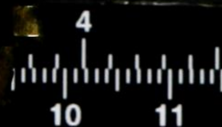
Primùm, principiorum noticia eſt lumen diuinitus impreſſum mentibus hominum. Vt enim omnes homines non cæci, vident hunc ſolem, & dum ipſum vident, neceſſariò vident. (Non enim opinione errant, ſed reuera ſolem aſpiciunt & cernunt) ita omnes homines ſani, naturæ lumine, quod Deus in natura hominum accendit, vident honeſtum expetendum eſſe, inhoneſtum fugiendum, quod qui negat, cum ratione inſanire cenſendus eſt, & ſtultior Anaxagora, qui niuem nigram eſſe cõtendit, contra omnium hominum vniuerſalem & conſentientem experientiam.

Deinde principiorum certitudo oſtenditur ex contradicentium collatione. Omnes ſani intelligunt fieri non poſſe, vt duæ contradicentes enunciationes ſimul ſint vel veræ vel falſæ.

Nam

Nam si vna vera est, altera necessariò falsa est, & contra: vt contradicentes sunt: honesta sunt expetenda: honesta sunt non expetenda, qui adeò stultus est, vt dubitet de priori enunciatione, quæ est, honesta sunt expetenda, sumat eius contradictionem, scilicet, honesta sunt non expetenda. Hîc nemo non, nisi prorsus inops mentis, inficiabitur vt falsam hanc posteriorem. Vnde sequitur ex lege contradictionis priorem veram esse & immotam. Nam si falsa est hæc: honestum non est expetendum, vera erit eius contradicens, quæ est, honesta sunt expetenda.

Huc accedit effectuum contrariorum collatio. Extra omnem controuersiam positum est, ea quæ conseruant naturam, naturam requirere, & ea quæ naturæ inimica sunt, eandem

dim auersari. Quid enim sui destructionem appetit? Quid non potius in hoc incumbit totis viribus, vt se conseruet? Proinde cùm quæ honesta sunt & iusta, naturam conseruant & contraria destruunt: Sequitur honesta & iusta secundum naturam esse, inhonesta verò & iniusta contra naturam. Quare vt illa natura duce, sunt expetenda: Ita hæc eadem monstrante, sunt repudianda. Hæc triplex ratio certitudinem principiorum practicorum immotam esse conuincit.

Cæterùm, quia hæc omnia rectius intelliguntur, monstrato fine hominis, ad quem omnes actiones hominis referendas esse manifestum est, pauca de fine hominis adyciam, & axioma ex lege naturæ proponam, ex quibus omnes aliæ hypotheses veræ de moribus extruuntur.

Est autem finis cuiusque rei triplex, Vnus spectatur ex statu rei cuiusque perfectissimo: Alter ex proprys rei cuiusq; actionibus intelligitur: Tertius qui & finis bonorum existit, ex ordine rerum sumitur.

Verùm hæc definitionibus & exemplis illustranda sunt. Primus finis, qui non egreditur extra rem: sed manet in re, est status vniuscuiusque rei in suo genere perfectissimus, hoc pacto: finis ignis est, esse maximè calidum & siccum, & aquæ esse maximè humidam & frigidam, hominis vt sit mens sana in corpore sano. Breuiter hoc modo: finis cuiuslibet rei est perfectissima illa absolutissimáque habere, quæ illi tribuit in suo genere rerum natura, seu potius Deus naturæ opifex, ad quæ & acquirenda & conseruanda, bona, quæ

Græci συμφέροντα vocant, Deus in natura ordinauit: vt cibus, potus & medicina, incolumitati corporis humani seruiant, recta ratio animæ confert, vt ipsa sit sana in corpore sano.

Porrò hæc paulò altius expendamus. Ad vtriusque itaque, hoc est, corporis & animæ, atque adeò totius hominis incolumitatem, Primus gradus est, vt corpus animæ imperio se subijciat. Natura enim ita ordinatum est, vt perfectiora imperfectioribus, meliora deterioribus, digniora indignioribus, imperent. Cùm autem contrà fit, naturæ ordo peruertitur, & magnæ sequuntur confusiones naturam destruentes. Iam autem animum perfectiorem & meliorem & digniorem corpore esse, ex eo manifestum est, quòd illa λογική, hoc ἄλογον:

illa

illa immortalis, hoc caducum: illa ſpiritualis & ſimplex, hoc ex varijs corporibus, iiſque corruptilibus, compactum ſit. Quare dubium eſſe non poteſt, quin ſecundum naturam ſit, vt anima imperet & corpus pareat. Atque ita profectò res ſe habet in homine, vt in republica, in qua cùm mali melioribus imperant, metuendum eſt, ne idem fiat, quod naui, amoto perito nauarcha, & in eius locum ſubſtituto rei nauticæ ignaro, accidere ſolet. Quid enim quæſo hîc aliud fieri poteſt, quàm vt orta tempeſtate, & nauis ſubmergatur, & pereant quæ in naui ſunt, atque hoc eſt, quod grauiſſime admonet Theognis his verſibus:

φορτηγοὶ δ' ἄρχουσ' ἄνδρες κ' ἀγαθῶν καθύπερθεν,
δειμαίνω μή πως ναῦν κατὰ κῦμα πίῃ.

Hoc

Hoc eſt, Cùm baiuli bonis imperant, metuendum eſt, ne nauem fluctus abſorbeat. Vt igitur ſtatus hominis abſolutus ſit, omnium primum requiritur, vt ſe animæ imperio corpus ſubijciat.

Secundus gradus, ad conſeruandum ſtatum hominis neceſſarius eſt, vt facultates animæ ſua tueantur officia, & nihil contra naturæ ordinem faciant.

Sunt autem tres facultates huc ſpectantes: quarum nec ſimilis eſt dignitas, nec æqualis in agendo autoritas. Facultates autem hæ ſunt: λόγος, θυμὸς, ἐπιθυμία, hoc eſt, ratio, vis iraſcibilis, & concupiſcentia: quarum vt ſingulæ ſunt menti viciniores aut à mente remotiores: ita earum æſtimatur dignitas & indignitas.

λόγος proinde, qui eſt menti pro-ximus, τῇ ἐπιθυμίᾳ, quæ eſt proxima corpori, & remotiſsima à mente, imperare debet. Hic ordo ſi turbatur, hominis ſtatus concutitur, & metuenda eſt hominis euerſio. Nam cùm ἐπιθυμία, excuſſo rationis imperio, imperat, fieri non poteſt, quin magnum aliquod malum ſequatur. Eſt enim imperium concupiſcentiæ contra naturam, vt fœminæ in virum.

Deinde θυμὸς, ſi vel rationi imperat, vel concupiſcentiæ ſubijcitur, naturæ leges violantur. Nam vt θυμὸς eſt infra λόγον dignitatis gradu, ita eſt ſupra concupiſcentiam. Natura ergo monet, vt θυμὸς rationi obtemperet, & concupiſcentiæ imperet, ſed ex rationis præſcripto. Hinc ſequitur, quòd ſolus λόγος imperare,

sola concupiscentia parêre, solus θυμὸς *nunc parêre, nunc imperare debeat. Vt enim rationi parêre, ita concupiscentiæ imperare* θυμὸν *oportet. Hoc paulò clarius explicemus, vt imperandi & parendi modus intelligatur.*

λόγος *facultatem imperandi, seu vt Græci loquuntur,* ἀρετὴν ἀρχικὴν *habet, quæ vocatur* φρόνησις, *id est, prudentia, hac ratio ipsa & sibi & alÿs, nempe* θυμῷ *& concupiscentiæ, præfinit actionum modos: & hac de causa* φρόνησις *Platoni dicitur* ἡγεμὼν τοῦ ὀρθῶς πράττειν.

Ἐπιθυμία, *Concupiscentia, virtutem habet, iuxta quam rationi parêre debet, & hæc vocatur* σωφροσύνη, *Temperantia, ad cuius præscriptum moderatur suas appetitiones, conuersa ad rationem cui in moderando obtemperat: Temperantia enim in omnibus*

nibus affectionibus corporis & animi modum seruat, ne quid vel voluptate, vel dolore, vel alia perturbatione victi faciamus contra rectam rationem.

Restat θυμὸς medius inter λόγον & ἐπιθυμίαν, hic dum ad concupiscentiam respicit, imperandi facultatem habet, quæ ἀνδρεία, hoc est, fortitudo nominatur. Hac reprimit concupiscentiam ad imperatoris sui imperium, hac etiam seipsum conseruat, ne à sese vulneretur. At si rationem respicit θυμὸς, obtemperandi facultatem habet, quæ etiam σωφροσώνη dicitur, hac à ratione instructus θυμὸς moderatur suas actiones, cùm autem θυμὸς consilia rationis spernit, fit quod ait Medea apud Euripidem:

θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων,
ὅπερ μεγίστων αἴτιος κακῶν βροτοῖς.

Porrò

Porrò cùm hæ tres facultates animæ, iuxta naturæ ordinem agant, vt dictum est, iusticia emergit, virtus quæ veluti concentus quidam est suauissimus facultatum animæ in homine.

Ex his patet, in quibus rebus status hominis absolutissimus positus est, videlicet vt anima imperet, & corpus animæ imperio subsit, & deinde vt animæ facultates suum quæq; tueantur ordinem, vt ita sit anima sana in corpore sano.

Verùm quoniam homo est veluti parua quædam respublica, fit vt virtutes illæ animæ, quibus incolumitas status hominis conseruatur, ad societatem hominum & imperia transferantur. Istis enim quatuor, prudentia, temperantia, fortitudine & iusticia, conseruantur societates hominum,

minum, hoc eſt, Oeconomiæ & politiæ, de qua re paulò pòſt plura dicenda ſunt.

Secundus finis rei cuiuslibet, eſt quem ex proprijs actionibus, quæ oriuntur ex proprijs facultatibus cuiuſq; rei, ſpectandum dixi. Hic variat pro facultatum conditione, quas Deus rebus in natura contulit, ita vt pro facultatum ratione actionum gradus æſtimentur. Hic autem finis, qui in actione cuiuſque rei eſt poſitus, hoc pacto colligitur: Natura nihil temerè aut fruſtrà facit, ſed ad certum finem ſingula refert, (hoc axioma inductione collegerunt Phyſici, quod morales Philoſophi à Phyſicis arripientes, inde Philoſophiam de moribus extruunt). Proinde facultates peculiares cuiuſq; rei, deſtinantur peculiaribus actionibus, & pro-

prijs eius rei, id quod videre eſt in ſingulis rerum naturis. Nam vt communes rerum facultates deſtinantur communibus actionibus, pertinentibus ad communem naturæ conſeruationem: ita propriæ rerum facultates deſtinantur proprijs actionibus, quæ proprios rerum fines ſpectant: ex quo efficitur, cùm ſint peculiares facultates in homine, quæ non ſunt in alijs naturis, requiri peculiares actiones ab homine, quæ ſunt eius finis.

Sunt autem in homine, vt ſuprà aliquoties admonuimus, facultates ſeu δυνάμεις, γνωστικαὶ, προαιρετικαὶ, καὶ πρακτικαὶ, quæ non ſunt in alijs naturis: Proinde actiones harum facultatum ſunt finis hominis, ſi modò eum finem ſpectes, qui in actionibus eſt poſitus, de quo nunc agimus. Iam γνω-

ϛικὴ facultas veritatis inquisitioni: προαιρετικὴ boni electioni: & πρακτικὴ virtutum actioni destinatur, Hinc talis conficitur demonstratio.

Actiones propriæ hominis, sunt finis hominis. Inquisitio veri, electio boni & virtutis actio, sunt propriæ actiones hominis:

Igitur hæ actiones sunt finis hominis.

Verùm quia inter has actiones supremum gradum occupat virtutis actio, cui inquisitio veri & προαίρεσις seruiunt, rectè collocârunt Philosophi finem hominis in actione virtutis.

Ex principio huius demonstrationis euertitur Epicureorum dogma de fine hominis hoc modo:

Actiones propriæ hominis sunt finis hominis:

Voluptatis actio non est propria hominis actio. Est enim communis homini cum bestijs.

Non igitur est voluptas finis hominis. Proinde voluptatis modus is adhibendus est, qui non naturam corrumpit: sed qui legitimè naturam conseruat. Sed de voluptate suprà dictum est, cùm ageretur de appetitione animali.

Tertius finis est, qui ex rerum ordine spectatur, qua ratione omnia inferiora referuntur ad superiora, tanquàm ad suos fines. Nam ita Deus naturam condidit, vt deteriora melioribus seruiant: ex quo efficitur, quòd Deus sit vltimus omnium finis. Is enim solus absq; omni dubio, summè bonus est. Quare vt illi iustißimum in omnia imperium existit: ita omnia ipsi seruire naturali iure debent.

Quæ

Quæ autem ſunt in media rerum ſerie ſita, eius ſunt conditionis, vt alterum incumbat alteri, prout eſt cuiuſq; magis minúsue conſummata natura. Cùm itaque videmus in rebus naturæ gradus multiplices, ſcire oportet, quòd quæ minima ſunt, ad ea quæ ſunt illis proxima dignitatis gradu, immediatè referantur. Nunc autem quæcunque fecit Deus (de viſibilibus loquimur) aut habent eſſe ſolùm, vt Philoſophi loquuntur, vt elementa, mineralia & lapides: aut habent eſſe & viuere ſolùm, vt gramina, herbæ, plantæ & arbores: aut habent eſſe, viuere & ſentire tantùm, vt iumenta, piſces, volatilia, & omne brutum: Aut habent hæc omnia ſimul, & præterea intelligentiam, iudicium & arbitrium, vt homo. In his rerum gradibus, prout conſummatior

natura, & eminentiore aliqua forma ſpecifica exiſtit: ita ei res, quæ minus ſunt conſummatæ, deſtinantur, & ad eam ſuas facultates, actiones, adeoq; ſe totas referre debent. Proinde homini res omnes inferiorum graduum deſtinantur, eiúſque vſibus ſeruire debent. Iam quoniam Deus non ſolùm eſt ſupra infimos & medios gradus, ſed etiam ſupra hominem, vt ergo omnes inferiores gradus ad hominem: ita homo ad Deum immediatè refertur, vt is certus conſtituatur finis hominis, & vltimus: cùm rerum ordinem ſpectamus. Hinc apparet veram eſſe Stoicorum ſententiam, qui dicunt, omnia propter hominem eſſe, & hominem propter Deum. Huc & ille Nazianzeni verſiculus pertinet: ἀρχὴν ἁπάντων καὶ τέλος ποίει θεόν.

Debent itaque omnes actiones hominis ad DEVM referri, vt ei iusta reddatur obedientia, & honos præstetur debitus. Huc nos inuitat tota rerum natura: huc impellit naturalis sensus: huc omnium vel barbarissimorum exempla hortantur. Nemo enim tàm ferus est & rationis expers, quin statuat rerum opifici res creatas subiectas esse debere. Nemo tàm barbarus, quin intelligat summam gratitudinẽ reddendam esse optimè meritis. Hinc sequitur omnium actionum humanarum primum locum obtinere agnitionem Dei, ac agniti Dei celebrationem.

Huius rei demonstratio, vel hæc sola esse poterit, ex ipsa natura sumta.

Supremæ facultatis in homine suprema actio, versans circa supre-

mum & nobilißimum obiectum, propria est actio hominis.

Agnoſcere DEVM *& agnitum colere, eſt ſupremæ facultatis in homine ſuprema actio, verſans circa ſupremum & nobilißimum obiectum: Ergo,*

Agnoſcere Deum & agnitum colere, proprijßima actio hominis eſt. Quare homo meritò felix & beatus eſt, quando in hac actione occupatur: contrà miſer & infelix cùm ab hac eſt alienus.

Huc illud Platonis in quarto de legibus:

Ἁπάντων κάλλιστον, καὶ ἀληθέστατον οἶμαι λόγων, ὡς τῷ μὲν ἀγαθῷ θύειν, καὶ προσομιλεῖν δεῖ τοῖς θεοῖς, καὶ εὐχαῖς, καὶ ἀναθήμασι, καὶ συμπάσῃ θεραπείᾳ θεῶν, κάλλιστον γὰρ καὶ ἄριστον, καὶ ἀνυσιμώτατον πρὸς τὸν εὐδαίμονα βίον, *hoc eſt, omnium pulcherrimam et verißimam arbitror*

ora-

orationem esse, vt boni Dijs sacrificent & adhæreant ipsis, & votis, & donarijs, et vniuersa Deorum religione. Nam hoc pulcerrimum, & optimum & commodissimum ad beatam vitam. Hæc Plato.

Ad præsentis demonstrationis conclusionem, homo natura duce, etiam in hac corrupta natura deducitur, ex qua cùm ad praxin descendere cœperit, mox vt cæcus palpitat, & proprijs ratiocinationibus fallitur, adeò vt & à vero Deo aberret ad idola, & in locum veri cultus Dei prodigiosas superstitiones substituat: quemadmodum & Paulus ad Romanos scribens testatur. Hinc fit, quòd tametsi præclaras γνώμας Philosophi (quarum posteà nonnullas referam) de Deo tradiderunt: non tamen rectà ad Deum & eius cultum peruenerint,

nerint, Quare Deo agendæ ſunt gratiæ, qui facem verbi ſui accendit, qua nos in ſalutarem ſui noticiam deducit, ac veram colendi ſe rationem demonſtrat.

Hactenus ducem naturam ſequuti proprias actiones hominis in genere inquiſiuimus, & fundamenta iecimus firma & immota. ex quibus reliqua dependent. Verum quia actiones hominis variant pro vitæ generibus, ſunt nobis genera vitæ diſtinguenda, & ſingulis ſuus proprius finis ex illis tribus compoſitus, accommodandus eſt: qua ſanè contemplatione nulla erit iucundior, nulla ſuauior, nulla in vita communi vtilior, nulla deniq; dignior aut amplior.

Vitæ itaque genus in vniuerſum duplex eſt, quemadmodum ex ſuperioribus intelligi poteſt, & Ariſtote-

les

les in Ethicis testatur, Theoreticum & practicum.

Theoreticum vitæ genus in contemplatione & in inquisitione veri occupatur. Hinc scientiæ & artes, in quibus maximum vitæ præsidium situm est. Huc illud Hipparchi: Multò est omnium rerum preciosissima omnibus ad viuendum, ars. Nam vt alius Poëta ait: Non est vllum humani infortunij solamen in vita dulcius, quàm ars, dum enim disciplinæ animus vacat suæ, infortunia præternauigat nescius. Quòd autem artes debeant nos quasi manu ducere ad Deum ipsum, testatur Plato, qui dicit: artes dulcissimam Deorum famam continere. Verùm hîc cauendum, ne curiosis & inutilibus rebus simus addicti, magis quàm vtilibus vitæ præsidijs. De Theoretico

tico vitæ genere hæc admonuisse satis sit.

Practicum vitæ genus, actiones spectat, & in ijs occupatur propter finem aliquem in vita vtilem.

Est autem hoc vitæ genus triplex: Oeconomicum, politicum & spirituale. Hoc vniuersum genus, quod practicum appellamus, habet finem, qui est conseruatio ipsius per proprias actiones, Deum, vt vltimum scopum, respicientes. Nam in omni vitæ genere ita ordinandæ sunt actiones, ne ab ipso bonorum fine seu à fine finium aberrent.

Vitæ proinde Oeconomicæ finis est conseruatio familiæ, & domus, per actiones Oeconomicas, Deum vt finem bonorum respicientes.

Et quoniam eadem est conseruandi totius ratio, quæ est partis, debet in

bet in hoc vitæ genere λόγος præesse, & sua prudentia domum administrare: Debet ἐπιθυμία modestia & temperantia quadam subesse rationi, ne quid affectus contra rectam rationem tentent. Debet θυμὸς rationi, vt παραστάτης adesse, & affectus reprimere (si quando opus fuerit) sua fortitudine. His omnibus accedit iusticia temperatrix, quæ facit, vt maritus & vxor, dominus & seruus, paterfamilias & materfamilias, coniuges & familiæ sibi officia debita reddant, vt ita domus dulcißima harmonia composita conseruetur incolumis.

Verùm vt conseruandæ domus ratio melius intelligatur, proponamus nobis hanc demonstrationem, quæ suprà traditis fundamentis nititur.

Quicquid conseruat statum Oecono-

nomicum incolumem per se, præcipitur lege naturæ:

Coniuges mutuo amore se complecti, gignere, natos educare, tueri, instituere honestis moribus, regere disciplina, prospicere necessarijs: & rursus natos reuereri parentes, eis obedire & gratos esse, & similia analoga officia, conseruant statum Oeconomicum:

Igitur hæc lege naturæ præcipiuntur.

Maior principium immotum est. Minor ex contrarijs & consequentibus ostenditur. Nam, vt vbi hæc officia violantur, corruunt familiæ, quemadmodum multa tristia exempla docent: Ita his officijs videmus constare domos, florere & incolumes conseruari, præsertim, quando hæc Oeconomica officia ad Deum referuntur

runtur vt finem vltimum, quemadmodum superius dictum est.

Ex hac demonstratione fluunt Oeconomica præcepta, quæ plurima apud Xenophontem, Aristotelem, Plutarchum, & alios insignes Philosophos extant. Huc multæ sententiæ Philosophorum pertinent, quæ omnes quarto & sexto præcepto continentur: nos autem pauca exempli causa recitabimus.

De mutuo officio coniugum ex veteri Tragœdia hos versus adducit Clemens Alexandrinus.

οὐ χρυσὸς, οὐ τυραννὶς, οὐ πλούτου χλιδὴ,
τοσοῦτον εἶχεν διαφόρους τὰς ἡδονὰς,
ὡς ἀνδρὸς ἐσθλοῦ καὶ γυναικὸς εὐσεβοῦς
γνώμη δικαία, καὶ φρονοῦσα τἀνδρικά.

Hoc est:

Tanta est nec auri, nec tanta tyrannidis
Voluptas, nullus splendor est iucundior,
Piorum amica coniugum concordia,
Qui mutuum fouent amorem fortiter.

Et

Et Euripidis.

ὅστις δὲ τοὺς τεκόντας ἐν βίῳ σέβει,
ὅδ' ἐστὶ καὶ ζῶν καὶ θανὼν θεοῖς φίλος.

Hoc est:

Quisquis parentes in uita colit ſuos,
Hic carus eſt Dijs uiuus atq; mortuus.

Et Menander.

βούλου γονεῖς προπαντὸς ἐν τιμαῖς ἔχειν,
ἱκανῶς βιώσῃς γηροβοσκῶν τοὺς γονεῖς.

Hoc est:

Honorem quiſquis exhibet parentibus,
Abundè uiuet, carus & ſuis erit.

Huius ſententiæ antitheſin habet Homerus, qui narrat quendam iuuenem occiſum in bello Troiano, propterea quòd parentibus τὰ θρεπτήρια *non perſoluerit.*

Hactenus de Oeconomica uita dixi ex fontibus legis naturæ. Vnde moralis Philoſophus, qui de Oeconomico ſtatu præcipere inſtituit, principia & demonſtrationes petere debet.

Vitæ politicæ finis eſt politiarum tranquillus & pacificus ſtatus per actiones politicas: quæ omnes eò referri debent, vt maneat iuſta ordinis politici harmonia, ſeruato inter homines iure analogo, & Deus in humana ſocietate, tanquàm finis vltimus ſocietatis humanæ conſtituatur. Cauendum itaq;, ne ab hoc fine bonorum actiones politicæ aberrent. Verùm quoniam eadem ratio eſt totius cõſeruandæ, quæ eſt ſingularum partium, quantum quidem ad genus actionum attinet: eædem virtutes hîc requiruntur, quas in ſingulis hominibus & deinde in ſingulis familÿs requiri diximus. Requiruntur itaque ad conſeruationem politiarum prudentia, temperantia, fortitudo & iuſticia, idq; hoc ordine, vt ſola prudentia imperet, reliquæ autem quæq; ſuo

loco & ordine obtemperent, vt Plato docet. In harum enim harmonia consistit, quod est in vita difficilimum, videlicet: τὸ εὖ ἄρχειν καὶ τὸ εὖ ἄρχεσθαι, Hoc est, Rectè imperare & rectè parêre. Omnes ergo hæ virtutes requiruntur, cùm in eo qui imperat, tùm in eo qui imperio paret. Qui imperat, opus habet fortitudine, qua ciues in officio contineat & noxia à ciuibus auertat: opus habet temperantia, ne affectibus prauis indulgens harmoniam societatis humanæ dissoluat: Opus habet iusticia, qua contractus regat, honores & operas distribuat, præmia conferat, supplicia ordinet, seruata in singulis debita proportione, hoc est, in alijs Geometrica, vt in officijs & præmijs: in alijs Arithmetica, vt in contractibus.

His

His omnibus prudentiam moderatricem adhibere necesse est. Nec minus ad benè & legitimè parendum requiruntur virtutes suprà commemoratæ, fortitudo, temperantia, iusticia, quibus moderatrix prudentia adhibenda est. Nam hæ virtutes vtrinq; seruatæ τὴν ἰσότητα Geometricam & Arithmeticam, sine quibus stare respublicæ nequeunt, conseruant.

Vt autem conseruandæ politiæ ratio manifestius constet, hanc demonstrationem quæ nititur fundamentis superius traditis intueamur.

Quicquid conseruat statum politicum, lege naturæ præcipitur. Hic autem nequaquàm conseruari potest, sine ordine superiorum & inferiorum, hoc est, magistratuum & subditorum: Proinde magistratuum &

ſubditorum ordo, lege naturæ commendatur. Nam ſi laceratio humanæ ſocietatis eſt contra naturam: & quæ hanc efficit, ἀναρχία contra naturam erit. Natura igitur requirit ſuperiorum & inferiorum ordinem.

Præterea, cùm non poſsit ſtatus politicus incolumis eſſe, niſi iuſtè cum ſocijs, fortiter contra hoſtes, modeſtè & prudenter cum omnibus agatur: ſequitur legem naturæ in politica ſocietate iſtas quatuor virtutes requirere, quibus multæ aliæ, vt ſpecies, ſubijciuntur, quæ ad politiarum incolumitatem requiruntur: de quibus Cicero eleganter & ſapienter, natuuam ducem ſequutus, in libris de officijs ſcripſit: & nos poſtea earum catalogum quendam recitabimus, additis breuibus definitionibus & doctorum hominum ſententijs.

Huc ſententiæ plurimæ pertinent, Sed nos paucas quaſdam exempli cauſa aſſcribemus. Apud Homerum extant dulciſsimæ appellationes, quibus magriſtratuum et ſubditorum officia veluti pinguntur, quæ ſingulæ locum ſententiarum ſupplere poſſunt, vt ſunt:

ἤπιος πατήρ, blandus pater, qua appellatione, vt ſignificatur affectus paternus magiſtratus erga ſubditos: ita in ſubditis requiritur ſimilis ſtorga.

βασιλεὺς, quaſi βάσις τοῦ λαοῦ, id eſt, fulcrum ſeu fundamentum populi. Vt enim ædificium fundamento ſuo nititur, & eo ſubruto collabitur: Ita populus legibus & potentia magiſtratus, tanquàm fundamento incumbit: ſublatis legibus & magiſtratu, euertitur.

Xenophon explicans versum Homeri de Agamemnone: ἀμφότερον βασιλεύς τ' ἀγαθὸς, κρατερός τ' αἰχμητής, *monet eum tandem Regem bonum esse, non qui suæ vitæ curam habet: sed qui eos beatos & felices reddit, quibus imperat. Ideo enim rex eligitur inquit,* οὐχ ἵνα ἑαυτοῦ καλῶς ἐπιμελῆται, ἀλλὰ, ἵνα καὶ οἱ ἑλόμενοι διὰ τοῦτον εὖ πράττωσι, *hoc est, non vt suam ipsius curam gerat: sed vt etiam qui illum elegerunt, propter ipsum benè habeant & felices sint.*

Ἡγεμὼν, *dux: quia sapientia & disciplina populum ducet rectà ad virtutem & felicitatem.*

κοσμήτωρ: *quia multitudini ordinem præfigit, quo nullum ornamentum pulcrius, nihil in republica vtilius. Quare rectè Ischomachus vxorem monet, cùm inquit:*

ἐστὶ δ' οὐδὲν οὕτως ὦ γύναι οὔτ' εὔχρηστον, οὔτε καλὸν ἀνθρώποις, ὡς ἡ τάξις, *hoc est, ô Vxor, non est quicquam hominibus, neque tàm Vtile, neque tàm honestum, quàm ordo.*

Μεδων: *propterea, quòd magistratus singulari cura & solicitudine incolumitatem suæ reipublicæ tueri debet.*

Ποιμὴν λαῶν, *pastor populorum: Hac imagine qualisnam cura magistratus esse debeat pro ciuibus significatur. Vt enim pastor ouium suarum: Ita magistratus subditorum suorum curam habeat necesse est. Platoni interdum magistratus* ἐπίσκοπος: *&* *Xenophonti* ἔφορος *dicitur, id est, inspector, quia diligenter inspicere debet magistratus, quid singuli ciues agant: incitabit singulos ad sua officia præstanda, ad obe-*

dientiam duabus rebus, nempe præmijs & pœnis inuitabit. Non sufficit, vt ait Xenophon, ciues habere honestas leges, nisi sint etiam νομοφύλακες, qui sunt inspectores: laudantes eos qui imperata faciunt: & contrà punientes legum transgressores.

Præterea, quanta cura magistratui esse debeat pro salute ciuium suorum, indicatur Homerico versu: Οὐ χρὴ παννύχιον εὕδειν βουληφόρον ἄνδρα. Hoc est, Non oportet principem qui multis consulere debet, totam stertere noctem. Et Sophocles: ὃν πόλις στήσειε, τούτου χρὴ κλύειν, Hoc est: Quem respublica constituerit, huic obedire oportet. Idem: καλῶς μὲν ἄρχειν, εὖ δ' ἂν ἄρχεσθαι θέλειν. Hoc est: benè impera & benè pare. Huc addit rationem Poëta ex natura petitam. Dicit enim iustum imperium, in quo maio-

maiores rectè imperant, & subditi iustè obtemperant, conseruare rempublicam: & contrà, eandem perire funditus, vbicunque fuerit ἀναρχία. Sunt autem hæc poëtæ verba.

ἀναρχίας γὰρ μεῖζον οὐκ ἔστι κακόν.
αὕτη πόλεις τ' ὄλλυσιν, ἥδ' ἀναστάτους
οἴκους τίθησιν, ἥδ' ἐν μάχῃ δορὸς
τροπὰς καταρήγνυσι, τῶν δ' ὀρθουμένων
σώζει τὰ πολλὰ σώματα ἡ πειθαρχία,
οὕτως ἀμυντέ' ἐστὶ τοῖς κοσμουμένοις.

Hoc est.

Anarchia maius non est malum,
Hæc ciuitates euertit, hæc funditus
Perire familias facit, hæc belli tempore
Ignauos in fugam conuertit. At contrà
Parêre imperio multorum salus est,
Atq; ideò qui præsunt obedientiam tueri debent.

Verùm hîc obseruandum est, quod suprà admonui de fine vltimo vitæ politicæ, qui est, vt omnia in humana societate ad DEVM tanquàm vltimum scopum referantur. Cogitatio

huius finis monet vtrunq; : cùm eum qui imperat, ne quid contra DEVM mandet suis : tùm eum qui paret, ne in rebus illicitis, hoc est, pugnantibus cum lege naturali & diuina, obediat principi. Nam hîc Socratis responsum apud Platonem locum habet, qui cùm amici hortarentur, vt senatui Atheniensi cederet, quò mortis supplicium euaderet, respondit : Ἐγὼ ὑμᾶς ἄνδρες ἀθηναῖοι ἀσπάζομαι μὲν καὶ φιλῶ, πείσομαι δὲ τῷ θεῷ μᾶλλον ἢ ὑμῖν.

Hoc est:

Ego vos, ô viri Athenienses, veneror quidem & amo, at DEO potius quàm vobis obtemperabo. Huc & illud Thebanæ virginis apud eundem Poëtam, quæ cùm iuberetur anteferre Regis edictum naturæ legibus, forti animo in hanc sententiam respondit : Nequaquàm existimo

tua decreta tantum valere, vt, cùm homo sis, poßis Deorum nō scriptas, firmißimas tamē leges violare. Non enim ad breue tempus, sed semper vigent valéntque. Ex his patet, quinam sint fontes, quæ metæ legum ciuilium, & quomodo ad sua principia reuocare omnia in ciuili gubernatione oporteat.

Vitæ spiritualis finis est eius conseruatio per actiones huic vitæ congruentes, quales sunt: Deum agnoscere, agnitum colere, timere, glorificare, &c. Ad hanc vitam spiritualem Oeconomicus status & politicus tanquàm ad vltimum scopum referri debent, à quo qui aberrat, inuertit naturæ ordinem, & pœnas sibi accersit.

Ad huius uitæ conseruationem requiruntur suprà cōmemoratæ virtutes:

tates: prudentia, fortitudo, temperantia & iusticia: licèt differentiæ harum virtutum propter obiecti rationem modo quodam variant. Demonstratio autem hæc est:

Quicquid conseruat statum vitæ spiritualis, lege naturæ præcipitur:

DEVM agnoscere, & ad eum omnia referre tanquàm ad finem bonorum, conseruant statum vitæ spiritualis:

Proinde vt hæc lege naturæ præcipiuntur: ita quæ his contraria sunt vetantur. Maior axioma est, pendens ex principijs anteà recitatis. Minor demonstratur hoc modo:

Supremæ virtutis suprema actio versans circa nobilissimū obiectum, est finis hominis:

Deum agnitum colere est supremæ virtutis hominis suprema actio,

versans circa nobilissimũ obiectum. Ergo hæc est finis hominis, quantum quidem ad spiritualem vitam attinet.

Hanc minoris demonstrationem Philosophus colligit hoc modò: status optimæ vitæ in felicitate positus est. Hæc felicitas in tribus consistit, in actu altissimæ potentiæ in homine, quæ est intellectus: in habitu nobilissimo, qui est virtutis: in obiecto dignissimo, nempe Deo.

Huc vsque humana ratio rectà progreditur. Verùm cùm ex conclusione positæ demonstrationis, actiones huic vitæ congruentes, extruere molitur, tota errat via. Sicuti cum experientia Paulus testatur ad Rom. 1. Socrates clamat Deum colendum esse, & multis argumentis aduersarium, qui aliter sentit, refutat: præterea addit Deum colendum esse, non alio

cultu,

cultu, quàm qui à Deo ipso institutus est. Verùm, cùm hinc progredi incipit Socrates, tanquàm cæcus à vero Deo aberrat, & horrendis erroribus inuoluitur.

Porrò, cum demonstratione nostra congruunt multæ gnomæ, quæ paßim apud Poëtas & Philosophos leguntur.

De vnitate Dei ex multis, has paucas asscribere placuit. Omnes Sibyllæ vnum Deum prædicant. Erythræa, vt refert Lactantius, ita canit:

Εἷς θεὸς, ὃς μόνος ἐστὶν ὑπερμεγέθης ἀγγύκτος.

Hoc est:

Vnus Deus, qui solus est maximus & æternus.

Quòd hic omnia condiderit testatur eadem his versibus:

ἀλλὰ θεὸς μόνος εἷς πανυπέρτατος, ὃς πεποίηκεν,
οὐρανὸν, ἠέλιόν τε, καὶ ἀστέρας, ἠδὲ σελήνην,
καρπο-

καρποφόρον γαῖάν τε, καὶ ὕδατος οἴδματα πόντου.

Hoc est:

Sed Deus solus vnus est super omnia, qui fecit cælum Solémque & stellas atq; lunam, Et cum his fertilem terram & fluctus maris.

Et alia Sibylla in persona Dei loquens, ita canit:

εἷς μόνος εἰμὶ θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν θεὸς ἄλλος.

Iustinus Martyr Pythagoræ versus de vnitate Dei hos asscripsit, in libro de Monarchia:

Εἴ τις ἐρεῖ, θεὸς εἰμὶ, παρὲξ ἑνὸς, οὗτος ὀφείλει κόσμον ἴσον τούτῳ στήσας εἰπεῖν, ἐμὸς οὗτος.

Hoc est:

Si quis præter vnum dicat, Deus sum: hic debet mundum similem huic conditum ostendere & dicere, hic meus est. Multæ huiusmodi sententiæ apud Platonem, Xenophontem, Sophoclem, Euripidem, Home-

rum,

rum, Menandrum & alios inueniuntur, quas breuitati studens omitto.

De prouidentia huius vnius Dei extant inter alias hæ sententiæ.

πάντῃ γὰρ ἔστι πάντα καὶ βλέπει θεός.

Vbique adest & omnia cernit Deus.

Idem.

ὀξὺς θεοῦ τ' ὀφθαλμὸς εἰς τὸ πάντα ὁρᾷν.

Dei oculus acutus est, adeò vt omnia contempletur.

Xenophon DEVM vocat σοφὸν δημιουργὸν καὶ φιλόζωον, Hoc est, sapientem & amantem animalium opificem. Idem ait: Noueris Deum esse tantum & talem, vt omnia simul videat, & omnia simul audiat, & vbiq; adsit, & simul omnium curam habeat. Hunc vnum colendum esse & alijs multis argumentis docet: & forma hominis erecta in cœlum idem significari adstruit, quem imitatus la-

tinus

tinus Poëta in hunc modum loquitur.

> *Os homini ſublime dedit, cœlumq́; uidere*
> *Iußit, & erectos ad ſidera tollere uultus.*

De cultu Dei antiquiſſimus Poëta Philemon, ut Iuſtinus refert, ita ait: θεῷ δὲ θύε διὰ τέλους δίκαιος ὤν: *Hoc eſt: Deo ſacrifica iuſticia. Idem: Si quis afferens ſacrificium, ô Pamphile, taurorum multitudinem aut caprorum, aut per Iouem alia huiuſmodi, aut ſtructuras aureas, præparans chlamydas & purpureas, aut per elephanti aut Smaragdi animalia exiſtimet ſe Dei ſibi conciliare beneuolentiam, omnino errat & leuem mentem habet: Oportet potius ut uirum bonum ſe præbeat, ne ſtuprator ſit uirginum, aut adulter, ne furetur & occidat, ne uideat aliena & concupiſcat, ſiue uxorem, ſiue domum, ſiue poſſeßionem, puerum, ancillam,*

equos, boues, &c. Imò, mi Pamphile, ne aciculæ vnum funiculum concupieris. Deus enim præsens coràm te cernit, qui operibus iustis delectatur, non iniustis. Huiusmodi sententias de vnitate DEI, de creatione, prouidentia & cultu, quales multæ apud Philosophos & Poëtas extant, tenere admodum iucundum est.

Dixi de vita Oeconomica, politica & spirituali, & quæ sint cuiusque propriæ actiones in genere, demonstraui: Iam quia lex DEI, quam vsitatè decalogum appellamus, dicitur legis naturæ epitome: quædam breuiter quomodo decalogi præcepta ad ea, quæ dicta sunt, congruant, ostendam.

Ad statum itaque vitæ spiritualis primam pertinere tabulam immediatè,

diatè, non est dubium. Hæc enim in summa Deum colendum & celebrandum esse docet, & quomodo id fieri oporteat, ostendit.

DEMONSTRATIO PRIMÆ TABVLÆ.

DEVS colendus est à toto homine, quemadmodum supra de=

monſtratum eſt. Homo autem conſtat anima & corpore. Ergo DEVS colendus eſt animo & corpore, hoc eſt, corde, iuxta primum præceptum, ore & lingua iuxta ſecundum, vita & externis moribus iuxta tertium.

Modus cultus Dei pulcherrimo ordine hîc indicatur. Initium enim ſumit à corde, deinde in ore & lingua ſe profert, Poſtea vita & externis moribus ſe declarat. Cordis appellatione intelligantur omnes animæ vires interiores, videlicet, vt mens illuminata quæ Dei ſunt rectè intelligat, vt affectus ardeant amore Dei, vt voluntas ita ſua ſponte Deo ſit addicta, vt nihil velit niſi quod in gloriam Dei cedat. Hunc cultum cordis, quem natura oris & externæ vitæ cultus ſequitur, etiam ethni-

ci naturali luce intellexerunt, etsi postea in conatu à vero Deo aberrarunt.

DEMONSTRATIO SECVNDÆ TABVlæ generalis.

QVicquid conseruat statum Oeconomicum & politicum, lege naturæ præcipitur: & quicquid turbat & euertit, eadem prohibetur.

Vt autem opera præcepta in secunda tabula conseruant Oeconomicum & politicum statum: ita in eadem prohibita turbant & euertunt.

Illa igitur mandantur, hæc vetantur.

Maior est principium, quod suprà est declaratum. Minorem confirmabimus singulorum secundæ tabulæ præceptorum demõstrationibus.

DEMONSTRATIO QVARTI PRÆCEPTI.

QVicquid conſeruat Oeconomicum, & politicum ſtatum iuris eſt naturalis: vt quæ contraria ſunt cum natura pugnant.

Analoga officia ſuperiorum, vt parentum & magiſtratus: & inferiorum, vt liberorum & ſubditorum conſer-

conseruant statum Oeconomicum & politicum.

Hæc igitur officia lege naturæ mandantur, & quæ his contraria sunt, prohibentur, vt humanæ societati inimica & noxia.

Ordo in hac tabula dignus est qui obseruetur, Vt enim in prima tabula initium fit à fundamento cultus Dei: ita hîc ab obedientia erga superiores, quæ est mater omnium officiorum, quæ in sequentibus præceptis requiruntur.

DEMONSTRATIO
QVINTI PRÆCEPTI.

QVicquid turbat humanam societatem siue in Oeconomico statu siue politico, lege naturæ interdictum est.

Odia, conuicia, rixæ, homicidia, turbant humanam ſocietatem: Igitur, Odia, conuicia & homicidia iure naturali vetantur. Et contra: cùm amor mutuus, amica colloquia, beneuolentia, concordia, ſtudium conſeruandi ſe mutuò & defendendi, conſeruent humanam ſocietatem: Igitur à natura requiruntur.

DEMONSTRATIO SEXTI PRÆCEPTI.

QVicquid pugnat cum honestate in statu Oeconomico, & politico, lege naturæ interdictum est:

Vagæ libidines & incestus pugnant cum honestate, quam natura

in omni vitæ statu efflagitat. Prohibentur igitur vagæ libidines & incestus lege naturæ. Et contra: Honesta & legitima copula coniugalis seminarium est humanæ societatis. Coniugium igitur legitimum, lege naturæ commendatur.

De incestu, hoc est, de copula personarum, quæ vel cognatione, vel affinitate coniunctæ copulari lege naturæ prohibentur, obscurior est in hac corruptione ratio.

Plutarchus olim necessarias ducere prohibitum fuisse scribit, cuius rei honestissima est ratio ac rectissima, videlicet, vt quemadmodum sanguine iuncti se inuicem diligunt: ita necessitudinis vinculum in multos diffusis coniugijs, & non intra eosdem parietes manentibus, plures caritate connecteret. Sic enim ser-

pere extendíque caritatem generis humani manifeſtum eſt. Quod & Cicero in 5. de finibus docet. Quod cùm ita ſit, lege naturæ prohiberi neceſſariorum, hoc eſt, cognatorum & affinium coniugia, quis non videt? Huc accedit naturale iudicium in omnibus ſanis hominibus, quo iudicant omnes, abſtinendum eſſe ab ijs perſonis, quos vel cognatio vel affinitas arctiſsimè copulauit. Neſcio (inquit Auguſtinus) quomodo ineſt humanæ verecundiæ quiddam naturale, atque laudabile: vt cui debet cauſa propinquitatis verecundum honorem, ab ea contineat, quamuis generatricem tamen libidinem, de qua erubeſcere videmus, & ipſam pudicitiam coniugalem. Verùm quia in hac naturæ humanæ deprauatione, infirmior eſt in multis huius legis, de
illicita

illicita necessariarum personarum copula, agendæ sunt Deo gratiæ, qui hanc legem Leuitici 18. repetit, & monet multas gentes fuisse exterminatas propter huius legis violationem.

Iam quæri etiam potest, an lege naturæ in vno coniugio, tantùm debeant copulari duæ personæ, nempe vnus masculus & vna fœmina, non vnus masculus & multæ fœminæ, præsertim cùm videamus quosdam ex sanctis patribus habuisse eodem tempore duas & aliquando plures vxores. Ad hanc quæstionem, cùm non exemplis, sed lege naturæ sit iudicandum, clarè pronuncio, violare legem naturæ, quicunque simul plures vxores habent.

Huius responsionis quatuor sunt rationes à natura petitæ.

Prima,

Prima, ſocietas coniugalis æqualem obligationem mariti & vxoris requirit, quantum ad vſum corporum attinet. Vbi autem maritus vnus habet plures vxores, vel vna fœmina plures maritos, ſeruari non poteſt in obligatione æqualitas, Nunc autem cùm inæqualitas ſit contra naturam, eſt etiam contra naturam, ſi plures perſonæ in vno coniugio copulentur, quàm duæ, vnus maſculus, & vna fœmina.

Secunda, dictat recta ratio, quòd nullus debeat ſe obligare ad aliquid impoſsibile. Iam autem fieri non poteſt, vt vnus vir peræquè obligatus ſit pluribus vxoribus, ſicuti vni ſoli. Quare cum natura pugnat copulatio vnius viri cum pluribus fœminis.

Tertia, pax domestica conseruari non potest, vbi vnus maritus plures habet vxores: fieri enim non potest, quin zelo quodam mulierculæ aduersus se inuicem inflammentur, vnde iurgia oriuntur, & ex his domus quædam perturbatio, quæ cum natura pugnat.

Quarta, Ius naturæ est, vt nemo faciat alij, quod sibi nolit fieri, maritus ergo cùm nolit vxorem suam pluribus nubere viris, debet vna contentus esse. Hoc ius ἀνάλογον cùm violatur, legi naturæ vis fit, & iniuria alteri coniugum.

DEMONSTRATIO
SEPTIMI PRÆCEPTI.

Qvicquid destruit humanam societatem, quicquid domos & politias euertit, cum natura pugnat:

Frau-

Fraudes, furta, latrocinia, destruunt humanam societatem, euertunt domos & politias:

Hæc igitur lege naturæ vetantur. Et contra: Quicquid conseruat humanam societatem cum in Oeconomia tùm in politia, id iuris est naturalis:

Distinctio dominiorum, fides in contra-

contractibus & candor, conseruat humanam societatem. Igitur hæc lege naturæ mandantur.

DEMONSTRATIO
OCTAVI PRÆCEPTI.

QVicquid facit ad societatem hominum conseruandam, lege naturæ requiritur.

Certitudo in artibus & veritas inter homines facit ad conseruationem societatis humanæ: Igitur hæc requiruntur lege naturæ.

Minor illustratur antithesi: Est enim manifestum, mendacia & incertitudinem in artibus destruere hominum societatem. Atque ideò lege naturæ interdicta esse.

DEMONSTRATIO NONI ET DECIMI Præcepti.

NEmo vult, vt alius sua bona iniustè concupiscat: Igitur, nemo debet aliena bona iniustè appetere.

Probatur consequentia hac naturæ regula: Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris.

Hæ sunt demonstrationes præceptorum Decalogi petitæ ex princi-

pijs immediatè pertinentibus ad conſeruationem humanæ ſocietatis. Verùm quia ſuprà ſæpè dictum eſt, omnes vitæ ſtatus ad DEVM tanquam vltimum finem referendos eſſe: quærendæ ſunt etiam rationes præceptorum à Dei voluntate, & natura, hoc modo:

DEVS est fons & dator omnium bonorum: Igitur Deus colendus est, & ei gratitudo est præstanda à sua creatura.

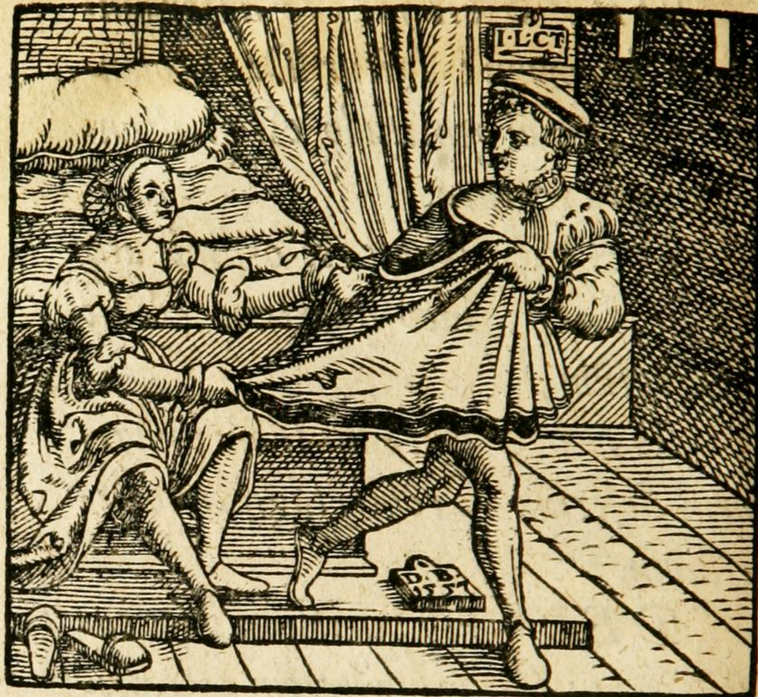
DEVS amans est ordinis atq; gratitudinis: ideo quartum edidit præceptum.

DEVS non vult suam imaginem destrui: Prohibet igitur homicidium.

DEVS est purißimus & castißimus: Igitur puritatem & castitatem requirit à rationali creatura.

DEVS est iustißimus: Igitur malum dolum, furtum, fraudem, homicidia abominatur, & virtutibus cum his vitys pugnantibus delectatur.

DEVS est verax: Igitur offenditur mendacio & amat veritatem.

DEVS est sanctus & purus: Non vult ergo animos nostros impuritate concupiscentiarum cōtaminari.

Potest etiam secunda tabula ex lege dilectionis proximi, quæ naturalis est, demonstrari hoc pacto:

Qui diligit proximum, ei debitum honorem præstat, & analogum reddit officium iuxta quartum præ-

ceptum: ei nullam iniuriam facit, nec in persona propria, quod prohibetur quinto præcepto: nec in persona coniuncta, iuxta interdictum sexti præcepti: nec in rebus, prout exigit septima lex: nec in dictis, iuxta prohibitionem octauæ legis: nec corde, quæ illius sunt, appetit, quod vetatur duobus postremis præceptis. Atq; ita leges secundæ tabulæ effectus sunt, & propria dilectionis officia.

Quoniam autem homo animal sociale est, & virtutis est proprium conciliare sibi animos hominum & ad vsus suos adiungere (Cicerone teste) catalogum virtutum, cum definitionibus adiungam, vt in conspectu virtutis partes habeantur, quas in omni vita lucere oportet.

Sequamur autem in virtutum declaratione Ciceronem potißimum,

cùm propter breuitatem, tùm propter orationis perſpicuitatem & proprietatem.

Virtus, ἀρετὴ, à Cicerone definitur hoc modo: Virtus eſt animi habitus naturæ modo rationi conſentaneus. Veteres autem ſic: Virtus eſt ars benè rectéque viuendi. Huic opponitur vitium, κακία, habitus animi, naturæ iudicio cum recta ratione pugnans. Vt autem virtus animos hominum ſibi conciliat & ad vſus ſuos, vt dictum eſt, accommodat: ita vitium animos hominum alienat, & ab vſibus ſuis auertit. Quare vt illam expetendam natura dictat, ita hoc fugiendum eadem magiſtra docemur.

Huc illa virtutis commendatio apud Menandrum:

ὅπλον μέγιστόν ἐστι ἡ ἀρετὴ βροτοῖς.

Hoc

Hoc eſt:

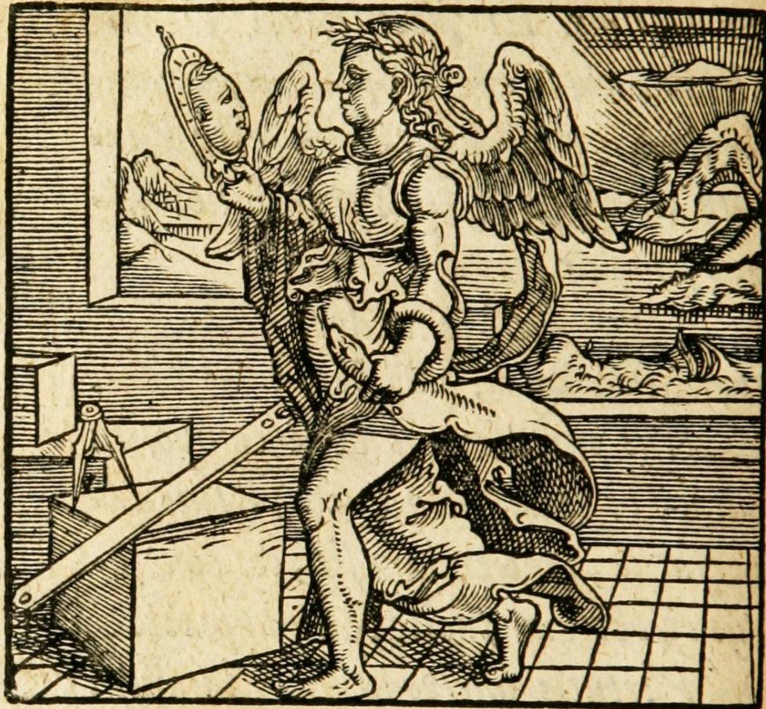
Virtus maxima armatura eſt mortalibus. Et Iſocratis ad Demonicum: τῆς ἀρετῆς οὐδὲν κτῆμα σεμνότερον, οὐδὲ βεβαιότερον: Hoc eſt: Virtute nulla poſſeſsio venerabilior neque firmior.

Et Menander:

καρπὸς τῆς ἀρετῆς ἐστὶν εὔτακτος βίος, Fructus virtutis eſt benè compoſita vita. Quid de vitio, quod virtuti aduerſatur, ſentiendum ſit, ex contrarys effectibus facilè colligi poteſt.

Virtutis partes iuxta Platonem & Ciceronem ſunt quatuor, Prudentia, Iuſticia, Fortitudo & temperantia. Has quatuor virtutis partes, ſuprà admonui requiri ad conſeruationem naturæ humanæ, & ſocietatis inter homines conciliandæ, de quibus nunc ordine dicendum eſt.

DE PRVDENTIA & eius partibus.

PRVDENTIA, φρόνησις est rerum bonarum & malarum & utrarumque scientia: Seu, ut Aristoteles definit: Prudentia est habitus, vera ratione ad ea agenda idoneus, quæ vitæ hominum cōducunt vel obsunt. Huic opponitur ἀφροσύνη, quæ est

est inscitia, qua quis ineptus est ad agenda singula suo loco & tempore quæ oportet. Hanc prudentiam naturæ lege requiri, ex eo liquet, quod sine ea nihil rectè agi potest.

PRVDENTIÆ laus magna est apud Poëtas. Menander ait:
ἀγαθὸν μέγιστον ἡ φρόνησις ἐστὶ ἀεί.
Id est, Prudentia semper est maximum bonum. Causam huius laudis idem Poëta subiungit, cùm ita ait:
ἂν εὐφρονῇς, τὰ πάντα γε εὐδαίμων ἔσῃ,
Hoc est: Si prudenter egeris, omnino beatus eris.

Prudentiæ partes Cicero tres numerat, memoriam, intelligentiam, prouidentiam.

Memoria μνήμη, est per quam animus repetit illa quæ fuerunt: Hæc ideo prudentiæ pars censetur, quia ad prudenter agendum requiri-

 tur

tur multorum experimentum, quod haberi nequit, absq; memoria præteritorum. Nam experimentum, vt inquit Aristoteles, est ex pluribus, vt ita dicam, memorijs. Cum memoria pugnat obliuio, λήθη, cui succurrit reminiscentia, ἀνάμνησις, quæ est inquisitio eius quod memoria excidit.

Laus memoriæ est quod rerum omnium sit thesaurus, & custos cæterarum ingenij partium. Huic maximum lumen ordo adfert, teste Simonide.

Intelligentia, νόησις, est per quam ea perspicit animus quæ sunt, seu, est ipsa mentis perceptio. Huius duplex munus est. Vnum quo res simplices absolutè tenemus seu percipimus: Alterum quo res intellectas comparamus inter sese & æstimamus, vnde alia componimus in affirmando, alia

diui-

diuidimus in negando, alia ex alijs colligimus ratiocinando. Huic ancillantur, mens, ſenſus, imaginatio, & experientia, de quibus ſuprà diximus. Sine hac intelligentia ſuum nomen prudentia tueri nequit. Nam eius pars eſt, vt ita dicam, ſubſtantialis, quæ circa præſentia verſatur, vt memoria præteritorum eſt.

Huic opponitur hebetudo, ἀσυνεσία, acuminis & perſpicaciæ priuatio, qua præditi inepti ſunt ad omnem humanitatem & diſciplinam, beſtiæ potius quàm homines cenſendi. Hinc facilè intelligere eſt magnas intelligentiæ laudes eſſe, vt quæ omnium artium & actionum honeſtarum mater eſt.

Prouidentia, πρόνοια, eſt per quam futurum aliquid videtur antequam factum ſit.

Huic opponitur, ἀπρονοησία, qua fit vt futura non prospiciamus consilio, quod est, iuxta Senecæ sententiam, oculus futurorum. Prouidentiæ officium est ex præteritis & præsentibus futura perpendere & æstimare, atq; consilio maturo præmunire animum, priusq̃ quis rem aggrediatur.

Ad prouidentiam quoq; referenda est diligentia, ἐπιμέλεια, quæ est prudentia in prospiciendo fine et medijs ad finem, & intentio animi in medijs illis parandis & tuendis. Seu, est deliberatio de fine & de medijs, & quædam voluntatis contentio, & constantia in tuendis medijs.

Huic opponuntur ignauia & πολυπραγμοσύνη, Illa facit vt nostrum munus negligamus: Hæc vt aliena curemus: de qua hic versus vulgò fertur: τῆς πολυπραγμοσύνης οὐδὲν χρεώ-

τερον ἄλλο, Hoc eſt: Nihil curioſitate peius. Diligentiæ elogia multa paſsim occurrunt, quale eſt hoc Menandri:

τῆς ἐπιμελείας δοῦλα πάντα γίγνεται,

Hoc eſt:

Omnia diligentiæ ſubijciuntur:

Et illud Demoſthenis: Nihil eſt cautis hominibus & circumſpectis adeò formidabile, quin diligentia præcaueri poſsit, neq; vllum malum eſt, quin incautis et pigris euenire queat.

DE IVSTICIA & eius partibus.

IVSTICIA, δικαιοσύνη, eſt habitus animi communi vtilitate conſeruata, ſuum cuique tribuens, ſeu vt Ariſtoteles definit, Iuſticia eſt ea animi affectio, qua apti homines ſunt

ad res iuſtas gerendas, quáque res iuſtas & faciunt & cupiunt facere.

Huic opponitur iniuſticia, ἀδικία, qua homines inepti ſunt ad res iuſtas gerendas, quáque res iuſtas nec faciunt nec cupiunt facere, imò contraria moliuntur.

IVSTICIÆ præclara ſunt apud omnes autores Græcos & Latinos

tinos encomia. Theognis ait: ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσ᾽ ἀρετή ᾽στι. Iusticia in sese virtutes continet omnes. Et Cicero: Iusticia hæc vna virtus sola domina omnium & regina virtutum. Hanc Aristoteles Hespero & Aurora formosiorem pronunciat, Cuius fundamentum est fides, id est, dictorum conuentorúmque constantia & veritas.

Huius primum munus est, ne cui quis noceat. Secundum, vt sua singulis reddamus. Tertium, vt omnia ad communem vtilitatem referamus.

Fructus huius vberrimus est, felicitas et bona fama. Vnde Menander:

δίκαιος ἴσθι, ἵνα καὶ δικαίων δὴ τύχοις,

Id est: Iustus esto, vt & iusta consequaris, Idem:

ἀνδρὸς δικαίου καρπὸς οὐκ ἀπόλλυται:

Hoc est, Viri iusti fructus non perit.

Iusticiæ partes in duplici sunt discrimine. Quædam enim subiectæ, quædam cognatæ dicuntur. Subiectæ sunt. Religio, Pietas, Gratitudo, Innocentia, Vindicatio, Beneuolentia, Liberalitas, Comitas, Ciuilitas, Fides, Obseruantia & Ius. His addo æquum & bonum. Cognatæ sunt: Gloria, Dignitas, Amplitudo, Amicitia. Has partes, eo quo propositæ sunt ordine, definitionibus illustrabimus.

RELIGIO, θρησκεία, Ciceroni iusticiæ pars est, quæ superioris cuiusdam naturæ quam diuinam vocant curam ceremoniámque adfert. Hac sublata, vt idem Cicero inquit, fides etiam & societas generis humani & vna excellentissima virtus iusticia tollatur, necesse est. DEVM autem religiosè colendum esse suprà

ex lege naturæ demonſtratum eſt, Verùm huc adſcribendas duxi leges, quas Cicero in ſecundo de legibus, de cultu Deorum recitat:

Ad diuinos adeunto caſtè.

Pietatem adhibento.

Opes amouento.

Primam legem interpretatur hoc modo, Caſtè iubet lex adire Deos,

animo videlicet, in qua sunt omnia. Nec tollit castimoniam corporis, sed hoc oportet intelligi cùm multùm animus corpori præstet, obseruetúrque vt casto corpore adeatur, multò esse in animis id seruandum magis. Nam illud & aspersione aquæ vel dierum numero tollitur, animi verò labes nec diuturnitate euanescere, nec manibus vllis elui potest. Quòd autem pietatem adhiberi, opes amoueri iubet, significat pietatem gratam esse Deo, sumtum esse remouendum. Quid est enim cùm paupertatem diuitijs etiam inter homines æqualem esse velimus? cùm eam sumtu ad sacra adhibito Deorum aditu arceamus. Præsertim cùm ipsi DEO nihil minus gratum futurum sit, quàm non omnibus patêre ad se placandum & colendum viam.

Cum Religione pugnat Superstitio, δεισιδαιμονία & ἀθεότης Epicurea, illa supra modum cultus genera excogitat, hæc omnem religionis curam abijcit: Sicuti Cyclops apud Euripidem facit, qui nullum aliud numen agnoscit quàm ventrem suum, cui soli se munera offerre fatetur, alia dicit esse κόμπους καὶ εὐμορφίας λόγων, quem non pauci ἄθεοι hodie imitantur, quos olim iusta vindicta rectius docebit.

PIETAS, στοργὴ, iusticiæ pars est, per quam sanguine coniunctis patriæque beneuolis, officium & diligens tribuitur cultus. Huic opponitur, ἀστοργία, vitiorum omnium radix. Quare non satis laudari potest pietas, sine qua religio esse nequit. Nam religionis causa pietate inter

ſe deuincti ſunt homines, quemadmodum eleganter vir optimus Stigelius, his verbis cecinit :

Vtq; alios alij de relligione docerent,
Contiguas pietas iußit habere domos.

GRATIA, χάρις, iuſticiæ pars eſt, in qua amicitiarum & officiorum alterius memoria, & alterius remunerandi voluntas, continetur.

Huic

Huic opponitur ingratitudo, ἀχαρισία, quo vitio nullum grauius iudicârunt Persarum leges, & contrà Poëtæ & Philosophi omnes, gratiam maximis extulêre encomijs. Hesiodus in Theogonia gratiæ partes pulcerrima prosopopœia depingit: cùm ait:

τρεῖς δ' οἱ, ἡ εὐρυνόμη χάριτας τέκε καλλιπαρῄας,
Ἀγλαΐην, καὶ εὐφροσύνην, θαλεῖαν τ' ἐρατεινήν.

His versibus Hesiodus, vt Iouem patrem gratiarum facit: Ita matrem Eurynomam: quibus verbis significatur, quòd lex quædam diuinitus insita sit mentibus hominum de gratitudine.

Charitum, id est, gratiarum numerus significat tres actus distinctos in beneficijs, quæ vltrò citróque dantur, vt sunt, dare, accipere, referre.

Charitum nomina, affectus eorum qui vltrò citróque certant beneficijs, notant: ἀγλαΐα enim, latinè splendor & dignitas, monet vt qui accepit beneficium, illud agnoscat & prædicet: εὐφροσύνη hilaritas, monet datorem hilaritatis, vt sine morositate & mora beneficium conferat, iuxta illud Euripidis: Qui citò præstat gratiam dulcissimus mortalium est. Et illud: qui citò dat, bis dat. θαλεῖα florida, monet ne beneficiorum acceptorum memoriam sinamus senescere, Huc illud Theocriti:

χρύσειοι πάλαι ἄνδρες ὅτ᾽ ἀντεφίλησ᾽ ὁ φιληθείς.

Hoc est, Aurei quondam homines fuêre, quando is qui beneficia acceperat, gratiam vicissim rependit.

Hæ tres Gratiæ apud Poëtas virgines, eæq; nudæ & connexæ pinguntur.

tur. Nuditas & virginitas Symbola sunt simplicis candoris, ne quis donationis prætextu cuiquam insidias struat. Dona enim quæ ita conferuntur rarò prosunt accipienti, vnde Aiax apud Euripidem, ἄδωρα τῶν ἐχθρῶν δῶρα, Id est, Inimicorum dona minimè dona sunt. Qui ita hostili animo alijs largitur dona, perinde facit, ac si linguam exsecet de serpentis ore, ac munera porrigeret veneno tincta, sicuti Medea apud Euripidem fecit.

INNOCENTIA, ἀκακία, est puritas animi, omnem iniuriæ illationem abhorrens. Seu, est iusticiæ pars, qua integritas vitæ & morum seruatur. Huius magna laus est apud Ciceronem. Vitam, inquit, beatam efficiunt tranquillitas conscientiæ, & securitas innocentiæ. Huic oppo-

nitur nocendi cupiditas, κακότης, qua quis ad iniuriam & maliciam committendam eſt paratus, vitium planè Satanicum, & humana natura indignißimum.

VINDICATIO, ἐκδίκησις, eſt per quam vis & iniuria, & omnino omne quod obfuturum eſt, defendendo aut vlciſcendo propulſatur.

Huic opponitur ab vna parte ſæuitia ſeu crudelitas, ὠμότης: ab altera remißio, ἄνεσις.

BENEVOLENTIA, εὔνοια, iuſticiæ pars eſt, qua alijs benè volumus. Huic opponitur Maleuolentia, κακόνοια, odium, μῖσος, & inuidia, φθόνος, quæ triſtatur de alienis bonis. Vnde autem proficiſcatur inuidia, TITVS LIVIVS his verbis oſtendit: Nulla ingenia tàm prona ad inuidiam ſunt, quàm eorum qui

qui genus ac fortunas ſuas animis nō æquant, quia virtutem ac aliorum bona oderunt. Aduerſus hoc vitium plurimæ Poëtarum celebrantur ſententiæ, ſed ego ex multis paucas adſcribam. Epigramma Græcum eſt.

ὁ φθόνος ἐστὶ κάκιστον, ἔχει δέ τι καλὸν ἐν αὐτῷ,
τήκει γὰρ φθονερῶν ὄμματα καὶ κραδίαν.

Inuidia peßimum quid eſt, habet tamen in ſe aliquid boni, nam conſumit inuidentium oculos & cor.

Huc illud Horatij:

Inuidia Siculi non inuenêre tyranni
Maius tormentum. Et hoc Ouidij.
Pallor in ore ſedet, macies in corpore toto,
Nuſquàm recta acies, liuent rubigine dentes,
Pectora felle uirent, lingua eſt ſuffuſa ueneno,
Riſus abeſt, niſi quem uiſi fecêre dolores.
Nec fruitur ſomno, uigilantibus excita curis,
Sed uidet ingratos, intabeſcitq; uidendo
Succeſſus hominum, carpitq; & carpitur unà,
Suppliciumq; ſuum eſt. Et Horatius:
Inuidus alterius rebus marceſcit opimis.

LIBERALITAS, ἐλευθεριότης, iusticiæ pars est, quæ in beneficijs conferendis mediocritatem seruat. Liberalitatis comites facit Valerius, humanitatē & clementiam, quibus homine nihil dignius testatur Cicero. Martialis liberalitatis fructum expressit his versibus:

Extra fortunam est, quicquid donatur amicis,
Quas dederis, solas semper habebis opes.

Hæc, vt Claudianus ait:

Nil negat, & sese uel non poscentibus offert.

Huic opponitur in excessu quidem prodigalitas, ἀσωτία, in defectu verò illiberalitas, ἀνελευθερία. Huius tria sunt genera: turpis quæstus, tenacitas, & κιμβεία. Turpis quæstus, αἰσχροκέρδεια est, cùm quis ditescere quærit vndecunque, & lucrum quàm pudorem pluris facit. Tenacitas, φειδωλία est, cùm quis in re honesta sumtui

ſumtui & impenſæ parcit. κιμβεία, eſt quaſi cucuminis ſectio, hoc fit cùm quis quidem expendit, ſed minutatim & malè, nullo temporis delectu habito, vnde fit vt plus iacturæ faciat.

COMITAS, φιλοφροσύνη, eſt morum quædam humana & ornata ſuauitas, à como quod eſt orno.

Hæc amicitiæ coniuncta eſt, Ita enim Cicero ait: Amicitia remiſſior eſſe debet & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatémque procliuior. Qui enim hac ſunt virtute præditi, benignè & haud grauatè alijs inſeruiunt, quod eſt amicorum proprium. Huic opponitur ab vna parte ſeueritas, ab altera ſcurrilitas: illa ne punctum quidem à virtute diſcedendum ſtatuit, hæc nimis remiſſa liberioribus iocis delectatur: illa græ-

cè ἀποσ

cè ἀποτομία quaſi reſectio, qua res ad viuum exigitur. Hæc εὐτραπελία, quæ ſe flectit ad ingenia hominum, vt lepôre & vrbana dicacitate oblectentur, dicitur.

CIVILITAS, τὸ πολιτικὸν, eſt ciuilis quædam moderatio ac modeſtia homini politico maximè conueniens. Huic opponitur inciuilitas, ἀγριότης, quæ eſt morum quædam ruditas et ruſticitas, et petulantia, ὕβρις, quæ alios per contumaciam petit.

FIDES, πίστις, eſt dictorum & conuentorum conſtantia & veritas, dicta, quòd fiat quod dictum eſt. Hanc Seneca ſanctiſsimum humani pectoris bonum appellat. Et à Cicerone fundamentum iuſticiæ dicitur. Rectè igitur monet Plautus: fac fidelis ſis fideli, caue fidem flexam geras.

ras. Quod autem Theon Sophiſta dicit: μέμνησο ἀπιστεῖν, vult ne quis ſinat ſe facilè perſuaderi à quouis, niſi euidentes appareant rationes. Huic opponitur vanitas, ματαιότης, & inconſtantia, , ἀστασία.

OBSERVANTIA, θεράπεια, eſt per quam homines aliqua dignitate antecedentes, cultu quodam & honore dignamur: ſeu, per quam honorantur perſonæ in digniori gradu conſtitutæ. Huic opponitur Deſpicientia, ὑπεροψία, quæ in animi quadam auerſione poſita eſt.

VERITAS, ἀλήθεια, eſt per quam immutata ea quæ ſunt, aut fuerunt, aut futura ſunt, dicuntur. Huic opponitur mendacium, ψευδολογία. Veritatis commendatio apud Philemona hæc eſt:

Οὐκ

Οὐκ ἔστιν οὔτε ζωγράφος, μὰ τοὺς θεοὺς, οὔτε ἀνδριαντοποιὸς, ὅστις ἂν πλάσαι κάλλος τοιοῦτον, οἷον ἡ ἀλήθει᾽ ἔχει.

Hoc eſt:

Non eſt aut pictor, per Deos, aut ſtatuarius, qui fingere poſſet pulcritudinem talem, qualem habet veritas.

IVS, τὸ δίκαιον, *nihil aliud eſt quàm quod vel natura, vel ciuitas, aut populus, aut gens, vel conſuetudo iubet. Diuiditur in ius naturale, gentium & ciuile.*

NATVRALE quod eſt commune omni nationi, eò quòd vbiq; inſtinctu naturæ habetur, non aliqua conſtitutione facta ab homine, ſed ab ipſo naturæ conditore: vt maris & fœminæ coniunctio, natorum educatio, liberorum ſucceſſio in bonis parentum.

IVS

IVS gentium, est quo gentes humanæ vtuntur, hoc Deo, religioni, patriæ paremus.

IVS ciuile, est quando aliquid communi iuri vel additur vel detrahitur, hoc est, Cùm populus sibi quasi proprium ius ciuitatis facit. Hæc tria iuris genera tum demum approbanda sunt, quando ex primis naturæ axiomatis fluxisse demonstrantur.

ÆQVVM & BONVM, æquitas, ἐπιείκεια, hæc triplex est, Nam aut est congrua legis ad opus applicatio, in qua spectatur voluntas & mens legis, & non τὸ ἀκριβοδίκαιον, seu est temperatio ac emendatio iuris, quæ fit ex prudentia iudicis accommodantis se rationi causæ, & flectentis legem ad causam, non causam ad legem. Aut est rerum iusta cōmutatio seruata æqualitate. Aut est iuxta pro-

proportionem debitam, & officiorum condicionem, bonorum & præmiorum atq; etiam pœnarum distributio.

Hinc oriuntur iusticiæ species, distributiua & commutatiua.

DISTRIBVTIVA iusticia est personarum & officiorum ordinatio in omni vita publica & priuata. Hæc secundum proportionem

tionem Geometricam tribuit personis apta officia. Vt enim Geometrica proportio (quam Aristoteles διῃρημένην, & Cicero deiunctam vocat) non numerorū interualla simpliciter considerat, sed æqualitatem proportionum rerum & personarum spectat: Ita hæc distributiua iusticia non indifferenter iuxta personarum numerum distribuit functiones, Sed personarum & functionum proportionem attendit, & tribuit personis aptas functiones. Vt ædificaturus domum non lignum quodlibet quod casu offertur substernit, vt sit basis domus, Sed diligit ex magno aceruo quod congruit: Ita in republica non cuiuis munus magistratus imponitur, sed idoneo. Vbi hæc iusticia non seruatur, actum est de salute Reipublicæ.

IVSTICIA commutatiua, συναλλακτική, eſt ordinatio commutationis rerum in contractibus. Hæc ſecundum proportionem Arithmeticam ſeruat æqualitatem in commutatione rerum: in hac rerum æqualitas quæritur, perſonarum nulla facta collatione. Vt enim Arithmetica proportio numerorum, æqualia interualla conſiderat, exempli gratia, 3. 6. 9. 12. 15. hîc ſemper proximus à proximo diſtat ternario: Ita Iuſticia commutatiua citra perſonarum reſpectum ſimpliciter æqualitatem rerum quæ commutantur ſpectat, vt tantus ſit numerus emtoris quantus eſt venditoris, vt res emta & precium ſint æqualia. Sine hac iuſticia nulla domus, nulla ciuitas, nulla reſpublica ſtare poteſt.

Porrò

Porrò hæc commutatiua iusticia accommodatur ad genus, hoc est, ad quamlibet rerum æstimationem seu compensationem, & non solùm vbi damnum & lucrum, sed etiam vbi delictum & pœna æstimantur. Vt in pœna talionis, homicidium nece punitur. Verùm interim diligenter obseruandum est, quòd propter circumstantias personarum & occasionum, debeat iudex interdum proportionem Geometricam adhibere in consilium, qua grauius punit ebrietatem in Senatore quàm in milite: Sic paterfamilias grauius puniet filium scortantem quàm famulum.

GLORIA, κλέος, est frequens de aliquo fama cum laude, vel, est illustris & peruagata multorum & magnorum virorum, vel in suos ciues, vel in patriam, vel in omne ge-

nus hominum fama meritorum. Vel ſicut alibi definitur: Eſt conſentiens laus bonorum, incorrupta vox benè iudicantium de excellente virtute. Hæc virtuti reſonat & eius veluti imago exiſtit.

Huius fundamentum eſt virtus ſeu quælibet res præclarè geſta dignáque laude: vt Muſarum gloria carmen eſt teſte Heſiodo. Vbi autem fundamentum non ſolidum eſt, ſed fictum potius, inanis eſt gloria, vt militis apud Comicum, qua nihil iuxta Menandri ſententiam, eſt miſerius. Huius inanis gloriæ partes ſunt, iactantia, præſumtio, hypocriſis.

IACTANTIA, ἀλαζονεία, *eſt inanis de ſe & ſtulta prædicatio, qua quis plura promittit quàm præſtare poteſt.*

PRÆSVMTIO, τόλμημα, est cùm quis ob facta sua, quæ aliquam admirationem merentur, gloriam venatur immodico studio.

HYPOCRISIS, cùm quis gloriam quærit ex eo quod non habet, cuius tamen veluti larua quædam foris apparet, vt si Histrio aliquis sustinens personam Herculis in fabula, mox Herculem aliquem se iactaret.

Porrò vt inanis gloriæ mater est superbia & φιλαυτία: ita procreat inertes soboles, pertinaciam, discordiam, contentionem, inobedientiam & alia huius generis vitia.

DIGNITAS, ἀξιοπρέπεια, est alicuius honesto & cultu, & honore, & verecundia, digna autoritas.

Huic opponitur indignitas, ἀναξία, condicio vitæ obscura.

AMPLITVDO, τὸ πληρωματικὸν, aut potentiæ, aut maiestatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia. Huic opponitur ignobilitas & egena obscuritas.

AMICITIA, φιλία, est voluntas erga aliquem rerum bonarum illius ipsius causa, quem diligit, cum eius pari voluntate. Huius proprium est retinere & alere beneuolentiam, beneficentiam & συμπάθειαν, qua cum afflicto pateris: ἡ γὰρ συμπάθεια ἐστὶ πάθος τινὸς διὰ πάθος ἑτέρου.

Tria genera amicitiæ faciunt Philosophi.

Primum & optimum dicunt eorum esse, quos virtus copulauit. Solida enim est ex ratione dilectio.

Secun-

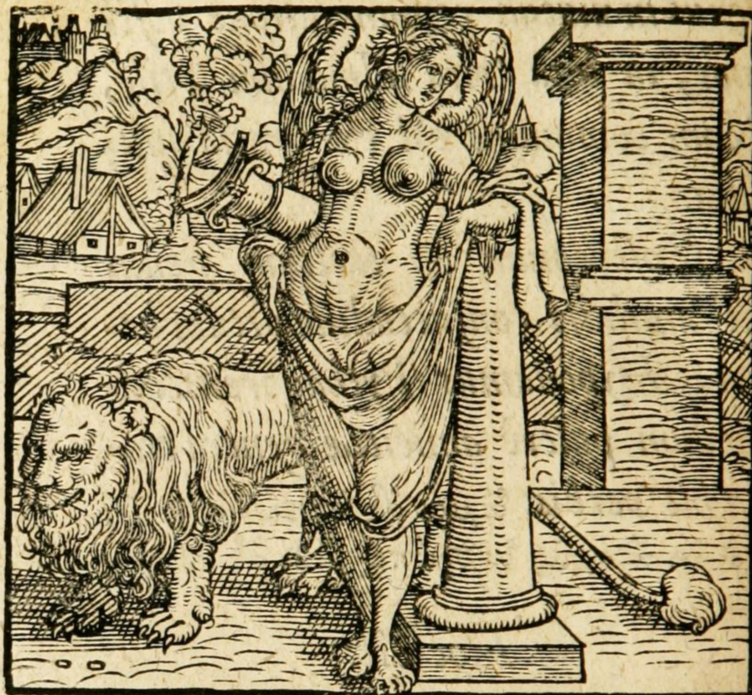
Secundum & medium genus in gratiæ relatione est. Est enim hoc genus in mutua remuneratione positum, in tota vita admodum vtile, Nam communis est ex gratia amicitia.

Postremum & tertium genus ex familiari consuetudine ortum habet. Hypodamus Pythagoreus admodum pulcrè amicitiæ genera tradit his verbis: ἃ μὲν ἐξ ἐπιστήμας θεῶν, ἃ δὲ ἐκ παροχᾶς ἀνθρώπων, ἃ δὲ ἐξ ἁδονᾶς ζώων.

Hoc est:

Alia quidem amicitia est ex scientia Deorum, alia ex largitione hominum, alia ex voluptate animalium. Et addit: Quòd prima sit Philosophi amicitia, media hominis, vltima animalis.

DE FORTITVDINE & eius partibus.

FORTITVDO, ἀνδρεία, eſt conſiderata periculorum ſuſceptio, & laborum perpeſsio. Hæc iuſticiæ propugnatrix eſt, quæ finem conſeruationem humanæ ſocietatis ſeu defenſionem ornamentorũ omnium virtutum habet, aduerſus omnia vitia decer-

decertat, inuicta ad labores, fortis ad pericula, rigidior aduersus volupta-tes, vt auaritiam fugiat, tanquam la-bem quandam, quæ virtutem effœ-minat. Cicero hanc Stoicorum defini-tionem etiam probat: Fortitudo est virtus pugnans pro æquitate, atque ideò fortes & magnanimos habendos pronunciat, non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam.

Est autem obseruandum, quòd quemadmodum virtus à viro apud Latinos dicitur, teste Cicerone, ita fortitudo apud Græcos à viro: pro-pterea quòd viri propria maximè est fortitudo. Cuius munera duo sunt maxima: mortis dolorisq́ contemtio. Vtendum est igitur, vt idem Cicero dicit, fortitudine, si virtutis compo-tes, vel potius si viri volumus esse. Quoniam à viris hæc virtus nomen

eſt mutuata. Verſatur autem fortitudo inter duo extrema, audaciam & timiditatem.

AVDACIA, θάρσος, eſt inconſiderata cõfidentia res arduas aggrediendi. Hanc tamen Cicero interdum agnatam eſſe dicit fortitudini.

TIMIDITAS, δειλία, animi eſt anguſtia, qua quis præ animi paruitate formidat res arduas aggredi, hoc qui laborant vitio, effœminati appellantur.

Aduerſantur quoque fortitudini ignauia & nequitia. Ignauia, ῥαθυμία, eſt quæ, quod ratio aggredi fortiter ſuadet, diſſuadet.

NEQVITIA, ἀχρειότης, quæ non ſolùm fortitudini, Verumetiam omnibus opponitur virtutibus. Hæc à nihilo, id eſt, ſterilitate nominata eſt, vt quæ nihil recti aut boni,

ſed

ſed quicquid poteſt mali contumaciter facit. Atque ideo qui hac laborant, perditi appellantur, & indies in ſuam perniciem properant. Quibus opponuntur frugales, à fruge, hoc eſt, fertilitate dicti.

Partes ſubiectæ fortitudini ſunt, Magnificentia, Fidentia, Patientia, Perſeuerantia.

MAGNIFICENTIA, μεγαλοπρέπεια eſt rerum magnarum et excelſarum cum animi ampla quadam & ſplendida propoſitione, agitatio atq; adminiſtratio.

Hæc inter duo extrema verſatur, βαναυσίαν & paruificentiam.

ΒΑΝΑΥΣΙΑ ob animi paruitatem, ſeruilia et cõtemta artificia ſectatur.

PARVIFICENTIA, μικροπρέπεια, eſt paruitas animi & abiectio indigna viro.

FIDENTIA, παῤῥησία est per quam magnis et honestis in rebus multùm ipse animus in se fiduciæ certa cum spe collocauit. Seu, ut alibi Cicero definit: est firma animi confisio.

Huic opponitur ab una parte θάῤῥη, ab altera diffidentia: quæ metu mali, quod videtur impendere, nihil audet aggredi.

PATIENTIA, ἀνεξικακία, est honestatis aut utilitatis causa, rerum arduarum ac difficilium voluntaria ac diuturna perpessio. Huc placet adscribere causas patientiæ ex primo fastorum Ouidij, ubi Nicostrata filium Euandrum exulem ad patientiam hortatur his verbis:

Fortiter exilium ferre memento tuum.
Sic erat in fatis, nec te tua culpa fugauit,
Sed Deus, offenso pulsus es urbe Deo.
Nec meriti pœnam pateris, sed numinis iram.
Est aliquid magnis crimen abesse malis.
Conscia mens, ut cuiq; sua est, ita concipit intrà
Pectora, pro facto spemq; metumq; suo.
Nec tamen ut primus mœres mala talia passus,
Obruit ingentes ista procella uiros.
Passus idem est, Tyrijs qui quondã pulsus ab oris
Cadmus, in Aonia constitit exul humo.
Passus idem Tydeus, & idem Pagaseus Iason,
Et quos prætereà longa referre mora est.
Omne solum forti patria est: ut piscibus æquor,
Vt uolucri uacuo quicquid in orbe patet,
Nec fera tempestas toto tamen horret in anno,
Et tibi (crede mihi) tempora ueris erunt.

Hîc

Hîc Poëta causas patientiæ enumerat: prouidentiam Dei, innocentiam, bonam conscientiam, exempla, fortitudinem & spem melioris fortunæ. Porrò patientia versatur inter extrema, impatientiam & indolentiam: Illa fugit omnem laborem & dolorem, Hæc omnem laboris & doloris sensum abycit, græcè ἀπάθεια, vt illa φόβος generali nomine, quæ fortè proprium non habet, dicitur.

PERSEVERANTIA, καρτερία, est in ratione benè constituta, stabilis & perpetua permansio. Versatur autem inter duo extrema, pertinaciam & leuitatem.

PERTINACIA, αὐθάδεια, quæ sanè deliberationi est inimica, nimis enim insistit in suis per-

suasio-

ſuaſionibus. Oritur autem ex amore ſui & honorifica de ſe perſuaſione: quo vitio laborantes, ſibi nimis placent, & de ſuis elatius ſentiunt, et inde ferè ſunt ἰδιογνώμονες, *nõ enim admittunt aliorũ iudicia & ſententias.*

Æſchylus opponit αὐθάδειαν εὐβουλίᾳ, *ita enim ait:* μήδ' αὐθάδειαν εὐβουλίας ἀμείνον' ἡγήσῃ ποτέ.

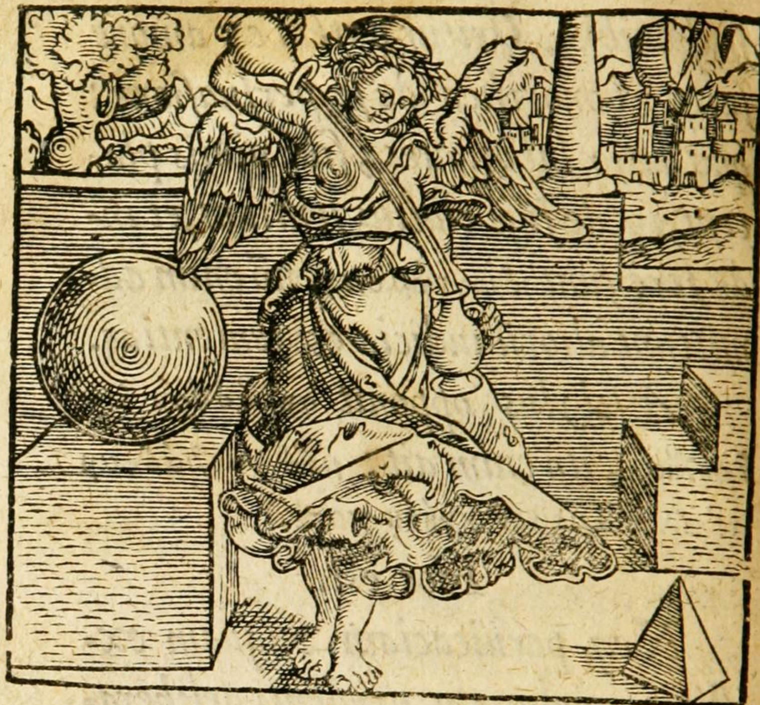
Hoc eſt.

Neq; peruicaciam vnquam exiſtimes meliorem prudenti deliberatione.

LEVITAS, κουφότης, *qua quis nunc in hanc, nunc in illam temerè fertur ſententiam, non ſecùs atque pluma, quæ facilimè leuiſsima aura nunc huc nunc illuc impellitur.*

DE TEMPERANTIA
& eius partibus.

Tempe-

TEMPERANTIA, σωφροσύνη, eſt rationis in libidinem atq; in alios non rectos impetus, animi firma & moderata dominatio. Latinum nomen ſortita eſt à temperando, hoc eſt, moderando, videlicet, quòd affectus moderetur & actiones & geſtus, vt in eis quædam appareat ſuauitas & veluti iucunda quædam harmo-

harmonia. Græca appellatio σωφροσύνη, ſecundum Ariſtotelem dicitur, quaſi σώζουσα τὴν φρόνησιν, hoc eſt, conſeruatrix prudentiæ. Secundum Platonem, σωτηρία τῆς φρονήσεως, ſalus prudentiæ: Vtraque etymologia eodem pertinet, videlicet quòd temperantia faciat, vt ſalua ſit prudentia, hoc eſt, ne quid contra prudentiam, cuius regula eſt recta ratio, fiat: Et quoniam impetus animorum ſæpe inſurgunt contra hanc regulam, accedit temperantia, vt eos moderetur, ne quid fiat indecorè, & vt ſalua maneat prudentia. Huius laudes meritò ſunt plurimæ apud ſcriptores, de hac quidam Græcè dixit:

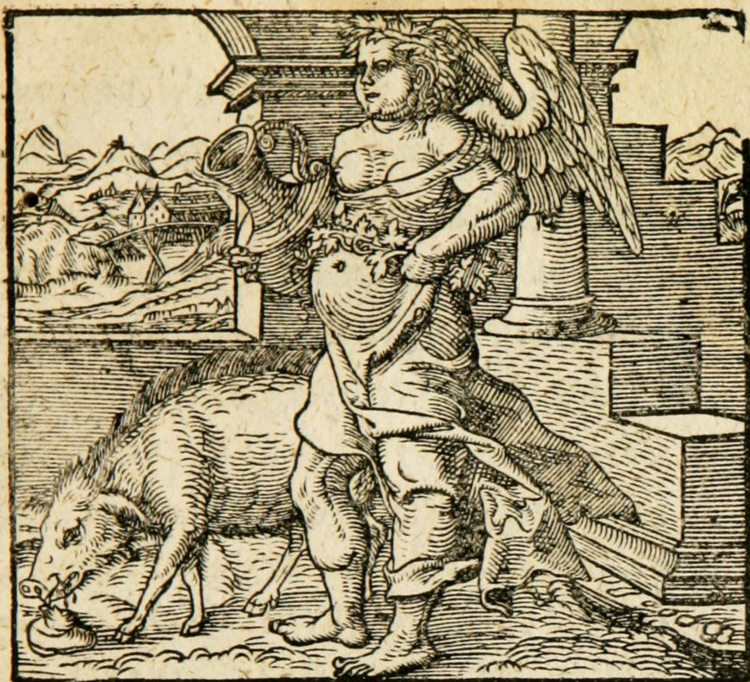
τῆς δὲ σωφροσύνης οὐδὲν τιμιώτερον ἄλλο.

Hoc eſt: Temperantia, nihil preciosius, ſine enim hac cætera nullius ſunt precij. Quæ autem hac ſunt temperata,

perata, dulcißima & preciosißima sunt. Menander temperantiam penu virtutis appellat, cùm ait, ταμίειον δ᾽ἐστὶν ἀρετῆς ἡ σωφροσύνη. Xenophon eandem appellat, θεμέλιον σοφίας, fundamentum sapientiæ. Et addit: Nihil mali in eo viro nasci posse, qui hoc iecerit fundamentum. Et quidam de septem Græciæ sapientibus ita monet: Sis in adolescentia temperans, in media ætate iustus, in senecta prudens, quò moriaris absq; tristitia. Cicero asserit temperantiam facere, vt rationem sequamur, eandem dicit animis pacem adferre, & eos quasi quadam concordia placare & lenire. Hæc inter extrema versatur, intemperantiam & insensibilitatem.

INTEMPERANTIA, ἀκολασία, est effrenis quædam à tota mente & à recta ratione deflexio:

sic

ſic auerſa à præſcriptione rationis, vt nullo modo appetitiones animi nec regi, nec contineri queant. Græca appellatio, ἀκολασία dicitur ab α priuatiua particula, & κολάζω quod ſignificat frenare & temperare, Nam qui hoc vitio laborat, veluti frenis excuſſis quocunq; impetus animi ferũt, ruit. De hac Cicero. Quemadmodum tem-

perantia ſedat omnes appetitiones, & efficit, vt hæ rectæ rationi pareant, conſeruatq́; conſiderata iudicia mentis: Sic huic inimica intemperantia, omnem animi ſtatum inflammat, conturbat, incitat. Vitia quæ coniuncta ſunt intemperantiæ, enumerat Ariſtoteles his verbis: ἀκολασίαν comitantur ἀταξία, ἀναίδεια, ἀκοσμία, τρυφὴ, ῥαθυμία, ἀμέλεια, ὀλιγωρία, ἔκλυσις, hoc eſt, Ordinis perturbatio, impudentia, confuſio, deliciæ, ignauia, incuria, negligentia, diſſolutio. Idem affirmat, malum intemperantiæ, hydropi & tabi ſimile eſſe, propterea quòd cùm radices egerit, incurabile malum ſit.

INSENSIBILITAS, ἀναισθησία, ſtupor eſt, quo fit vt nullæ animi aut corporis cogitationes ſuboriantur. Qui hoc laborant vitio non

non admodum multi reperiuntur. Vnde factum est, vt ait Aristoteles, vt ne nomen quidem habuerint. Appellentur autem ἀναίσθητοι, hoc est, omnis sensus expertes. Vox ἀναισθησίας in Philebo Platonis est, cùm inquit, anima est ἀπαθὴς motuum, corporis ἀναισθησίαν nominans.

Temperantiæ partes sunt plures, vt sunt: Verecundia, Honestas, Continentia, Sobrietas, Castitas, Pudicitia, Humilitas, Clementia siue Mansuetudo, Modestia, εὐταξία, decorum, αὐτάρκεια, moderatio.

VERECVNDIA, αἰδὼς, cùm modum seruat, virtutibus annumeratur, & virtutis tinctura quædam à Cicerone dicitur, & ab eodem custos omnium virtutum appellatur, dedecus fugiens: Hæc maximè in virginibus & adolescentibus laudanda est,

da eſt, iuxta illud Plauti. Decet verecundum eſſe adoleſcentem. & de adoleſcente in Adelphis dicitur: Erubuit, ſalua res eſt. Pythagoras hoc de verecundia tradidit præceptum.

πρήξεις δ' αἰσχρόν ποτε μήτε μετ' ἄλλου
μήτ' ἰδίῃ. πάντων δὲ μάλιστ' αἰσχύνεο σαυτόν.

Verſatur autem hæc verecundia inter vicioſum pudorem & impudentiam. Vicioſus pudor δυσωπία eſt, immodicus pudor, atque ideò vicioſus & turpis.

IMPVDENTIA, ἀναίδεια vitium peſsimum, videlicet cùm quis perfricta fronte, & omni exhauſto pudore, quiduis audet. Hoc vitio laborantes, viri quidem κυνῶπες, mulieres verò κυνώπιδες ab Homero appellantur, vt qui canino aſpectu abſque omni verecundia præditi ſint. De hoc Menander in hunc modũ cõqueritur:

ὦ μεγίστη

ὦ μεγίστη τῶν θεῶν
Νῦν οὖσ' ἀναίδει', εἰ θεὸν καλεῖν σε δεῖ,
Δεῖ δὲ, τὸ κρατοῦν γὰρ νῦν νομίζεται θεός.
Ἐφ' ὅσον βαδίζεις; ἐφ' ὅσον ἥξειν μοὶ δοκεῖς;

Hoc est: ô maxima Deorum,
Quæ nunc es impudentia, si Deum te vocare licet, Sed oportet. Nam quod imperat, pro Deo nunc habetur.
Quousque progederis? quousque peruentura mihi videris?

Idem.

κακὴ ἡ αἰδὼς ἔνθα γε ἀναιδὲς κρατεῖ,
Malus pudor vbi vincit impudentia.

Pollux ait: canis oculum habere dicitur is, qui nimio plus impudens est, cui si etiam importunitatem adieceris, κυνόμυιαν *feceris: qua voce significatur impudentissimus, in quo scilicet muscæ & canis ingenium copulatum est.*

De hoc vitio ita ait Euripides:
ἡ μεγίστη τῶν ἐν ἀνθρώποισιν νόσων ἡ ἀναίδεια,

Hoc eſt:

Omnium virtutum, quæ in hominibus ſunt, maximum eſt impudentia. Hanc Xenophon maximam ducem ad omnem turpitudinem eſſe teſtatur. De qua hæc Theognidis eſt querela:

ἤδη νῦν αἰδὼς μὲν ἐν ἀνθρώποισιν ὄλωλεν,
αὐτὰρ ἀναιδείη γαῖαν ἐπέρχεθ' ὁμῶς.
Inter mortales periјt pudor omnis honeſtus,
Osq́; pudore uacans aſpicit omne ſolum.

HONESTAS, σεμνότης, *hac cauetur, ne quid indecorè, effœminatè, libidinoſè & turpiter fiat cogiteturq́. Verùm hîc honeſtatem vocari eam, quæ à ſapientibus & bonis illud nomen meretur, meminerimus: non quæ in multitudine conſpicitur ficto nomine:* αἰσχρὸν γὰρ κρίνειν τὰ καλὰ τῷ πολλῷ ψόφῳ. *Cicero: Cùm id, quod vtile videtur in amicitia, cũ eo, quod hone=*

honestum est, comparatur, iaceat vtilitatis species, valeat honestas. Idem: Honestate dirigenda vtilitas est. Idem: Illud honestum (quod sæpè diximus) etiamsi in alio cernimus, tamen nos mouet, atq; illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Idem. In officio colendo sita est honestas omnis, & in negligendo turpitudo. Opponitur ergo turpitudo honestati.

CONTINENTIA, ἐγκράτεια, est per quam cupiditas consilij gubernatione regitur. Hæc enim maximè voluptates corporis, cibi & potus, & rerum venerearum moderatur. Continentiæ autem nomen ex eo est, quòd ita teneat cupiditates cibi potúsq; & rerum venerearum sub imperio rationis, vt ab ijs se vinci minimè patiatur. Huc illud Pythagoræ præceptum:

κρατεῖν δ' εἰθίζεο τῶν δὲ,
γαστρὸς μὲν πρώτιστα, καὶ ὕπνου, λαγνείης τε, καὶ θυμοῦ. *Hoc eſt, imperare aſſueſce, ventri quidem primùm, ſomno, libidiniq́; et iræ. Et Anacharſis:* γλώσσης, γαστρὸς, αἰδοίων κρατεῖν, *Hoc eſt, Linguam, Ventrem, Venerem compeſce. Et Menander:* γαστρὸς πειρῶ πᾶσαν ἡνίαν κρατεῖν: *Hoc eſt: Conare omnem ventris habenam comprimere. Huc etiam Virgilij verſus aſſcribere placuit:*

Nec Veneris, nec tu uini capiaris amore:
Vno namq; modo uina Venusq; nocent.

Et rurſus.

Compedibus Venerem, uinclis cōſtringe Lyæum,
Ne te muneribus lædat uterq; ſuis.
Vina ſitim ſedent, natis Venus alma creandis
Seruiat, hos fines tranſilijſſe nocet.

Sequamur itaq; Ciceronis conſilium, qui ait: tantum cibi & potionis adhibendum eſt, vt reficiantur vires, non opprimantur. Eſſe enim, vt alibi ait, oportebit, vt viuas, non viuere, vt edas.

Conti-

Continentiæ opponitur incontinentia, ἀκράτεια, quæ est cùm aliquis non imperat voluptatibus: Sed ab illis superatur, eisq; se seruum facit.

SOBRIETAS, νηφαλιότης, specialius nomen est quàm continentia. Est enim mediocritas potus, & opponitur ebrietati. Latinæ vocis ratio est, quòd dicatur sobrietas, quasi sine ebrietate. Commoda sobrietatis perpulcrè complectitur Horatius:

Accipe nunc uictus tenuis, quæ quantaq; secum
Adferat, in primis ualeas benè.

Idem.

Alter (scilicet sobrius) ubi dicto citius curata
sopori
Membra dedit, uegetus præscripta ad munia
surgit.

Verùm sobrietatis laudes aliunde rectius æstimari non possunt, quàm ex ebrietatis turpitudine & incommodis.

modis. Menti, inquit Cicero, rectè vti non possumus multo cibo & potione completi. Et Poëta Græcus:

οἰνωθεὶς ἀνὴρ ἥσσων μὲν ὀργῆς ἐστὶ, τοῦ δὲ νοῦ κενός, φιλεῖ τε πολλὴν γλῶτταν ἐκχέας μάτην ἄκων ἀκούειν, ἅπερ ἑκὼν εἶπεν κακῶς:

Hoc est.

Vinosus vir ab ira quidem superatur, mente verò est vacuus, soletq; vbi multa verba effuderit temerè, inuitus audire quæ volens dixit. huc prouerbium, πολλάκις ἐν οἴνου κύμασι τὶς ναυαγεῖ. *Hoc est: Plerumque in vini fluctibus aliquis naufragium facit.*

Aristophanes vinum lac Veneris esse dicebat, his verbis: ἡδύς τε πίνειν οἶνος ἀφροδίτης γάλα, *Suaue ad bibendum vinum, Veneris lac. Atque ideò Plato legem statuit, ne quis gustaret vinum ante completum 18. ætatis an-*

tis annum. Deinde vſque ad 23. mediocriter guſtandum eſſe: Huius legis rationem addit hanc: οὐ γὰρ χρὴ πῦρ ὀχετεύειν, *hoc eſt, non oportet ignem ſuper ignem equitare. Sunt & hi verſus apud Clementem Alexan:*

οἶνος δ' ὅς πυρὶ ἶσον ἔχει μένος, εὖτ' ἂν ἐς
ἄνδρας
ἔλθῃ: κυμαίνει δ' οἷα λίβυσσαν ἅλα,
Βορέης ἠὲ νότος, τὰ δὲ πάντα κεκρυμμένα
φαίνῃ.

Et Auſonius.

Enſe cadunt multi, perimit ſed crapula plures,

Notetur & verſiculus Propertij:

Vino forma perit, vino corrumpitur ætas.

Huc & illud Menandri pertinet:

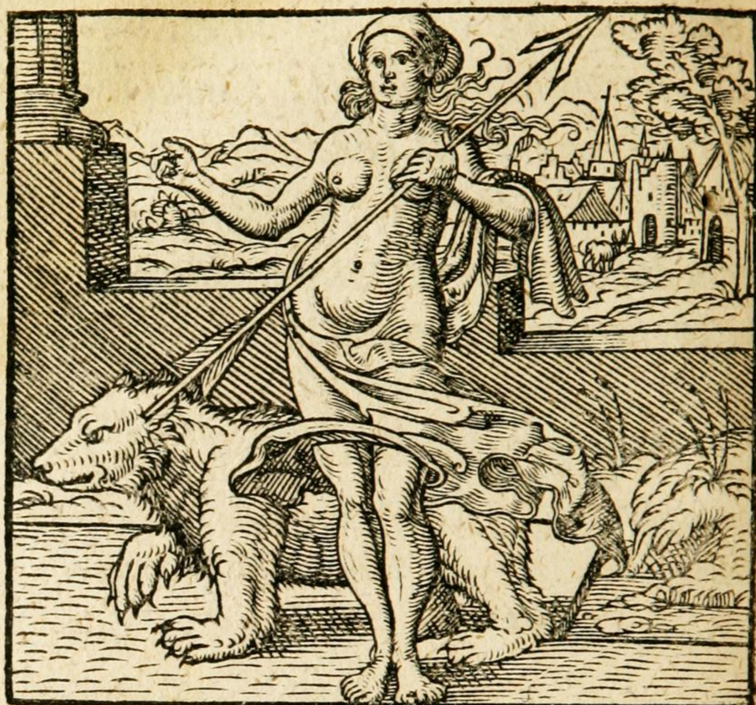
πολὺς γὰρ οἶνος πολλὰ ἁμαρτάνειν ποιεῖ.

Multum vinum multa facit peccare.

Et Latinus Poëta:

Et Venus in vinis, ignis in igne furit.

Caſtitas

CASTITAS, ἁγνία, *est religiosa quædam mundities & puritas, qua & animus mundus ab impura libidine & corpus purum seruatur. Corporis munditiem sine puritate animi etiam Aristoteles paruifecit: qui cùm videret Zenocratem mingentem & non admouentem manum* τῶν αἰδοίων, *ridens dixit,* χεῖρες μοὺ ἁγναὶ,

ἁγναὶ, φρὴν δ' ἔχει μιάσματα: manus quidem casta, sed mens inquinata est. Neq; est tantùm in virginibus castitas de qua loquor, sed etiam in coniugibus honestis: Vnde Horatius: Dos est magna parentum & metuens alterius viri certo fœdere castitas. Ausonius:

Quæ dos matronis pulcherrima? uita pudica.
Quæ casta est? de qua mentiri fama ueretur.

Huic opponitur impuritas, ἀσέλγεια.

Pudicitia, ἁγνεία, est qua abstinetur non solùm ab illicita Venere, verum etiam à signis Veneris. Non enim solummodo corpus castum esse oportet: verùm etiam oculos. Atque ideo pudicitia Romanis velata facie pingi sculpiq; solita est. Et apud alios testudini æquiparata, quòd pudicarum est sese domi continere, & frequentia loca omnia declinare.

Oppo-

Opponitur pudicitiæ ἀσέλγεια, quæ externis ſignis libidinoſum animum teſtatur. Virgines igitur & mulieres, quæ nimio ornatui ſtudent, produnt animi libidinem. Quare Tibullus vetat, ne auro polluatur forma, ita enim ait:

Admonui quoties, auro ne pollue formam,
Sæpe ſolent auro multa ſubeſſe mala.

Quidam admodum venuſtè κοινοσπουδίαν muliebrem taxauit hoc dilemmate: Si pulchræ ſunt mulieres, ſufficit natura, non contendat ars contra naturam, hoc eſt, non litiget fucus cum veritate. Si turpes ſunt natura: id quod apponunt, magis deformitatem arguit. Oportuit igitur ſimplicitatem amplecti. Et meritò Apelles pictor reprehendit diſcipulum pingentem Helenam auro ornatam, ô adoleſcens, inquit, quia non

potuisti pulcram pingere, diuitem fecisti.

HVMILITAS, ταπεινοφροσύνη, continet & refrenat motus audaces, ne plura nobis polliceamur quàm par est: De hac notentur hi Menandri versus:

ἄνθρωπον ὄντα ἑαυτὸν ἀναμίμνησκ' ἀεί.
βούλου δὲ ἀρέσκειν πᾶσι, μὴ ἑαυτῷ μόνον.
εἰ θνητὸς εἶ, βέλτιστε, θνητὰ καὶ φρόνει.
θνητὸς πεφυκὼς μὴ φρονῇς ὑπέρθεα.
ἐν δὲ εὐπροσηγόροισιν ἐστί τις χάρις.
ἴσος μὲν ἴσθι πᾶσι, κἂν προὔχῃς βίῳ.

Hoc est.

Hominem te esse fac semper memineris
Stude omnibus placere, non tibi soli.
Si mortalis es, optime, mortalia quoq; cogita.
Mortalis natus ne sapias supra diuinum numen.
In comiter salutantibus inest quædam gratia.
Æquabilem te omnibus præsta, etiamsi uita excellas.

Ouidius itidem humilitatem commendat his versibus.

Vsibus edocto si quicquam credis amico,
Viue tibi, & longè nomina magna fuge.

Viue tibi, quantumq; potes, prælustria uita,
Sæuum prælustri fulmen ab arce uenit.
Effugit hibernas demissa antenna procellas,
Lataq; plus paruis uela timoris habent.
Aspicis, ut summa cortex leuis innatat unda,
Cùm graue nexa simul retia mergat onus.

Et rursus.

Quid fuit, ut tutas agitaret Dædalus alas?
Icarus immensas nomine signat aquas?
Nempe quòd hic altè, demißius ille uolabat,
Nam pennas ambo non habuêre suas.
Crede mihi, benè qui latuit, bene uixit, & intra
Fortunam debet quisq; manere suam.

Pulcrum exemplum proponit Ausonius in Agathocle Rege Syracusano.

Fama est fictilibus cœnasse Agathoclea Regem,
Atq; abacum Samio sæpè onerasse luto:
Quærenti causam, respondit, rex ego qui nunc,
Sicaniæ figulo sum genitore satus.
Fortunam reuerenter habe, quicunq; repentè
Diues ab exili progrediere loco.

Propertius.

Alter remus aquas, alter tibi radat arenas,
Tutus eris, medio maxima turba mari est.

Huic

Huic opponitur ſuperbia, ὑπερηφανία : *ſuperbia cæcum vitium eſt & peſsimum: facit enim, vt* τὸ γνῶθι σεαυτὸν *nemo videat, & multorum malorum cauſa, tandem ſibi ipſi perniciem affert. Contra hanc beſtiam, & Græci & Latini autores multa ſcripſerunt, è quorum monumentis pauca adſcribam.*

Primo loco producamus Menandrum, qui ita ait :

ὦ τρισάθλιοι
ἅπαντες οἱ φυσῶντες ἐφ' ἑαυτοῖς μέγα,
αὐτοὶ γὰρ οὐκ ἴσασιν ἀνθρώπου φύσιν.

ó ter miſeri
Omnes inflati, qui de ſeſe magnificè ſentiunt, Ignorant enim illi hominis naturam.

Idem.

ἀλαζονίας οὐδεὶς ἐκφεύγει δίκην.

Hoc eſt:

Arrogantiæ nemo effugiet pœnam.

 Idem.

Idem.

ἐφ᾽ ᾧ φρονεῖς μέγιστον ἀπολεῖ τοῦτό σε.

Ob quod maximè ſuperbis, id te peſſundabit.

Alius quidam Comicus græcus.

εἰ καὶ βασιλεὺς πέφυκας, ὡς θνητὸς ἄκουσον,
ἂν μακρὰ πλύνῃς, φλέγματι ᾧ κρατῇ περιουσῷ,
ἂν εὐιματῇς, ταῦτα πρὸ σοῦ προβάτιον εἶχεν,
ἂν χρυσοφορῇς, τοῦτο τύχης ἐστὶν ἔπαρμα,
ἂν πλούσιος ᾖς, τοῦτο χρόνου ἄδικος ἰσχὺς,
ἂν ἀλαζονῇς, τοῦτο ἀνοίας ἐστὶ φρύαγμα.

Hoc eſt:

Etſi Rex es, ut mortalis audito,
Si longum exerces, pituita id ſit, qua nimia teneris.
Si ueſtem bonã geris, hanc antè geſtauit ouicula.
Si geris aurum, id fortunæ faſtus eſt,
Si diues es, id temporis iniuſta uis.
Si ſuperbis, id amentiæ fremitus eſt.

Hæc fœda beſtia ingratiſsima eſt virtutum comes, & quicquid attingit turpiter fœdat: iuxta verſus vulgares:

Si tibi copia, ſi ſapientia, formaq; detur,
Sola ſuperbia deſtruit omnia ſi comitetur.

Et

Et Claudianus.

Inquinat egregios adiuncta superbia mores.

Et rursus.

quia ipsa superbia longè
Discessit, uitium rebus solenne secundis,
Virtutumq; ingrata comes.

Seneca.

Dominare timidus, spiritus altos gere,
Sequitur superbos ultor à tergo Deus.

Clementia siue mansuetudo, πρᾳό-της, est per quam animi temerè in odium alicuius concitati, comitate retinentur. De hac Cicero ita ait: Nihil est laudabilius, nihil magno ac præclaro viro dignius placabilitate atque clementia, quæ ita probanda, vt adhibeatur reipublicæ causa seueritas, sine qua administrari ciuitas non potest. Et rursus, omnibus est odio crudelitas, & amori pietas & clementia. Terentius: re ipsa com-

peri nihil esse homini melius facilitate atq; clementia.

Ouidius.

Regia, crede mihi, res est succurrere lapsis.

Idem libro 3. de tristibus.

Quò quisq; est maior, magis est placabilis iræ,
Et faciles motus mens generosa capit.
Corpora magnanimo satis prostrasse leoni,
Pugna suum finem, cùm iacet hostis, habet.
At lupus & turpes instant morientibus ursi,
Et quæcunq; minor nobilitate fera est.

Hanc Claudianus commendat Honorio Consuli his verbis:

Sis pius in primis. nam cùm uincamur in omni
Munere, sola Deos æquat clementia nobis.

Huius commoda idem recitat hisce versiculis:

Hæc & amicitias longo pòst tempore firmat,
Mansuroq; adamante ligat, nec mobile mutat
Ingenium, paruo strepitu, nec uincula noxæ
Dissolui patitur, nec fastidire priorem
Allicitur ueniente nouo, benefacta tenere,
Respuere offensas facilis, pariterq; minoris

Officij magniq; memor, ſuperare laborat:
Vtq; hoſtes armis, meritis ſic uincit amicos.
Hæc fouet abſentes, hæc longè ſola remotis
Conſulit, hæc nullis auidam rumoribus aurem
Pandit, ut ignauum nunquàm læſura clientem
Inſidioſa tuos alienent murmura ſenſus.
Non uiuis annexus amor meminiſſe ſepultos
Deſinit, in prolem tranſcurrit gratia patrum.

Huic opponitur inclementia, ἀπηνεια, crudelitas quædam & feritas aduerſus vel victos, vel ſubiectos ſeu reos.

MODESTIA, κοσμιότης, eſt per quam pudor honeſtus claram & ſtabilem comparat autoritatem. Hæc in opinione, ſermone, geſtu, actione, negotiorum ſeruat conuenientiam. Cum hac pugnat ſuperbia Thraſonica, vanitas ſeu iactantia, garrulitas, futilitas, ſcurrilitas, petulantia, obſcœnitas, item luxus & ineptiæ in veſtitu & multò maxi-

mè curiositas seu πολυπραγμοσύνη*, de qua hic fertur versiculus:*

τῆς πολυπραγμοσύνης οὐδὲμ χερεώτερομ ἄλλο.

Hoc est, Curiositate non est aliud peius malum.

Εὐταξία *in agendis seruat ordinem, sine quò nihil suaue, nihil gratum, nihil deniq; laudabile est. Huic opponitur* ἀταξία.

Decorum, τὸ πρεπὸμ *cum* εὐταξία *cohæret, nisi quòd quemadmodum illa propriè est rerum, ita decorum est personarum, etsi differentia hæc non est perpetua. Huic opponitur indecorum,* ἀπρέπεια.

Αὐτάρκεια *est, per quam quis suis est contentus, nec aliunde desiderat quicquam. Virtus sanè rarißima, sed in primis laudanda. Hæc enim inimica est auariciæ, prodigalitati, luxui, superbiæ, & multis alijs.*

Mode-

Moderatio, μετριότης, superiori ancillatur. Hæc enim facit, ne quis nimis exquisita requirat. Qui αὐτάρκης est, moderatur ita omnia, vt potius naturæ quàm libidini satisfaciat.

Hæc sint breuiter dicta de quatuor virtutum generibus, earum partibus & officijs, quarum virtutum semina in nobis esse dicebant Stoici à natura indita, alijs maiora, alijs minora: ea præterea excoli, augeri, perfici, disciplina, educatione, exercitatione affirmârunt: id quod me perspicuè ostendisse arbitror. Dixi quoque de oppositis vitijs, quò virtutum decus ex collatione magis cerneretur. Concluduntur autem hac demonstratione.

Quicquid homini conuenit secundum rectam ratione͂, expetendum est, & quod cum ratione pugnat, fugiendum.

Virtutes conueniunt, & vitia minimè: Ergo vt illæ expetendæ: ita hæc fugienda sunt.

Maior est principium suprà declaratum. Minor colligitur ab enumeratione effectorum. Effecta enim virtutum conseruant hominis statum & dignitatem: Item Oeconomias & respublicas stabiliunt, cùm contraria his vitia, non solùm cum hominis dignitate pugnant, verumetiam domos atque respublicas, experientia teste, euertunt.

Hîc meritò quæri potest, num omnia quæ concluduntur ex principijs legis naturæ, sint necessaria nécne. Ad hanc quæstionem respondeo: Omnia quidem necessaria esse, sed alia in specie, alia in genere. Conclusiones in specie necessariæ & immotæ sunt, quæ rectè extruuntur à prin-

principijs, ita vt quicquid ſtatuitur ab vllo homine contra concluſiones rectè extructas, ſit contra legem naturæ. Lex fertur à Semiramide, vt cognati cognatas in vxores ducant, quod ideo fecit turpiſsima fœmina, vt ſui filij complexu frueretur, à quo & occiſa eſt. Qui iuxta hanc legem cognatas, vt matres, ſorores &c. duxerunt, nō ſunt excuſati lege tyrannica & impia, imò lege naturæ damnati ſunt, atque ideo quicquid vt honeſtum concluditur ex Axiomatis legis naturæ, honeſtum eſt, & quicquid vt turpe, perpetuò turpe cenſendum eſt. Aliæ concluſiones ſunt neceſſariæ in genere, non in ſpecie: Hæ mutari poſſunt in ſpecie, manente genere. huiuſmodi ſunt plurimæ imperatorum & principum leges, qui ſemper reſpiciunt ad incolumitatem rei-

publicæ, et ad eam confirmandam suas leges ordinant. Sit exempli gratia hæc lex: Nemo peregrinus vallum vrbis conscendat. Hæc lex in genere necessaria est, non in specie: In genere, quatenus ad commune bonum facit, & ad conseruandam reipublicæ incolumitatem: In specie autem non est necessaria, quia hæc determinatio non directè concluditur ex axiomatis naturæ. Poterit quoq; incidere casus, vt lex feratur, qua peregrinus obligetur ad conscendendum vallum, quæ sanè cum priori pugnat, sed in specie, & non in genere.

Addamus & aliud exemplum. lex aliquando fuit: Nemo vsuram vllam accipiat, hæc lex in genere necessaria est, non in specie: in genere quidem, quatenus incolumitati reipublicæ seruit, & commoda est ciuibus:

in spe-

in ſpecie autem non eſt neceſſaria, quia fieri poteſt, vt vicio hominum nõ ſortiatur finem propoſitũ, hoc eſt, vt nec reipublicæ ſit vtilis, nec ciuibus commoda. Si ergo vt maiori incõmodo occurrat magiſtratus, permittit moderatam vſuram, vt accipere quinque de centum, vt hac ratione iuuentur ciues & cõſulatur ſaluti reipublicæ: non euertit priorem legem in genere, licèt ferat permiſsionem in ſpecie, ideo diligenter ſpectandum eſt, quæ hypotheſes ſunt neceſſariæ in ſpecie ſeu ἁπλῶς, & quæ in genere tantùm, ſeu κατά τι. Hæc diſtinctio multas quæſtiones diluere poteſt, et oſtendit, quòd tametſi omnes honeſtæ leges extruantur ex axiomatis legis naturæ, non tamen ſit neceſſarium, vt nos eaſdem leges habeamus cum Gallis, aut Italis, aut Germanis in ſpecie.

Quili-

Quilibet enim magistratus ἀνυπεύθυνος poterit leges vtiles suæ reipublicæ condere: modò nihil contra naturæ normam faciat, imò verò idem magistratus potest alias leges in alijs ditionibus habere, si id vel condicio hominum vel ratio proprietatum expostulare videtur. Quæ diuersæ leges, tametsi in specie varient, tamen pulcerrimè in genere conueniunt, & minimè sibi inuicem aduersantur. Huc ergo diligentia magistratus incumbat, vt leges & consentientes legi naturæ & vtiles saluti reipublicæ ferat, hoc tamen ita intelligi volo, vt in benè constitutis rebuspublicis non temerè legum fiat mutatio. Nam leges longo tempore & veterum autoritate confirmatæ, iam sacrosanctæ haberi debent, vt nefas sit eas mutare.

Poteſt & hoc modo reſponderi ad quæſtionem propoſitam. Natura quædam dictat neceſſariò facienda: quædam rurſus iudicat neceſſariò cauenda: & quædam in medio relinquit.

Quæ neceſſariò dictat facienda natura, ea cùm fiunt, iuſta ſunt vbiq; & apud omnes, idq; natura, non opinione. Huius generis ſunt omnium virtutum actiones propriæ, quæ ex axiomatis naturæ per demonſtrationem extruuntur.

Quæ neceſſariò natura cauenda indicat, ea cum fiunt, iniuſta ſunt, vbiq; & apud omnes, idq; natura & non opinione, huiuſmodi ſunt omnes actiones, quæ deflectunt vel minimũ à virtutum proprijs actionibus.

Quæ in medio relinquuntur ſunt libera, ita vt nec iuſtus nec iniuſtus

dicatur quis, siue ea faciat, siue omittat. Huc pertinent actiones, quæ per se nec in vitijs nec in virtutibus ponuntur. Vt vallum vrbis conscendere vel non conscendere, naturæ lex liberum relinquit. At vbi decretum magistratus accesserit, quo interdicitur, ne quis vallum conscendat, iusticiæ & legis transgressor habendus est, qui contemto magistratus decreto vallum conscendit, & contrà, qui abstinet propter magistratus edictum, iustus in ea legis parte censendus est.

De hoc tertio genere quæri potest, num lata lege iniustum sit natura vallum conscendere. Si non est natura iniustum, videtur opinione tantùm iniustum esse. Dico natura fuisse liberum, ideoq; nec iustum, nec iniustum: sed postquam accessit vox magistratus, quæ finem naturæ spectans,

ctans, hoc est, incolumitatem reipublicæ, interdixit quod liberum erat, naturæ terminos transgreditur quisquis hanc legem violat, & factum pronuncio iniustum natura, non quidem ἁπλῶς, sed κατά τι, hoc est, ob finem quem natura spectat in actionibus pertinentibus ad conseruandam incolumitatem societatis humanæ.

Cæterùm quia malè & benè factorum testis & iudex est conscientia, restat vt de ea nonnulla dicamus. Est sanè mirandum opificium Dei in hominibus conscientia, quæ iuxta prouerbium, instar mille testium est, hæc non solùm testatur de lege naturæ, quæ honesta præcipit & illis contraria prohibet, quemadmodum hactenus à nobis explicatum est. Verumetiam nos quasi ad tribunal Dei

sistit, alia accusans, alia laudans, aliâs puniens, aliâs excusans.

Etsi autem interdum conscientia veluti sopita delitescit: tamen aduersis perinde atq; flagello crebrius excitatur, iuxta illud Sophocleum:

παθόντες ἂν ξυγγνοῖμεν ἡμαρτηκότες.

Hoc est:

Cùm affligimur conscientia scelerum excitatur.

Et Lucretius.

Sed metus in uita pœnarum pro malefactis
Est insignibus insignis, scelerisq; luela
Carcer, & horribilis de saxo iactus eorum,
Verbera, carnifices, robur, pix, lamina, tedæ.
Quæ tamen etsi absunt, at mens sibi conscia facti
Præmetuens, adhibet stimulos, torretq; flagellis.

Et Pindarus in Pythys:

ἐντὶ μὲν θνατῶν φρένες ὠκύτεραι
κέρδος αἰνῆσαι πρὸ δίκας δόλιον,
τραχεῖαν ἑρπόντων πρὸς ἐπίβδαν δ᾽ ὁμῶς.

Hoc

Hoc est:

Interprete Philippo: Sunt hominum mentes velociores ad laudandum dolosum lucrum præ iusticia, repentium tamen ad asperum postfestum. Est autem ἐπίβδη, quam Philippus postfestum vocat, dies, qui sequitur festum aliquod conuiuiorum, in quo homines se exhilararunt ac largius se potationibus dederunt. Hanc cum dicit asperam fore, videlicet ex crapula, significat futurum esse, vt qui malè fecerint, aliquando post factum conscientia sceleris torqueantur, & pœnas luant.

Vt autem adolescentes rectè admoneantur de hoc DEI opificio, omnium primum tenendum, quòd eius sit in mente sedes. In mente autem sunt tria, quæ ad hanc rem faciunt.

Primo loco est intelligentia, quam vocant contemplantem, cuius officium in contemplatione situm est, atq; hæc illa melior pars animi est, quam Aristoteles dicit semper hortari ac prouocare ad meliora. In hac collocatur συντήρησις, *ea quæ propositiones suppeditat. Nam cùm hæc* συντήρησις *sit custos ac conseruatrix noticiarum, quæ nobis innatæ sunt de rectè factis ac secus, attendit semper quid expediat, quídue non expediat. Atq; ea de causa suppeditare propositiones syllogismis practicis dicitur. Quales sunt hæ: Honesta facienda sunt. Turpia non sunt facienda. Sunt autem hæc duo prima axiomata, quæ de actionibus ex lege naturæ promit* συντηρήσεως, *ex quibus postea plurimæ extruuntur hypotheses, quæ præbent syllogismo practico propositiones: quales*

multæ à nobis sunt antea ex illis primis axiomatis extructæ.

Secundo loco in mente est intelligentia practica : cuius officium in actione positum est. In hac collocatur conscientia: quæ assumtiones seruientes syllogismo practico ex actionum differentijs promit. σωτήρκσις in Hectore hanc suppeditat propositionem: Honesta sunt facienda. Conscientia promit hanc assumtionem: Defendere patriam, & pro ea fortiter mori est honestum. Σωτήρκσις Oedipo hanc suggerit propositionem: Turpia facta sunt vitanda, & pessima maximè vitanda. Conscientia autem eius hanc depromsit assumtionem: Incestus cum matre concubitus & paricidium, turpissima sunt facta. Atque ita in alijs actionibus σωτήρκσις maiorem, cōscientia mino-

rem syllogismo practico suppeditat.

Tertio loco in mente est τὸ κριτήριον, Hoc est, Facultas iudicandi: Hæc est qua iudicat de factis, an ea laude aut pœna sint digna. Honesta facta, laude & præmio digna iudicat iuxta honestatis gradus: & contra turpia damnat, eáque supplicio digna pronunciat, iuxta turpitudinis gradus. Hoc ergo κριτήριον maiori propositioni, quam suppeditat συντήρησις, addit iudicium. Deinde conscientia subsumit factum, de quo iudex in conclusione pronunciat, hoc pacto.

Συντήρησις adhibito κριτηρίῳ in Hectore hanc propositionem suppeditat: Honesta facta sunt digna laude.

Conscientia subsumit: Defendere patriam & pro ea fortiter mori, est honestum factum.

τὸ κρι-

τὸ κριτήριον seu iudex concludit: Ergo patriam defendere, & pro ea fortiter mori est dignum laude.

• Et rursus, συντήρησις adhibita facultate iudicandi in Oedipo hanc propositionem suppeditat: Turpissima facta grauissimis pœnis sunt digna: Conscientia eiusdem subsumit: Incestus cum matre concubitus & paricidium turpissima sunt facta. τὸ κριτήριον. Ergo incestus cum matre concubitus & paricidium dignissima sunt grauissimis pœnis.

Priorem Syllogismum in mente Hectoris sequuta est lætitia, quæ ipsius animum in grauissimis periculis non parum leniebat, imò liberabat adeò, ut mori pro patria iam non pertimuerit. Nam cùm à vate Polydamante admoneretur, ne bellum contrà Græcos iniret, Respondit:

εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης, *Adeò præstans ille heros conscientia facti fretus, se aduersus ærumnas in periculis pro defendenda patria susceptis erexit. Nam cùm vates volatum auium significare tristem euentum nunciaret, Hector animosè respondit: Siue dextrorsum aues ortum versus, siue sinistrorsum ad occasum volent,* ἡμεῖς δὲ μεγαλοῖο διὸς πειθώμεθα βουλῆ, *Nos magni Iouis consilio obedire statuimus. Consilium Iouis appellans impetum animi Heroicum, quo ad rem præclarè & honestè gerendam impellebatur. Neque enim putabat vllum tempus esse, quo ea, quæ sunt honesta, non sint facienda, præsertim cùm salus patriæ agitur. Nam iuxta Euripidis sententiam,* ὅ, τι καλὸν φίλον ἀεὶ, *quod honestum semper carum.*

Poste-

Posteriorem syllogismum in mente Oedipi Regis Thebanorum, tantus consequutus est dolor, quòd impatiens turpitudinis à se perpetratæ, sibi ipse præ dolore eruerit oculos.

Fuit quidem vir Heroicus Oedipus, qui etsi vatem Tiresiam incestas nuptias ipsi obycientem contemsit facilè: Tamen ita vno teste conscientia victus est, quòd se & reum & perditum agnouerit. Verè enim Menander ait:

ὁ συνιστορῶν αὐτῷ τι, κἂν ᾖ θρασύτατος,
ἡ σύνεσις αὐτὸν δειλότατον εἶναι ποιεῖ.

Hoc est.

Qui sibi aliquid conscius est, etsi audacissimus, conscientia tamen facit eum timidissimum. Variat ergo conscientiæ qualitas pro factorum condicione. Rectè enim facta, vt in

Hectore, sequitur bona conscientia: turpia verò, vt in Oedipo, mala. De vtraque Plato elegantissimè disserit in primo de republica. Quando, inquit, aliquis vicinus morti videtur, inuadit ipsum subitò metus quidam, & cura eorum, de quibus antea non cogitauit: & sermones, qui feruntur de inferis, nempe, quòd eos, qui hîc alios læserint, illic pœnas luere oporteat, hactenus quidem ridiculi & fabulosi sunt visi, At tunc torquent animum ægrotantis, atqui ipse siue ex senectutis infirmitate, siue aliunde inferis vicinior magis, quæ illic aguntur considerat, suspicione itaque & metu plenus animo versat ac pensitat, si quem læserit. At si deprehenderit se multa iniustè fecisse in vita, ex somnis, tanquàm pueri, crebrò excitatus metuit, ac mala

cum ſpe viuit. Verùm illi, qui ſibi nullius iniuſticiæ conſcius eſt, ἡδεῖα ἐλπὶς ἀεὶ πάρεστι καὶ ἀγαθὴ γηροτρόφος. quemadmodum & Pindarus ait. Et paulò pòſt: At ei, qui iuſtè & ſanctè vitam tranſegerit, dulcis quidem, cor nutriens & altrix ſenectutis, ſpes comes eſt. Et Pindarus in Nemeis nona Oda. ἐκ πόνων δ' οἳ σὺν νεότατι γίνωνται, σύν τε δίκᾳ τελέθει πρὸς γήρας αἰὼν ἁμέρα.

Hoc eſt:

Laboribus iuſtis in iuuentute fit ſenectuti placidum æuum.

Sophocles Tragicus ſcribit Oedipum excæcatum, ductu Antigonæ filiæ perueniſſe Athenas, atque illic in templo Erinnyum ſepultum. Qua fabula ſignificat eos, qui turpem vi-

xere

xere vitam, tandem mala conſcientia morituros.

Sunt autem Erinnyes nihil aliud, quàm animi perturbationes ex mala conſcientia, quæ perpetuò comitantur turpia facta. atque ea de cauſa Erinnyes dicuntur μνήμονες, id eſt, memores, quia nunquam obliuiſcuntur iuſtæ pœnæ ob ſcelera perpetrata, quæ etſi tardius infertur: tamen hoc ſemper agunt Erinnyes, vt cùm minimè expectatur, ſentiatur pœna.

Dicitur autem Erinnys: ἀπὸ τῆς ἔριδος καὶ νοῦ, quaſi lis & contentio animi, cuius meminit Virgilius lib. ſecundo Æneidos. Quò triſtis Erinnys, quò fremitus vocat. Hinc eſt, quòd quicunque grauia perpetrârunt ſcelera, etſi ad tempus ſecuritatem ſibi pollicentur: tamen vel minimo pericu-

periculo propoſito turbantur: contrà, qui nullius mali ſibi ſunt conſcij, vel in ſummis periculis benè ſperant. Huc illud Menandri:

βροντῆς ἀκούσας μηδαμῶς πόῤῥω φύγῃς,
μηδὲν συνειδὼς αὐτὸς ἑαυτῷ.

Hoc eſt:

Qui tibi nullius mali es conſcius, non eſt quòd audito tonitru procul fugias.

De conſcientia Latini Poëtæ etiam memorabiles ſententias prodidere.

Ouidius in Faſtis:

Conſcia mens, ut cuiq; ſua eſt, ita concipit intra
Pectora, pro facto ſpemq; metumq; ſuo.

Poëta hìc pulchrè diſcernit inter conſcientiam, & eius effectum.

Conſcientiam, quam mentem conſciam vocat, intelligit eam facultatem,

tem, quæ factum ad regulam accommodat, quod in assumtione syllogismi practici fit.

Eius effecta, spem & metum facit: Spem quidem, quæ futuri boni expectatio est, & sequitur conscientiam rectè factorum: Metum verò, qui futurum malum seu pœnam pertimescit. Hic enim malefactorum comitatur conscientiam.

Horatius libro primo Epistolarum:

At pueri ludentes, rex eris, aiunt,
Si rectè facies. hic murus aheneus esto,
Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

Ausonius.

Quænam summa boni? mens quæ sibi conscia recti.

Ouidius rursus:

Conscia mens recti famæ mendacia ridet,
Sed nos in uitium credula turba sumus.

Hîc

Hîc etiam Poëta clarè discernit inter causam & effectum.

• *Idem primo libro de Ponto:*

Estur ut occulta uitiata putredine nauis,
Æquoreos scopulos ut cauat unda salis:
Roditur ut scabra positum rubigine ferrum,
Conditus ut tineæ carpitur ore liber:
Sic mea perpetuos curarum pectora morsus,
Fine quibus nullo conficiantur, habent.
Nec prius hi mentem stimuli, quàm uita relinquent,
Quiq; dolet, citius, quàm dolor ipse, cadet.

Et Iuuenalis:

cur tamen hos tu
Euasisse putes, quos diri conscia facti
Mens habet attonitos? & surdo uerbere cædit,
Occultum quatiente animo tortore flagellum.
Pœna autem uehemens & multò sæuior illis,
Quas aut Cæditius grauis inuenit, aut Rhadamanthus,
Nocte dieq; suum gestare in pectore testem.

Et

Et Lucanus.

Heu quantum misero pœnæ mens conscia donat.

Plautus in Milite :

At hoc me facinus miserum macerat,
Meumq; cor corpusq; cruciat.

Idem.

Nihil est miserius, quàm animus
Sibi male conscius.

Huiusmodi gnomæ Poëtarum, de conscientia bona & mala, ideo diligentius obseruandæ & memoriæ mandandæ sunt, vt illis admoniti caueamus nobis diligentius, ne nostram conscientiam vllo maculemus scelere, quæ vbi semel maculata fuerit, in dies magis magisq; sordescit. Meminerimus proinde dicti Senecæ: Nihil prodest inclusam habere conscientiam, patemus Deo, nullus mendacio, nullus dissimulationi locus est.

Hîc meritò quæri potest, præsertim ab ignaris doctrinæ Ecclesiæ, qui fiat, quòd cùm hominis σωτήρησις suggerat semper quæ honesta sunt, & dehortetur à contrarijs, plures in vitia ferantur, faciantq́ ea contra animi consilium, quorum postea eos pœnitere necesse est. Hîc alij alias adferunt causas, vt fieri solet in rebus obscuris, quas breuiter commemorabo, etsi eas in principio attigi.

Quidam fatalem necessitatem, omnium motuum in hominibus causam esse statuunt, & hanc administrari à tribus Parcis, & Furijs eas memori mente comitantibus. Sic enim interrogat chorus apud Æschilum, τὶς οὖν ἀνάγκης οἰακοστρόφος;

Hoc est:

Quis eſt ergo neceſsitatis gubernator? Reſpondet Prometheus: μοῖραι τρίμορφοι καὶ μνήμονες ἐρίννυες, Parcæ triplices & memores Furiæ. Huic fatali neceſsitati etiam DEVM obnoxium eſſe ſtatuunt Stoici. Verùm cùm hæc opinio manifeſtè pugnet cum experientia & legibus diuinis & humanis, & ipſum DEVM ſeruum fati faciat, meritò explodenda deſtandáque eſt.

Quidam, etſi DEVM eximunt à fati legibus, ipſum tamen omnium tùm bonorum tùm malorum autorem conſtituunt. Hunc dicunt duo mala hominibus, cùm vnum largiatur bonum, propinare. Vnde hoc Pindari dictum: ἓν παρ' ἐσθλὸν πήματα σὺν δύο δαίονται βροτοῖς ἀθάνατοι: Iuxta vnum bonum duo

duo incommoda dij tribuunt hominibus. Huc pertinet illud Homericum de duobus dolijs in limine Iouis positis, quorum vnum bonis, alterum malis plenum esse dicitur: ex quibus Iupiter nunc bona nunc mala depromit hominibus. Pertinet huc etiam fabula Pandoræ apud Hesiodum. Verùm hanc opinionem falsissimam ipse Homerus eleganter refellit Odysseæ primo, Qui dicit, homines sibi ipsis mala accersere proprijs ἀτασθαλίῃσιν, hoc est, propria stoliditate, vt Ægistus fecit, qui Agamemnonis absentis vxorem stuprauit, non quidem à DEO, sed à propria libidine impulsus. Rectè enim dictum est: Si Dij quid fecerint mali, non sunt Dij: Et Plato in fine 2. de Repub: grauissimè inquit: Omni contentio-

ne pugnandum eſt, ne quis in ciuitate, quam benè regi volumus, vel dicat, vel audiat, ſeu ſenex, ſeu iuuenis, ſeu in poëmate, ſeu in alia narratione, Deum eſſe cauſam alicui malorum.

Et alibi dicit:

ὁ θεὸς αἴτιος μὲν ἐστὶ καλῶν, ἀναίτιος δὲ κακῶν.

Hoc eſt.

DEVS quidem autor eſt bonorum, non autem malorum.

Quidam Aten Deam ſuſcitare mala fingunt, quæ valida cùm ſit & velox, mitiores & moderatiores affectus percurrit. Verùm iſta fictio rectè intellecta aliud non ſignificat, quàm hominum temeritatem & incogitantiam eſſe malorum cauſam. Hæc temeritas Ate illa eſt, quæ

ſemper homines lædit, vnde & nomen habet, quia ſemper ἀᾶται.

Sunt rurſus, qui fortunæ hominum mala ac bona adſcribunt, cùm in moribus, tùm in rebus alijs: iuxta illud Poëtæ:

ὥσπερ κυαθίζουσα ἡμῖν ἐνίοθ' ἡ τύχη,
ἓν ἀγαθὸν ἐπιχέουσα τρί' ἐπαντλεῖ κακά.

Hoc eſt:

Fortuna eſt nobis veluti pincerna, quæ cùm vnum affundit bonum, tria mala iuxta haurit.

Omitto eorum ſententiam, qui ex aſtris pendêre & mores & euentus in hominibus exiſtimant, atque eorum, qui affirmant mores plerunque ſequi regionis naturam: Vnde Hippocrates ait, eos qui plagam Septentrionalem, Hoc eſt, Europam incolunt, aut etiam montana loca, agre-

ſtibus eſſe moribus prædi tos. Aſiam autem cæteris regionibus longè clementiorem exiſtere, in eáque omnia multò meliora & blandiora naſci: Necnon mores hominum tùm mitiores, tùm ad agendum promtiores ob optimam Aſiatici cœli temperiem, haberi tamen illic magis imbelles homines quàm in Europa.

His proximè accedunt qui Phyſicam ἰδιοκρασίαν, in cauſa eſſe dicunt, quare alij virtutibus, alij vitijs magis ſunt addicti. Hos etſi nonnihil dicere fateor: tamen non ſatis. Non enim temperamentum ſufficiens cauſa eſt malarum actionum, Sed tantùm impulſiua quædam & inuitatrix partialis, quæ vinci poteſt rationis imperio.

Quidam, in quorum numero eſt Plato, Ariſtoteles, & Plutarchus,

&

& plerique ſummi Philoſophi, tribuunt educationi & primæ inſtitutioni, quòd alij probi, alij improbi ſint. Quemadmodum enim agri neglecti producunt inutiles herbas: ita hominum ingenia neglecta, malis moribus redduntur obnoxia, iuxta illum prouerbialem Horatij verſiculum:

Neglectis urenda filix innaſcitur agris.

Contrà, Vt cultus ager bonam frugem producit: Sic hominum ingenia culta ſuauiores mores reddunt. Quare rectè à Platone dictum eſt:

παιδείας κεφάλαιον ὀρθὴ τροφή.

Hac etiam de cauſa monet Plutarchus, arcendos eſſe pueros à malorum conſortio & conſuetudine. Huc & illud Pythagoræ ſymbolum pertinet:

tinet: Ne gustâris ea, quibus nigra est cauda, id est, ne familiaritatem cum iis habeas, qui ob morum integritatem tetri existimantur.

Euripides in Medea τὸν θυμὸν *autorem malorum esse dicit, ita enim ait in persona Medeæ:*

θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων:
ὅπερ μεγίστων αἴτιος κακῶν βροτοῖς:

Hoc est:

Impetus animi mea consilia vincit,
Qui maximorum autor malorum est
mortalibus.

Pindarus omnium rectißimè, etsi obscurè, veram causam videtur diuinare, cùm inquit:

καὶ χάρματα ἀνθρώποισι προμαθέως αἰδὼς, ἐπὶ μὰν βαίνει τι καὶ λάθας ἀτέκμαρτον νέφος, καὶ παρέλκει πραγμάτων ὀρθὰν ὁδὸν γ' ἔξω φρενῶν.

Prometheus adfert hominibus virtutem & lætitiam:

Sed tamen accedit obſcura nubes obliuionis,
Et rectam viam negotiorum aufert ex mentibus.

Hîc Poëta videtur ſignificare lapſum Adæ, quem multi per Prometheum ſignificari autumant: Huius enim lapſus vera cauſa eſt erratorum in vita & moribus, & quòd non tàm λόγῳ, quàm errantibus ἐπιθυμίαις obtemperent homines.

Cæterùm quia vocabulum conſcientia non ſemper propriè accipitur, quemadmodum iam à nobis expoſitum eſt, ſed interdum figuratè, placet hîc in fine nonnulla de varia vocabuli acceptione adijcere.

Interdum itaque conſcientia accipitur pro toto ſyllogiſmo practico

& motu cordis syllogismum practicum consequente, idque per synecdochen, qua totum sæpe partis nomen accipit.

Interdum propriè accipitur, pro ea facultate mentis, quæ assumtiones syllogismo practico suppeditat, & accommodat factum ad regulam.

Tertiò accipitur per metonymiam pro ipsa conclusione syllogismi practici, hoc est, pro iudicio mentis de facto, quemadmodum apud Paulum accipitur ad Rom. 2.

Postremò accipitur nonnunquam per metalepsin pro motu, qui excitatur in corde ex cogitatione syllogismi practici, hoc est, pro dolore vel lætitia comitante syllogismum practicum. Ratione huius acceptionis potissimum capit differentias,

tias, vt hæc bona, illa mala dicatur conſcientia. Bona quidem, quia iucunda eſt actæ honeſtè vitæ recordatio, cum ſpe & expectatione læti euentus: Mala verò, quia eſt triſtis ac crucians turpiter actæ vitæ recordatio, coniuncta cum metu pœnæ impendentis.

Hîc videre eſt duas συζυγίας affectuum in hominibus, in vna συζυγίᾳ ſunt lætitia & ſpes, in altera ſunt ægritudo & metus: vtraque memoriæ beneficio conſeruatur, ſed habet alia alias cauſas. Honeſtè enim tranſacta vita lætitiam & ſpem copulat: At contrà turpiter acta vita eſt cauſa poſterioris συζυγίας, ægritudinis & metus. Vt ergo recordatio benè tranſactæ vitæ eſt læta, & habet ſpem iucundam de futuro: Ita recordatio malè tranſactæ vitæ

est molesta, & habet metum, qui est trepidatio mentis de futuro periculo. Hi affectus sunt veluti quidam diuinitus hominibus dati testes, qui de lege naturæ testantur, eámque obsignant in cordibus hominum.

Hæc de lege naturæ annotasse satis est, vt aliquo modo indicarem igniculos quosdam in hominibus adhuc reliquos esse, qui si excitarentur educatione bona & honestis exercitijs, magis conspicerentur. Hi igniculi, hoc est, noticiæ naturales de rebus honestis & turpibus, sunt fontes omnium legum honestarum, quas ad amußim Philosophicam, quæ est demonstratio, reuocare non erit laboriosum illi, qui ea quæ annotauimus rectè nouerit. Non enim solummodo monstrauimus axiomata prima & prin-

principia legis naturæ, quæ immota sunt, & infallibilia, & quomodo ex illis κατὰ σύνθεσιν extrui debeant hypotheses: Verùm etiam indicauimus, quomodo per analysin redeundum sit ab infimis hypothesibus ad principia, vt vel minimarum hypothesium constet certitudo & veritas. Neque dubito, vtiliter lecturos esse ethicos Aristotelis & alios de moribus scriptos libros, qui hæc benè nouerint: vt interim taceam, tironibus Theologiæ et Iurisprudentiæ vtile esse hos morum in natura fontes videre & intelligere. Quòd autem nullas ex Theologia sententias in hoc toto tractatu adduxerim: id ideò à me factum est, vt ostenderem, quousque ratio sine voce Prophetica & Apostolica progredi possit. Quod superest, oro æternum Deum Patrem Domini nostri Iesu

Christi,

Christi, vt & igniculos in natura magis accendat, & nostras mentes vera sua luce illuminet, & nobis det gratiam talem viuendi vitam, dum hîc commorandum est, vt hinc læti cum bona conscientia, quando præco exitum clamauerit, migrare ad cœtum castißimorum spirituum & sanctorum Dei, valeamus.

τέλος.

WITEBERGÆ
EXCVDEBAT IOHANNES CRATO.

ANNO M. D. LXVI.

1702.

E NATVRE.
iculos in natura m
nostras mentes vera
et, & nobis det gra
ndi vitam, dum hic
st, vt hinc læti cum
quando præco exi
, migrare ad cœ
norum spiritu
ctorum Dei,
leamus.
.

ERGÆ
IOHANNES
TO.

, LXVI.

δεῖ με συμπράττειν τοῖς φίλοις
ἀλλὰ μέχρι θεῶν. Hoc est
oportet me amicis consulere sed v-
sque ad aras ut dicitur.

Τῆς ἀρετῆς οὐδὲν κτῆμα σε-
μνότερον οὐδὲ βεβαιότερον ἐστι.
Virtute nulla possessio nec pres-
tantior nec firmior est.

Ἀνήτων ἀνθρώπων ... ἀθανά-
την ἔχειν ... χρή.

ἡ βοηθεια μου ... ἀπὸ τῆς κυρί.
Aug. inst. de trinit.
Vbi nenim est regressio ibi idonea
fit(?) sui successio.

Johannes Vemlosius